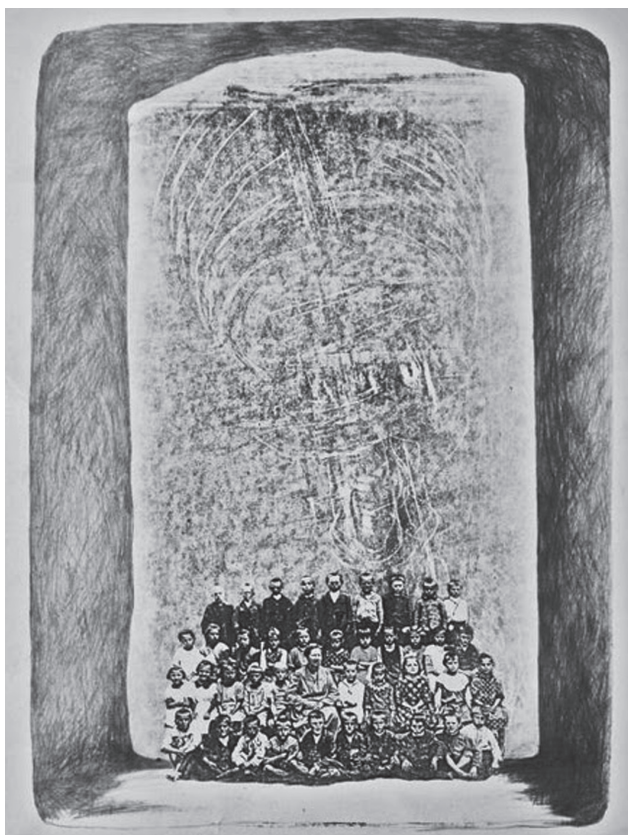

Tartalom

LADIK Katalin: Csipke ■ Csipke asztalterítő ■ Semmi ■ Hold ■ Ciprus ■ Húst fűrészel ■ Bordák ■ Árnyék ■ Vezeklés ■ Síró só ■ Könyörgés (versek)	3
POLLÁGH Péter: A Dédi hibái (vers)	5
BENEDEK Miklós: [Szeretem, amikor az utcán...] ■ Következő versem ■ Otthon ■ A nagyszülők ■ Vándor ■ Podolszki felkel és jár ■ Magán-színesztéziák ■ Poszt ■ Nagypénteki mámor (versek)	6
LOVRA Éva: Bőségálmom (Nagyapáti Kukac Péter festménye nyomán) (elbeszélés)	12
FÜZI László: Az utazás megélése (Lovra Éva kötetről)	21
VÁRADY Tibor: Rózsától Rózsaig (Kitérve a „lelkek diszpozíciójára”) (dokumentumpróza)	25
Miroslav MANDIĆ: Vers a filmről (szonett avagy tizennégy verssor) (LADIK Katalin fordítása)	48
BALOGH István: Örökhagyók (játék két részben, I. rész)	61
SÁGI VARGA Kinga: Az önmegismerésre törekvő szubjektum (tanulmány)	83
REFLEXÍV TEREK	
BÁNYAI János: Helyszín és elbeszélés (Ivo Andrić elbeszéléseiről) . .	91
HARKAI VASS Éva: Begyűjt, átír, átigazít (Kukorelly Endre: <i>Reggel az egyik istennő</i>)	105
RAFFAY Endre: Ismerős idegenek (A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának zentai művésztelepéről)	112
MAGÓ Attila: Popikon és Parszifál rendhagyó randevúja a purgatóriummal (A vajdasági magyar drámaíró versenyről)	123
BÚCSÚVÉTEL	
Deák Ferenc (1938–2011)	129

*A számban
elhelyezett
színes képeket
Annus János
fényképezte*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2011. november. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2011-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Csipke

Horgolt fény.

Csipke asztalterítő

Összebilincselte fényvirágok.

Semmi

Mu!

Hold

Lavórban tótagast
az éjszaka visszánövő mája.

Ciprus

Egy pár cipő torka
tengerparti temető.

Húst fűrészel

Szökőkút
a hajnal habzó rongyain.

Bordák

Szelektől kiszélesedő fájdalom.
Fűhárfa.

Árnyék

Elment balra, megállt és visszajött.
Láttad a halálodat?

Vezeklés

A létra véres nyálkájába mártom arcom.

Síró só

Habzó sóban fürdetem gyermekem.
Ne őt, az ember fiát!
Jaaaj!

Könyörgés

Az én szeretetem pusztít, nem virágoztat.
Védd meg őt tőlem!

A Dédi hibái

Album, ráncos bőrbe kötve.
79 oldal. Minden évre van egy.
Néha előveszem a lefűzött,
iktatott tükröket. Megitatom őket,
ha kell. Kis csacsik. Volt kincsek.
Tele hibával. Sosem hívtam üveget,
nem kell mindig javítani.

Belenézek, és látom azt,
amire kíváncsi vagyok, amit félek,
rengeteg fejet, filmet, szemet,
útravalót, de nem magamat.

Csak ostobák látják, keresik magukat benne.
A tükör nem metafora, hanem tárgy.
És filozófia. A legöregebb. Évai talán.
Minden a nézés szögén múlik,
és nem minden szög horzsol,
de látsz folyosót, útvesztőt, rengeteg
beragadt holmit, testemléket, szobát,
hont, évgyűrűt, alkonyt és alanyt,
vérző szférát, mutató ujjakat.
Nem is szabad mindent felsorolni.

Amire más kíváncsi, az nem látszik benne,
nevelje fel mindenki a saját tükreit.
Én felneveltem a nagymamát.
És most nevetek. Összekoccannak
az évtizedek. Nincs följebb nálam.
Nem én akartam magas lovat.
Jobb volna egy nyeretlen kétéves,
lennék fehér ló lánya, nem ember,
nem fájna.

Szeretem, amikor az utcán,
a közvetlen közelemben
halnak meg az emberek.
Némelyik hirtelen zuhan a földre,
másik lassan bukik előre,
csendben a szívéhez kap,
vagy valamilyen ismeretlen fájdalomtól felüvölt,
esetleg a földön vergődik,
mint hátára fordított bűdösbogár.
Ilyenkor egy pillanatig rémülten nézek a szemükbe,
majd hirtelen elfordítom a fejem,
hogyan elűzzem a segélykérő karoknak
még a gondolatát is.
Egy köztes lét iskolás leírására gondolok,
majd hazamegyek,
feketébe öltözöm,
és a polcra leemelt könyvvel kiülök
a napfénytől ragyogó verandára.

Következő versem

Következő versem
első két sorába
valami világmegváltó
bölcsséget rejtek majd el,
melyet bibliai idézetekkel nyomatékosítok,
és így addig folytatom,
míg eposzméretűre nem duzzad.
Akkor majd kiteszem az ablakba
száradni,

de – még magamnak sem bevallva –
abban a reményben,
hogy a szél felkapja
és elrepíti a világ végére,
hogy soha többé
ne halljak róla.

Otthon

pacséri éjszakák
időtől és békabrekegéstől terhes szagát érzem
egy jelen idejű noviszádi tavaszban
míg a rádióból a Blockout hozza el
az alvó Belgrád fényeit
és már nem tudom hol tartok
hisz a könyvem lapjai közül
Kemény Zsigmond mély hangja bűg felém
százötven év távlatából
és elveszek
ebben a hanyatt döntött
téridő-kontinuumban
míg barátaim a Hunyadi-toronynál
öltöztetik sorsukat
és csak a meggyfák virágai
hívogatnak ismerős tájakra
ahol megvethetem sarkamat
a lehullott fehér szirmokkal
mint halpikkelyekkel szegélyezett
keskeny utakon

A nagyszülők

Nagymama mesél

Ugyanazt a mesét mondta el estéről estére.

Egy bolondos legényről volt benne szó, aki mindenáron nősülni szeretett volna.

Akkor még nem tudtam, hogy a haldokló népköltészet egyik utolsó hajtását élvezem napról napra.

És most újra találkozom ezzel a mesével egy gyűjteményes kötet lapjain.

Adatközlőként egy, azóta már halott bácsfeketehegyi ember van feltüntetve.

A könyvet kilencvenkettőben adták ki Újvidéken.

A falon életre kelt egy giccses régi festmény.

Nagyapa

Nagyapa vadászott.

Leginkább nyulat vagy fácánt hozott haza.

Néha elkísértem a vadászatokra és a díszebédekre.

Mindig elmesélték, hogy egyszer egy nyúlnak valaki kilőtte az egyik szemét, és a nyúl körbe-körbe rohanguált, amíg össze nem esett.

Nagyapa olykor kipreparálta a lelőtt állatokat.

A szekrény teteje tele volt behajtott és kitárt szárnyú madarak életszerű tetemeivel.

Azt vártam, hogy elszálljanak.

Vándor

A vándorok a zuhogó esőben kelnek útra,
nedves függöny mögött, észrevétlenül
gyilkolják a mérföldeket.
Ilyenkor jó volna nekem is útra kelnem,
a kilométerek gyűródéseiben,
aszfaltráncok barázdáiban
elveszni,
feloldódni a pocsolyák csendjében,
ahol ismeretlen tájakról származó
magvakkal találkozhatnék,
és azokat megtermékenyítve újra élhetnék
halálra ítélt rés-növényként
még néhány pillanatig,
míg emlékem a környéken kísért.

Podolszki felkel és jár

Feketicsről nem indul hajó.
A hiábavaló várakozástól megszomjazva
sört veszünk a sarki üzletben.
Én fizetek, mivel ujjsontjai közül kipereg az aprópénz,
amit sikerült összekéregesnünk.
Csak sört iszik,
hisz belső szervek hiányában
már csak a szénsavas dolgok vannak rá hatással.
Ritkán mászik ki a gödörből,
és mindig hosszan meséli a feltámadás aktusát
mint visszatérő élményét.
Már minden parányi mozzanatát hallottam.
Egyszer megkért, hogy ne hasonlítsam Lázárhoz;
más kor, más erkölcsök
(o tempora, o mores!).
Kabátja poros, szakadozott.
Kalapján lyukak tátonganak.
Éjszakánként elviszem a fogorvos házáig;
valamikor azon a környéken lakott
(legalábbis hétvégenként).

Feketicsről nem indul hajó.
A kikötőt szellemek dúlták fel.
Temetőre építettek iskolát,
éjszakánként ott kísértünk,
vagy a Krivaján billegünk egy dézsában,
és azt álmodjuk, hogy nem látjuk a túlsó partot.
Olykor megállapítjuk,
hogy itt minden fekete
(Fekete országban jártam én).
Fekete egyház, meggy, kultúra,
fekete csernozjom és fekete nyak.
Olykor megkér,
gyűjtsak neki lámpát,
vagy legalább vigyem el a templomba
(soha nem tenném).
Néha hajót építünk,
amit szétszedek, amikor elmegy egy kis időre meghalni.
Másnapra úgyis elfelejti, mit csináltunk.
Így minden nap új élményt ad.
Feketicsről úgysem indul hajó.

Magán-szinesztéziák

A meggypálinkának igenis barna íze van!
De ezt a radiológusok nem érthetik.
Fekete-fehér világukban minden fordított,
az árnyékok fehérek,
a jobb oldal pedig a balnak felel meg.
Ők nem értik,
hogy a vér vörös,
és hogy a bőr alatt kék színű csatornában
húzódnak az erek,
mint kék dallamok,
csak kontrasztanyaggal dúsított
sötét hálózatot látnak,
és automatikusan diagnosztizálnak.
Nekik feleslegesen magyaráznám,
hogy a madárcsicsergés hullámmal,
mint zászlós képernyőkímélő
valami lestrapált operációs rendszerben,
csak sokkal színesebben.

Poszt

posztmodern romantika
csöpögős húsipar
orvosságoskanállal adagolt szerelem
bibliai parafrázisok
idézetek Tamás evangéliumából
Jelenések könyve reloaded
az Énekek éneke egy oktávval feljebb hangolva
lapalji jegyzetek
függelékek
felhasznált irodalom
virtuális biciklizések
irodalmi haláltáborok
kontextuális Golgoták
post mortem erotika

Nagypénteki mámor

a szentek mint mosolygó gyémántok
keresztfákon szenvednek
golgotájuk árnyékában
bűneik
hevernek

Bőségálmom

Nagyapáti Kukac Péter festménye nyomán

„Kukac Péter e táj képzőművészeti örökségének szimbóluma, belőle kell kiindulni, amikor hagyományainkat kutatjuk. [...] Egy nincstelen, mindenkinél szegényebb s mégis mindenkinél gazdagabb vándorfestő testet öltött álmai e képek. Az ő elrajzolása, láthatatlan, s csak a lélek mélyrétegében lelhető fel, ott, ahol egyenrangúsodik, fölcserélhető lesz a vágy és a valóság.”

(Juhász Erzsébet)

– Miről álmodsz, Péterke?

– A bőségről álmodom, álmomban szalmában heverek, és csípnek a legyek, hamarosan eső lesz, talán dér és fagy is a nyár közepén, amikor csak nézel felfelé, fehérén gomolyognak a felhők, az orrodban a szalmával keveredő tehéntrágya szaga, s akkor te a bőségről álmodsz. Bőségálmom, a falusi gazdasszony hetvenhét szoknyája.

– Miről álmodsz, Péterke? – kérdezem, s csak a Topolyai Múzeum falai visszhangozzák a kérdést, a cipőm sarkának koppanásait, amíg egyik képtől a másikig sétálok. Finoman hajlott karton, olaj áztatta valóság, mikor Nagyapáti Kukac Péter a bőségről álmodott. Vagy csak az árokban heverészve bódultan vattacukornak nézte a felhőket, és kéjesen próbálta a szálló ökörnýáltól összeragadt ujjait kiszabadítani a cukorölelésből. Álmodta-e, hogy vattacukor hajuk van az idős asszonyoknak, akik a templomba sietnek vásárnaponként. Álmodott olyan álmokat, amelyektől rettegek. Halovány rózsaszín vattacukor hajról, amin keresztültekintve meglátod a koponyára kasírozott bőrt – falon a Tórát, mit nem érinthetett kéz, de dobbá vált a tiszteletlenségben. Fel és alá, két dimenzióban a topolyai paraszti világ, csak a csupasz talpak dobbanásaitól felszálló por és a házak sötétre meszelt alja. Emlékezés a Krizsolda patakra és a park fái.

*

El is bújhatnánk szegényes kis metaforáink mögé, keresve a nyugalom szigetét, a békének e csepp zajos kis próbálkozását. Bóklászva csendesén, árnyékba burkolózva, keresve azt a pontot, ahol nincs fal, labdák patto-

gása, beszűrődő világ, csak a patakocska és a fák árnyéka. Vagyunk, itt és most, emlékezve a falut romboló bős olvadásokra, talán a nádasban megbúvó szegénylegényekre, csodálatos lápi világ lidércekkkel és kertben játszadozó bárókisasszonyokkal, lassan kibontakozó ma. Esetleg mindez csak fikció, s csak egyszerre itt termett a kicsiny város szívében a nyugalomnak szakadt, elhanyagolt kis szolgálja, múlt és jövő nélkül, csak a jelenben?

*

Bőségálmom. Hajába kapaszkodó por, harmattól és a viaszos bőrből kiizzadt égetett szesz tisztátalanná vált átlátszó tökéletessége, a reggeli nap halántékba fúródó fájdalma, amíg az éjszakai hidegtől és az árok vánkostól összetört, minden mozdulatra cukormázként pattanó izmait arra kényszeríti, hogy felemelkedjen. Csak a kar, csak egy önkéntelen mozdulat, míg a homlokához kap, letörölné a víziókat és a koponyájába a szemgödrén keresztül kúszó fájdalmat.

– Hagyj most, újra álmodom. Melegről és illatos kalácsról. Repülőkről és kerékpárokról. A gazdasszony hetvenhét szoknyájáról, a papucsos lábáról, amint rálép a pedálra.

Árokban meghúzódó titkos ragyogás, az üvegen megcsillanó korai napfény, a tehenek nyomában megülő lélegzetvételnyi harmat szomjat nem olt, pára már csak a tegnapi ital, üveg alján megülő utolsó korty és a lélegzet, mely tüzet fakaszt a fellobbanó nappalban. Öleld csak, talán álmod elvisz oda, ahol sűrű zsíron fonnyad a hagyma, sírósan töröli kezét a rongyba az asszony. Oda, ahol okker a főköttő és nyikorognak a kerékpárok, mikor reggel a piacra sietnek nagy kosárral, piros almaorcával. Az almából erjedő szesz, nadrágod és felöltőd életszaga, festékeddel pecsételt kék zubbony. Látom a tegnap vízióit, a falusi valóság naivitását, amikor már a betonút porát nyelnéd, míg egyensúlyozol a tehenek nyomán göröngyössé kövült sárban.

*

Úttalan utakkal, rideg betonhíddal, már csak emlékeként a hajdani bújócskának... Jövendőt kémlelő száraz ágak a talpam alatt, bosszúra szomjazó parttalan csobogás, őszén csordogáló csendes lemondás, hát tombolj, kínjaid számlálatnak, erőlködj, hiába hullatsz sós izzadságcseppeket az elpusztított házakért, elmosott pruszlikok, asszonyukat sirató baromfi, csónakázó szerelmes már csak fák gyökereiben él, s ott sem azzal a tisztasággal, mint rég. Ülnék én a partodra, zsenge füveden heverésznék, de

hol van már az angolok rendje, a csipkés legyező a kezemből, ma már én is nadrágot hordok... elmúlt leányságod pártás idősza, s az asszonyság meggörbítette hátad, rózsét cipelsz, és már tisztaságod is oda, sáros szoknyaaljad összepiszkítja a padlót, nyakig száll a por. Ő, ti jóakarók, erőszaktevő kedvesek, lám, mivé lett művetek, lassan szívárogo el az élet a nyitott erekből, vérrel áztatva a döngölt földpadlót. Nincs már török e földön, eltűntek a harcos szarmaták, s maradtál te, kinek már haját kifésülni nem lehet. Levelek, jövőjüket kémlelő ágak alkotnak gubancos takarót fejedre, könnyüket hullatva a medvehagyma-erdőben. Áradj, mutasd meg utoljára, hogy élsz, teremts új holnapot, elmosva szelíd valód, lelkünk egyetlen zöld nyugalalmát.

*

– Asszony, csak egy karéj kenyeret kérek, egy jó vacsorát vagy kettőt, és lefestelek úgy, ahogy dologosságodban is boldog vagy. Azt, azt a nagy cipőt, csak lássam, érezzem az illatát, a festékek és oldószer szagától nem lakom jól. Talán még ha egy kis ital is lenne az ebéd mellé.

Gyermekeit tartotta, csípőjén ringatta a kis csomagot, kendőbe bugyolált halovány kis testet, kemencéből frissen kibújt, még lélegző, fényesbarnán, finoman reccsenő kisdedet, teknőben kelesztett, sütőlapátra tett és késsel nyesett kenyeret. Messze még a kenyérsütés, karba égetett évek. Arcod komorsága és fekete kendőd mögött ott vannak a rózsét cipelő téli reggelek, a hora kibomló élő vér és a tyúkok nyakából egy mozdulattal elszálló utolsó roppanás, hogy néha megfojtani kell, forró vízben megtorpanó pilátusi mozdulat, mossa kezeit, leforrázza tollait a torkametszett madárnak. Szigorú száj, már megannyi halált látott, gyilkosa maga is a vasárnapi levesnek, a sárgán gyöngyöző léből kikandikáló körömszakadt lábnak. Keze vörösré forrt a forrázóvízben, habbá vált a mosólében, és lúgot öntött saját arcába, majd szappanná főzte saját zsíráját. Hamvaival dagasztott kenyér, fehérén cuppogó tészta, sósra izzadt kenyér. Testébe kést döfnek, felvágják ereit, és tűzzé válik az anyag, feketére perzselődnek a nyíló vágások.

*

Hol még csak egy kis sziget terem, ott nyílik majd a mocsárban a kert, hol számolják a fákat, a füvet ollóval vágják, s halált hoznak minden kis szorgos hangyára, ki a porban szalad s a vályogfalba fúr, ott keres menedéket a holnap elől, de várj, csak lassan, itt még a sziget, hol aprócska vályogházak sorakoznak, édes otthon a hideg elől a patkányoknak. Aminek

a 18. század közepén még csak szele vagyon, az néhány év alatt mezítlábas gyermekekkel népesül be, kik békákat fognak a tavacszában, s pallót raknak, hogy néha nyakukba vegyék a poros utat, s portékáikkal, mezítlábas kis porontyaikkal megkeressék a kis kenyérkéjüket a piacon.

*

Kis Lajos Szabadkára küldött, tanulok. Festeni, úgy fogni az ecsetet, ahogy kell, mintha nem is másolnék, csak lehunyom a szemem, és egymásra helyezem a rétegeket, még mindig Péter vagyok. Nagypáti és tisztán visszhangzó, ahogy reggelente a kihalt utcákat járom, a piac már eltűnt a térről, de még mindig szedegetem a rohadt gyümölcsöt, és fáj a fülem a kiabálástól. A bőségről álmodom, a színekről, a Zsolnay kerámiákat ropogtatnám a fogaim alatt, megtölteném gyomrom a porcelán porával, fémes fényükkel zöldre és kékre festik ujjaim, ahogy bogártestükkel bevonom arcom. Kitinpáncéljuk belekapaszkodik fiatalkori ráncaimba, selyemben rezzenő lábaikkal kora öregségem gerincén járkálnak fel s alá. Nem nyugodhatom, ujjaim kopognak bogártestemen, már csak a csupasz ereket látom, feketén nyüzsgő lábakat körmeim alatt, s az oldószer szaga is csak az olajjal oldhatatlan. Szomjazom, szabadkai utcák szecessziós víziója, a tiszta színek kékjei és pirosai, s még egy kis sárgával keverve lassan barnássá válnak, átáztatják a karton kezeletlen vászonszerűségét. Nincs vászon, a viaszos, könnyed, durva és nehéz szövésű, halovány sárga, mint a halottak a szemfedél alatt. Szemükön hordják a révész bérét, s eladják lelküket, minden kivetülésüket és korty tisztaságért. Tiszta szeszért, mi égeti a torkot, és életet lehel a reggel halottaiba, a homályos szemükbe, üvegesre szikkadt végtagjaikba, állott, tegnapillatú leheletükbe. Szabadkán festeni tanulnék, de csak a poros topolyai utcákat látom, éjszakai vánkossom a fal tövé, és az árok aljában nőtt fűből szövik szemfedőm.

*

Az a ténta már megint az ujjamra száradt, görbe vonalakkal adok életet egy kis falunak, annak százhuszonhét házával, görbe utcáival, az orrba betolakodó pannon porral és azzal a kicsiny szigettel, hol tizen négy család éldegél, két sor házzal, együtt a földfalakba felkúszó talajvízzel, a málló falakkal, a szobák édes-fanyar doh szagával s a penész puha méregpettyeivel a falakon. 1771-et írunk, a kezdetek után a huszonegyedik évet, mikor ez is elkezdődött. Itatóssal bajlódnék, de ez a por, kiszáritja még a szemek játékos nyálkáját, sehol egy kút, ahol kimoshatnám a tájat belőle, minden tökéletlenségével és ájtatosságával, hisz kutakat csak messzebb lelek, a szé-

rúskertek közelében, rétek s utak ölében, mégis jó ez a kancsó, s a kancsót nyújtó kicsiny kéz, állott víz, maszatos arc. A templom dombjáról messzire látni, előttem a kis sziget, a kicsiny palló, vagy talán híd is az, csak oly jó megpihenni a templom tövében, „...szilárd anyagból 1761–62-ben épült, főleg a magyar királyi kamara nagylelkű segítségével, de hozzájárultak anyagiakkal és készpénzben a helybeliek is. A szentélye boltozatos, míg a többi része stukatúros építésű, és zsindellyel van fedve. Azonban nagyon sok helyen repedezettek a falak, roskatagok, a külső vakolat is lehullott a kőművesek lelkiismeretlen és gyors munkája miatt, ezenkívül kevésnek bizonyul a hívek befogadására.”¹

*

Mintha csak képeslapokat festene, két dimenzióban a mezőváros szaga, a trágyával keveredő szalma kipárolgása, lassan eltűnő köde a reggeli ébredésben. Templomba mennél, felvennéd legjobb ruhádat, de mindegyiken a festék pecsétje, ahogy kenyered keresed, és odaülsz a vasárnapi tyúkhúsleves mellé. Gyöngyöző világában arany csillogást képzelsz, megfested a kenyeret vágó asszony okkerszín kendőjét, de csak a teheneket látod, ahogy a pusztán legelnek, de a dimenziók eltűnnek, és csak gyerekrajzra futja, mintha életed zöld szövetén kiterítenék a vasárnapi abroszt, s leráznák róla a kenyér fehér és barna morzsáit, szegényes táplálék a levesből kikandikáló körömtelen lábaknak. Még döngöljük a falakat, a vasárnap szentsége is oda, míg napon szárítod a lovak hátrahagyott sárgaságát. Tapasztani kellene, sárral keverni a sárgaságot, szalmát tenni a masszába, így lesz tiszta a ház, elmeszelni a betegséget, sebes kezeidet marja a fehérsége, de nem hagyhatod, hogy az éjszaka burkolja be a büszkeséged mézscseppeit. A falak alját sötéttel vonod be, esőtől védő centiméterek, vasárnap döngölik a falakat, sárgán áll a ház, építőáldozat a kiizzadt szomorúság, kérlelhetetlen vidámság, vállak és háta fájdalom. Alkarokban megpihenő penge-nyilallás, korai öregkor. Magunk vagyunk a ház, a pusztában álló romos tanya, elfeledett tanyavilág, mikor lehullanak a cserepek, és lassan elbomlanak a falak, beszippanjtja a föld, ahogy egy pillanatra megáll, majd az ágyában pihenő holtat is gyomrába forgatja. Búza terem csontjainkon, kenyérré válik aszott testünk, porladó házunk, kövesedő csontjaink.

*

Téglák égetett agyagja festi most kezünk, mikor lassan hordjuk fel a dombra, gondosan rakott halmok tövében hűsölünk, lassan faljuk a kenye-

¹ Topolya király-kamarai helység Kalocsa egyházmegyei Bács-Bodrog vm-ben lévő plébánia egyházának 1772. aug. 2-i összeírása.

ret, mit vörösre fest a lelkiismeret, hogy csak egy pillanatra állhatunk meg, hisz a mi templomunk lesz, de bár mi raktuk volna a falakat, így nem a repedésekben megbúvó hangyákat üldöznék kis porontyaink, kicsi békák a szigetet körbefogó felszíni vizecske mellett.

*

Hogyan lehetnék én ugyanaz, ki próbát tett a tudománnyal, de hasztalan épített, emelte a rétegeket egymásra, a festék megvetemedett, ledobta a vászon a csuklómozdulatokat, a tökéletes arányokat és fények-árnyékok tanult játékát. Mit nekem Tiziano vagy Gauguin tiszta színei, nem álmodom én repülőkkal és messzi tájakkal. Színesek az álmok, negédesek és cseppenként csorognak, mint a fa nedve, borostyánná változó fenyőgyanta, minek homályos ragyogását színben kikeverni sem lehet, ahogy a legelők zöldjét a reggeli harmat után, azt a pillanatot, mikor hirtelen felszárad a nedves csillogás, azt az erőszakos kedvet, mikor a nyári nap csak egy pillanatot enged a földnek, hogy élvezze a hajnalok üdeségét. Mit nekem a mesterek tanítása, engem a paraszti világ tanít, a pipacs mutatja a vörös útját, a fekete-fehér-vörös kontrasztját a téli disznóölések. Mintha nem is tanultam volna, de festményeimből árad a falu szaga, a feltörekvő mezővárosé, ahol még szekéren viszik a szalmát, tehenek legelnek a mezőkön, de szól a rádió, és fejünk felett néha elszáll a repülőgép.

*

Az ujjaimra száradt a tinta, hogyan eszem meg most a karéj kenyerem itt, a templom árnyékában, mezítlábas, maszatos, szoknyás kisleány mellett, ki nek csuhébabája is elálmosodott a délutáni huncut semmittevésben. Ölében ringatja, hogy álma kedves legyen, ne sírjon, ha éhesen kell elszenderednie, gondoskodó kis koravén ős-anyja. S eljutottunk nyugatra, a Krivaja patak nyugati ágához, a szigetet lustán körülölelőhöz, egy vonallal írom a történelmet, a változás azonban nem is oly nagy, az a nyugati ág oly biztosan hömpölyög ott, hogy még kétszázötven év is kevés, hogy meggondolja magát, hiába az erőszaktevő akarat, a tinta egyenes vonala. Még a kicsiny csónakok sem térítik el útját, hiába könyörögnek a gyermekek vad tengerekért, hajókat dobáló tajtékos hullámokért, csak a békalencsébe fúródó, s ott haláluk lelő szellemmatrózok halotti bárkája úszik lefelé a sekély, iszapos patakon.

*

Vajon halálom után megsiratnak-e, vajon lesz-e, aki pénzt ad a révésznek, szemfedőm mi leszén majd, s lesz-e deszka, amin kinyújtóztathatom

a hátam. Elférek-e ott, ahova tesznek, vagy csak lepedőbe csavarnak, és egy imát mormolnak a fejem felett? Keresztény vagyok-e vagy pogány, magam se tudom, mert nem látom már a hajnalokat, nem érzem a gerincemen a szalmazsákok susogását, a bennük motozó tetveket, s a selyemtakaróm is a homlokomra száradt, nem emeli meg már a lélegzet.

– Jer, asszony, hadd fesselek le, tyúkokat etetsz, és itatod a lábasjóságot, télen rózsét hordasz és fekete nagykendőt a válladon, de már nem mesélsz a kemence mellett, hanem a rádiót hallgatod, gyertyák helyett villany ég a halottak oltárán.

A Madonna vörösen ejti könnyeit, naiv festészet primitív definíciója, amint az utcákat járom kis csomagommal, és lelkemmel házalok.

*

„...van egy völgy, amely elég mély, tavasszal oda víz folyhat, és ezáltal a lakosságnak előnyük van a marhahíttatásra. Ebben a völgyben fekszik Topolya, amelyet főleg magyarok és szlovákok lakják, akik kizárólag földművelésből és állattenyésztésből élnek, és a katolikus egyházhoz tartoznak.”²

*

Hullámos kartonképek, évtizedek nedves rothadása, holtukban is bőségről álmódó topolyaiak, barátira nem lelvén csak pajtások fizetik az utolsó korty bort, pálinkával, tiszta szesszel mossák le kezeiket, míg élő áldozatuk a kút fenekén nyugszik. Nyirkos hidegben vándorol az ősz, tavasszal már nem árad a patak, ereiből kiapadt az élet, csomóssá, sűrűvé vált a genny, ami sárgán hömpölyög, így mérgezve a tegnap tehénitatóit. Oda már a naivitás, ahogy festményekkel fizetett a szesz bódultságáért, meg nem értett festő, ki úgy herdálta tehetségét, mint pelyvát fúj a szél. Mit nevezel te világnak, gyalogutaid és festéktől pecsétetes zubbonyod, ahogy ébren is a valóságról álmodsz, talán a régi szerelmekről, olyan vidékről, ahol szárazak a hajnalok, s csillagtalan éjszakákon nem csaholnak a kutyák.

*

Hol van már a falakba felhúzódnó nedvesség, ma eső áztatja a szobák földpadlóját, édes-rothadó Topolya, már az éledésed évében elfogytak a tartalékaid? A vidék fában szegény, hol vagy hát te, Redl kamarai jószágintéző, ki tiszta szobát, száraz hajlékot ígértél. Lassan múlik a tegnap halszaga, felnőtt lett a leányka, ki még a porban játszott, készülve a nagy

útra, már dereka fáj, görnyed a teher alatt, 1783-ban születendő gyermekét siratja. Árvizek és szárazság, asszonyi csók a hamvas kis bőrön, egy újabb paca a gyermeki ártatlanságon. Quits Anton, ki képet fest az arctalan szellemnek, Topolyát papírra teszi, s precíz mozdulatokkal körülrajzolja belsőségeit, tüdő és belek, szívtelen rúgkapálás 1783-ban, s így szól: „E terület Telecskán fekszik, vízben szegényes, kivéve azokat a völgyeket, ahol tavasz idején a szétolvadt hó összegyülemlik. A dombokon kutak mélysége 10-12 öl, és egy ilyen kút elkészítése közel 150 forintba kerül. E víz hiánya azt idézi elő, hogy az itt levő falusi birtokok, praediumok és falvak nagy kiterjedésűek. Megtelepedésre és vagyonszerzésre máshol nem volt alkalmasabb hely, mint ez a völgy, ahol alattvalók jószágaik számára elegendő vizet tudnak biztosítani...”³

*

Csendes kis békanyál, boszorkányokat idéző kút-üstök. Szállj füst, szállj, forrjon a lé, szárnyas disznókon tovaszálló feledés. Szomjazó barmok egymást lökve, boldogan tolonganak az itatóhoz, termékenység lengi körül a borzasra hízott állatokat. Hol van már a békalencse, a pallókon átbillegő asszony, kezében kosarat tartva, csípőjét ringatva, azóta a szigetből félsziget lett, s elsárgult már a hófehér pruszlik. A borzas pallókat simára gyalulta a fatalp, szalmaszemetet hullajtva a lépte után, talán egy megelevenedett mese, Jancsi és Juliska terelgeti a jószágot a mezőre? Kopp, kopp, kopp, csak úgy kopognak a patácskák a hidak fáján.

*

„Egy olyan mocsaras területen, amely áradásoknak volt kitéve, elengedhetetlen volt az árvízvédelmi és közlekedési rendszer, amelyhez a hidak és a töltések tartoznak. Első említésük a Tiszai terület hídjainak és töltéseinek összeírásából való, 1793-ból, amikor Topolyán egy töltést találtak. A töltés a település déli részén húzódott 20 öl hosszúságban, 5 öl szélességben. A következő hat évben öt híd épült Topolya környékén, leginkább a töltések közepén. Az 1799-ben készült jegyzék a következő hidakat említi: fahíd a Szabadka felé vezető út töltésén, fahíd a falu központjában a Baja felé induló út töltésén, fahíd a külai út töltésén, fahíd a falu végén a Hegyesre vezető úton. A hidak nem nagy méretűek, hosszuk 1-1,5, szélességük pedig 2-3 öl. A töltések méretei is változóak voltak: hosszuk 17-43 öl, szélességük megegyezik a hidak szélességével, tehát 2-3 öl.”⁴ 1800-ban járunk már, Topolya kamarai falu Kray Pál birtokává vált.

*

³ 1783-as térkép leírata.

⁴ Harkai Imre: *Topolya építészete*. Forum, Újvidék, 1991

Még csak itt, de lassan már túl a háborúkon és traktorok füstjén, betonutakon és kitéglázott árkokon, amiknek aljában már nem terem békanyál, esős időben műanyag szemetet terel össze a szürke lé. Túl lepattogott olajfestéken és a falusi idillen, még mindig a kérdés maradt, hogy miről álmodik Péterke. Vajon lovagolt-e fényes paripán, vagy csak puha ággyal és meleg kenyérrel hált, elfeledve a régi urakat, s csak kerékpárra ült, és hátára vette kicsiny csomagját, fából készültládáját, emléké a korai tanulóéveknek, míg élt az akarat. Ládában festéket, borzas ecseteket és hígítót tartva. Zubonyát szorosra fogta a nyakán, dacolt a széllal, ami úgy kapta fel csenevész testét, mint a könyvek lapjait.

*

„A topolyai uradalom alapítója, báró Kray Pál katonaember volt, aki élete vége felé, 1800-ban kapta a királyi adományképpen a topolyai uradalmat, amely csaknem egészen körülvette a topolyai jobbágysálat. A királyi adományozás után is katona maradt, mint táborszernagy szolgált királyát, mindaddig, amíg János főherceg oldalán Elzingennél az osztrák sereg szembe nem került a francia haderővel, s vereséget nem szenvedett. A sereget János főherceg vezette, de a vereséget Kray Pálnak kellett bűnhődnie. A kegyvesztett táborszernagy Topolyára vonult vissza, és gazdálkodni kezdett. S nem is rosszul. De nem sokáig élvezte a csendes polgári életet: 1804-ben Pesten meghalt.”⁵

*

– Miről álmodik, Péterke?

– A bőségről álmodom, a színek mikéntjéről, a melegről, a tehenek friss tejéről, krémes fehérségéről. Álmomban festő vagyok, vánkossal hab-szerű asszonyi kar, akvarell és fekete tus rajzolta vonalak, vízbe mártott ecsettel fekete kalapokat rajzok, s görnyedt hátú asszonyokat. Álmomban meghaltam, s könnyű halálom volt, mennybe vittek az angyalok, s frissen sült fehér kenyérrel etettek. Álmomban álmodtam, hogy Nagypáti Kukac Péter vagyok.

⁵ Csuka István: Téka-Séta a topolyai nagykerben. *Kalangya*, XIII. évf., 1944. január 15., 1. szám. 37.

Az utazás megélése

Utazás előtt írom ezeket a sorokat, ezt csupán azért rögzítem, hogy jelezzem, ismerem a Lovra Éva által pontosan rögzített utazás előtti létállapotot: „Amikor otthon van a sehol, amikor a tegnapot keresed a reggelben, s mikor örülsz annak, hogy még nem ért véget az éjszaka, hogy el sem kezdődött még a nappal. Holnap már a vonaton ülsz, sírsz is, sajnálsz, hogy itt kell hagynod a meleg ágyat, a kávé...” s így tovább, a részletezést már nem idézem. Amikor éreztem a kihívást, az élmény megragadásának szükségességét, akkor magam is írtam útirajzot, avagy, ki tudja, igaz-e, útleíró prózát, ahogy ez a kifejezés Lovra Éva könyvének alcímében szerepel. Ezt az utóbbi mondatot viszont nem azért az *írás* ténye miatt írtam le, hanem inkább az egyes élmények közös volta miatt. Engem, immáron már több mint egy évtizede, a görögországi és az olaszországi élmények készítettek a megéltek leírására, Lovra Évával, legalábbis ebben a könyvben, olaszországi utazásai tetették ugyanezt. S mivel menthetetlenül turisták voltunk és maradtunk is az utazások mindig rövid ideje alatt, hasonló élményeink és tapasztalataink is adódtak, ahogyan nyilván minden turistának akadnak közös élményei és tapasztalatai. Most azonban talán nem is ez a fontos, hanem az, hogy az útirajz, vagy használom tovább az útleíró próza kifejezést, nem önmagáért születik, az írást legtöbb esetben az utazás által látott tájak, múzeumok, képek hívják életre, máskor pedig az emberi történelem egyes színtereivel, vagy az egyetemes művészet kiemelkedő alkotásaival való szembesülések. Ha így szemlélem az útirajzokat, akkor az egyedi és az általános találkozása teremti-teremtheti meg az íráskor feszültségét, amelyet egyes emlékezetes pillanatok megbékéltsége ellensúlyozhat, ahogyan az Lovra Éva írásaiban is történik. A megbékéltség egyik pillanata Bolognához kötődik: „Bologna az a hely, ahol szeretnék élni, itt jó lett volna egyetemistának lenni, éjszaka egyedül sétálni. Az a hely, ahol meleg van, terrakotta és mosoly, az óváros messzire nyúlik,

még akkor is ott van, mikor eltévedünk, órákig bolyongunk nem is sejtve, hogy valahogy még így is közel vagyunk.” A másik kinagyított pillanat Cagliarihoz kapcsolódik: „Cagliari volt az olasz életem normalitása, mikor végre nem voltam turista, úgy sétálgattam az utcákon, mintha mindig is ott éltem volna.” Ez a hang a turista-léten túllépni akaró turista hangja, emlékszem magam is, mit adtam volna azért, ha kétnapi római rohanás után lett volna egy harmadik nap, amelyiken a valamikor Rómában sétáló Márai nyomát követhettem volna, a Via Veneto után a Spanyol lépcsőt kerestem volna fel, aztán a Capitoliumot, onnét a Forumhoz ereszkedtem volna le, aztán mentem volna A Göröghöz, azaz a Café Grecóba. Lovra Éva könyve azonban összetettebb, gazdagabb annál, hogy pusztán az útleíró próza hagyományos jellemzőit megemlítve beszéljünk róla.

Összetettebb, gazdagabb a hagyományos úti beszámolóknál – és másabb, a hangsúly ezen az utolsó kifejezésen van.

Ahhoz, hogy érthetővé tegyem, miben is mutatkozik meg Lovra Éva könyvének a hagyományos úti beszámolóktól való különbözősége, rövid kitérőt kell tennem. Volt, amikor Cs. Szabó László útirajzait tartottam a legjobb magyar útirajzoknak, s amikor Cs. Szabó írásainak a jelentőségét a magam számára felmértem, akkor értettem meg ezeknek az útirajzoknak Cs. Szabó esszéivel mélyen közös voltát, azt, hogy a hagyományos értelemben vett esszéit az útirajzoktól szinte lehetetlen elválasztani, s az esszé is s az útirajz is mélyen irodalmi eredetű. „Cs. Szabó stílusán lehet elérni azt a fordulópontot, amikor a biztonságos tudás, a műveltségi alap, a nyelvi önbizalom megnyilvánulása során felismerhetővé válik az esszének a szépirodalomtól nemhogy idegenkedő, hanem éppen arra építő műfaja” – írta ennek kapcsán Bányai János. Ha mindezt rávetítem Cs. Szabó útirajzaira, akkor azt kell mondanom, hogy az utazás csupán – csupán? – a tárgya ezeknek az írásoknak, ahogyan az esszék tárgyaként egy-egy szellemi történet szolgált, a módszer viszont mindkét esetben az esszéíróé, azé az esszéíróé, aki a maga műfaját a szépirodalom felé közelítette.

Meglehet, Lovra Éva és Cs. Szabó László világa távol áll egymástól, a példára azonban szükségem volt ahhoz, hogy Lovra Éva úti írásainak a műfajához közelebb kerülhessek. A felhozott párhuzam alapján mondom, hogy Lovra Éva úti írásai nem a hagyományos értelemben vett útirajzok, s nem is úti esszék, ahogyan az a magyar irodalomban az ilyen jellegű írások kapcsán hagyományosnak tekinthető, hanem a szépirodalom világán belül helyezhetők el, csupán – csupán? – a tárgyak kötődik az utazáshoz, a feldolgozás már a próza keretei közé helyezi ezeket az írásokat. Mindezzel együtt sem tudom a már idézett alcímet – útleíró próza – pontosnak elfogadni, hiszen ez az összetétel az útleírásra helyezi a hangsúlyt, az én ér-

telmezésem viszont a prózát emeli ki, a prózának azt a változatát, amelyik a maga feladatának a megélt pillanat adta élmény rögzítését tartja. Ahogy Cs. Szabó az útirajzaiban a maga írói esszéit folytatta, Lovra Éva úgy ír szépirodalmat akkor, amikor az utazások során megélt pillanatokot ragadja meg. Mindehhez a tárgyilagos leíráshoz hozzá kell tennem azt is, hogy az említett keretek között emlékezetesen jó próza született, egzisztenciális mélységeket érintő gazdag és érett próza.

A szerzőnek a prózai szövegformálásra utaló igényét jelzik az egységes szerkezet irányába mutató törekvések, annyi idézendő helyett csupán az egyik záró megjegyzést idézem: „Valahogy zárnom kellene ezt a történetet, kerek egészet adni, de még mindig hagyni időt, teret és vágyat a folytatásra.” A történet formálására irányuló reflexiók mellett a rejtélyesség a másik jellemzője ennek a szöveg-együttesnek. A történetnek két állandó szereplője van, az Elbeszélő és a Kedves. Az Elbeszélőről azontúl, hogy nő, aki Szerbiában magyarnak született, s aki építészetből vizsgázott, ennek megfelelően pedig utazásai során Szentkirályi Zoltánnak *Az építészet világtörténete* című könyvével ellenőrzi a maga tapasztalatait, néhány hangsúlyozottan női szerepjáték említésén túl szinte semmit nem tudunk meg, ahogy a Kedvesről sem, noha kettőjük végighúzódik a szövegek egészén. Együtt vannak Milánóban, együtt nézik meg a nagy olaszországi városokat, s ha történetük Milánóban kezdődött, akkor ott is zárul: „Mindig egy izgalmas történet, hiszen állandó végcél és kiindulási pont az életemben. Érkezés és indulás, várakozás, új ismeretségek és régi ismerősök a repülőtéren. Bergamo. Kicsit először és utoljára, talán soha többé, ki tudja, de most másfelé visz az út, utam és utad. A repülőtéren töltött éjszaka, a padló hidege, összetörtén ébredés még az elalvás előtt, agresszív kialvatlanság. [...] Milánó volt a kezdeteken, veled, majd együtt s nélküled, de adj időt, hogy megtaláljam önmagam ebben a veled és nélküledben.” Ez az önmagában létező kettősség, a kibontatlan „együtt és nélküled” kettőssége hihetetlen feszültséget ad a szövegnek, a kimondatlanság és a hiány feszültségét teremti meg ezzel a szerző.

A szépirodalmiság irányába mutat minden, a szerző által használt eszköz, így maga a stílus is, leginkább azonban az, ahogyan a megélt pillanat megragadására törekszik. „Mindig van egy pillanat, mikor le kell ülnöd, el kell mormolnod egy imát, még ha nem is úgy hiszel, mint a középkor utáni ember, ki Istent látta a rózsablakon átszűrődő fényben” – olvasom, önmaga pozicionáltságának megteremtését, amihez hozzátartozik a finom megjegyzés is: „Kegyetlen játék, hogy a legszebb kilátás a milánói székesegyházra a La Rinachente ablakából nyílik, Olaszország legnagyobb luxusáruházából, ahol Dior olyan megszokott, mint a savanyú cukrot

majszoló gyermek a maga hétköznapi valóságában.” Hasonló szerkezetű leírással találkozunk az *Utolsó vacsora* megtekintése kapcsán is: „Mikor nagyon vágyakozol valamire, az megszépül, édesebb lesz álmaidban. Elképzeled közelségét és hiányát, tudod, mit fogsz érezni, tudod, milyen lesz tekinteted. Akkor ott lassan hullani kezdtek a könnyeim, csak néztem, néztem, magamba akartam szívni minden egyes mozdulatot, Jézus oldalra hajtott fejét. Álltam, tagjaim elernyedtek, mozdulni képtelenség. De nem volt senki mellettem, akinek ujjonghattam volna, akivel megoszthattam volna lelkem ürességét, hogy nézd, jobb ember lettem. Olyan volt ez, mint a mitikus újjászületés, ami fáj, de kell, könnyel és a más érzésével. S akkor, mikor már majdnem jött a katarzis, akkor kiléptem az ajtón, és magammal vittem Leonardo da Vinci lélegzetének egy utolsó porszemét. Ő kinn várt, s végre elmondhattam, hogy mennyire más, édes, tökéletes, mennyire boldog vagyok... s szomjas.” Ne is a realiztikusságot megteremtő utalásokra figyeljünk most, hanem a leírás egészére. Érezhető, hogy a szerzőnek nem az Utolsó vacsora bemutatása, elemzése a célja, hanem a kép megpillantása által megélt pillanat megmutatása. Valójában ez a törekvés s az adott pillanat-pillanatok írói eszközökkel való megragadása teszi irodalmi alkottássá Lovra Éva munkáját. (Lovra Éva: *Amikor otthon van a sehol*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2011.)

Rózsától Rózsaig

Kitérve a „lelkek diszpozíciójára”

1. Egy kávéházi eset 1912-ben

A múlt század elején a Rózsa és a Korona voltak Becskerek legismertebb vendéglői és mulatóhelyei. A Rózsa ma is létezik – mint Vojvodina. Iskoláskoromban még minden magyar diák Rózsának nevezte, használták ezt a nevet szerb diákok is. Azt már nem tudom, hogy ma a kávéházat látogató becskerei magyar fiatalok azt mondják-e, hogy „gyerünk a Rózsába”, vagy „gyerünk a Vojvodinába”. A Korona többször váltott jelleget. Ma a városi könyvtár székel az épületben.

Körülbelül száz évvel ezelőtt – 1912. november 8-án – a Rózsában kezdődött egy születésnap ünnepség. Az ünnepelt neve – így mutatják a bírósági papírok – Sava Klee volt. „61 éves, görög keleti vallású, nő, vagyontalan, büntetlen előéletű, vármegyei irodai segédtsízt, nagybecskerei lakós.” A Rózsából az ünneplők átmentek sörözni a Korona Szálló éttermébe, majd este kilenc óra tájt továbbmentek a Korona Szálló kávéházába. Itt történt az ügyészségi vádiratot megihlető esemény (az ügyész szerint: „nemzetiség elleni izgatás vétsége”). Nagyapám iratai között az 1913. április 23-án kelt, géppel írt vádiratot találtam meg, két vádlott (Teodorovits Szvetozár és Lukits Lyubomir) kézzel írt nyilatkozatát és az ítéletet, melynek dátuma 1913. június 9. A hat vádlottnak négy ügyvédje volt, ezek egyike volt a nagyapám.

A vádirattal kezdeném. A szemléletesség kedvéért szó és betű szerint idézem magát a vádat, és utána elmondom, mi állt az indoklásban.

A nagybecskereki királyi ügyészségtől.

1911 szám/kü: 1913.

A V i z s g á l ó b í r ó U r n a k

Nagybecskerek

Az 1012/B 913 számú átiratával közölt vizsgálati iratokat ./. alatt mellékelve a következő

V á d í r a t

kiséretében küldöm vissza:

I. Szabadlábbon lévő: 1. Stefanovits Milos 31 éves, gör, kel, nős, vagyontalan, büntetlen előéletű, banktisztviselő, nagybecskereki lakost, – 2. Klee Száva 61 éves, gör, kel, nős, vagyontalan, büntetlen előéletű, vármegyei iroda segédtsízt, nagybecskereki lakost, – 3. Teodorovits Szvetozár 50 éves, gör, kel, nős, vagyontalan, büntetlen előéletű, kereskedelmi utazó, nagybecskereki lakost, – 4. Dr. Mirkov Iván 35 éves, gör, kel, nőtlen, vagyonos, büntetlen előéletű, városi rendőrkapitány, nagybecskereki lakost, – 5. Veinovics Mihály 55 éves, gör, kel, özvegy, vagyontalan, büntetlen előéletű, nyugalmazott cs. és kir. gyalogsági százados, nagybecskereki lakost, – 6. id. Lukits Lyubomir 58 éves, gör, kel, özvegy, vagyonos, büntetlen előéletű, magánzó, nagybecskereki lakost, a Btkv. 70. paragrafusa értelmében mint tettes társakat, a Btkv. 172. paragrafus 2. bekezdésébe ütköző, nemzetiség elleni izgatás vétsége miatt vádolom.

Ezt a bűncselekményt az által követték el, hogy Nagybecskereken, 1912 évi november hó 8-án éjjel a Korona kávéházban az akkor ott tartózkodó 25-30 vendég jelenlétében a zenészekkel tüntetően állandóan szerb dalokat huzattak, közben ők több ízben poharaikat összekocintva a „zsivónas kralj Petar” /:éljen Péter a mi királyunk:/ szavakat hangoztatták, s ilyen alkalmakkor a zenészekkel tust huzattak, a mely cselekményeikkel a kávéházban jelen volt magyar és szerb nemzetiségű polgárokat egymás ellen gyűlöletre izgatták.

A főtárgyalásra a nagybecskereki kir. törvényszék, mint büntető bíróság illetékes.

A megidézendők jegyzékét mellékelem.

II. Egyidejűleg bejelentem, hogy Baits Csedomir terhelt ellen a vádat elejtem; továbbá, hogy a vizsgálat folyamán gyanúsítottak gyanánt kihallgatott Milicsity Emil községi segédjegyző begafői és Jovanovits Bozsidár papucsos mester nagybecskereki lakosok ellen a vádemelést mellőzőm.

Indoklás

[...]

Az indoklás említi, hogy a vádlottak tagadták, hogy Péter királyt éltették volna. Ha kiáltottak is „zsivió”-t, ez az ünnepelt Szávóra vonatkozott, és nem Péter királyra. Több tanút is idéz a vádirat, ezeknek a vallomásai ellentmondóak. A bizonyítási nehézségek egy részét az ügyész azzal oldja meg, hogy hangsúlyozza: *„a terheltek bűnösségének megállapítása tekintetében nem fontos az, hogy a szerb dalok zenélésére valamennyien utasították-e a zenészeket, valamint az, hogy a zsivió nas kralj Petár szavakat valamennyien hangoztatták-e”*. Az ügyész szerint a bűnösséget bizonyítja, hogy nem vált ki senki, „egy társaságot alkottak, ekként tehát a magatartásuk az érzelmeik azonosságát árulta el”. Továbbá – mint nemegyszer, ha izgatás a vád – az ügyész hozzáteszi súlyosbító körülményként, hogy milyen érzékeny volt éppen a társadalmi-politikai helyzet. Az „éppen most, amikor...” rendszerint hatásos frázis, akkor is, ha okkal, akkor is, ha alaptalanul használják; gyanút kelt, és arra utal, hogy szándékosan kitervelt és időzített cselekményről volt szó. Ezúttal az lett kiemelve, hogy *„[a] szóban forgó eset idejében a Balkán-félsziget szövetséges országainak Törökország ellen indított háborújával kapcsolatban Ausztria–Magyarország és Szerbia között a politikai viszony köztudomás szerint már annyira feszült volt, hogy nap nap után a háború kitörésétől lehetett tartani.”* Az olvasható még az indoklásban, hogy az ünneplők többször elhúzták „a különösen izgató tartalmú Miletics dalt is”. Az ügyész véleménye szerint *„egy idegen állam királyának a mi királyunk gyanánt való éljenezése nagyon is alkalmas volt arra, hogy azokat a magyar és szerb nemzetiségű polgárokat akik a terheltek cselekményeinek szem- és fültanúi voltak, egymás elleni gyűlöletre izgassák”*.

A nagyapám által képviselt két vádlott (Teodorovits Szvetožár kereskedelmi utazó és Lukits Lyubomir magánzó) „ügyvéd útján benyújtott” nyilatkozata kézírásban maradt meg. A kézírás a nagyapámé. Akkoriban az ügyvédek többsége kézzel írta meg a beadványt, majd azt egy irodai tisztviselő átgépelte. Gépírók nemigen voltak, inkább gépírók. Talán más volt a foglalkozás jellege is; ez pedig – bár ez emberi jogi szempontból nemigen védhető – gyakran kihat a foglalkoztatottak összetételére. A családi irodában az ötvenes években Göttel bácsit ismertem meg gépíróként (60–70 év közötti lehetett akkor). Az apám íróasztalától balra ült egy kis írógépasztalnál, nem messze az ablaktól. Emlékszem, hogy nagyon becsülte őt az apám és a nagyapám is. Lehet, hogy már 1913-ban is Göttel bácsi volt a gépíró.

A védekező beadványban vannak részletek, melyek a vádlottak előadását tükrözik. Például, hogy a terhelő vallomást tevő Vichityil nevű tanú (milyen nemzetiségű lehetett?) tulajdonképpen „holtárszeg” volt. Ehhez kapcsolódik azután a következtetés, hogy ezért nem állhatott módjában,

hogy az eseményeket „a tényeknek megfelelően vesse emlékezetébe és tudja visszaadni”. Vannak jogi érvelések is, például, hogy az izgatás és lázítás bűnténye csak akkor állhat fenn, ha létezik az erre irányuló dolózus szándék, ez pedig mindenképpen hiányzott, hisz „egy jókedvű társaság jókedvű muzsikáltatásánál és egymás éltetésénél egyéb nem történt”. Érdekesek a történelmi pillanatra, az „éppen most, amikor...” képletre vonatkozó ellenérvek. A védekezés nem tagadja a történelmi pillanat sajátos mozgatóerejét, de ebben a maga javára talál magyarázatot. Ezen a ponton érdemes megállni. Sok-sok ismétlődő példa bizonyítja, hogy a felforrósodó történelem nemcsak kilengéseket, hanem (és legalább annyira) **kilengés-látást** is ihlet. A védekező beadvány szerint „[a]kkoriban az volt a lelkek diszpozíciója, hogy a szerb polgárok minden legártatlanabb mulatozásában azonnal sötét összeesküvést; minden ártatlan kijelentésében, mozdulatában, élében, hazaáruló fenyegetést [...], izgatást, rombolást, magyargyűlöletet láttak.”

A „lelkek diszpozíciója” azóta sokszor kapott szerepet – nemritkán főszerepet – napjaink színpadán. Mégis, ritkán jutunk el a felismerésig, hogy váltakozó alakban ugyanaz a jelenség ismétlődik. – Egy-egy felforrósodás igyekszik minden gondolkodási teret lefoglalni, kizárva – ha lehet – összehasonlításokat, besorolásokat. Az ügyvédi beadvány kissé szögletes szókapcsolata („akkoriban az volt a lelkek diszpozíciója”) valami távlatot sejtet. Aztán időközben módosultak, változtak a diszpozíciók. Változtak a lelkek is. A probléma maradt. Tény az is, hogy mindig sok haszonélvezője volt – és lesz – a felkavart társadalmak zavarosában alakuló halászerületnek. Szükség van mindig egy markáns ellenségre is, mert enélkül hogyan is lehetne észrevenni az azokkal szembeszegülő derék hazafiakat.

Szóval sokfelé vezethet a „lelkek diszpozíciója”. Visszatérve az 1912. november 8-án lezajlott becskerek-i mulatozáshoz, már csak az ítélet ismertetése maradt hátra. A döntést, Ő Felsége a Király nevében, a nagybecskerek-i királyi törvényszék elnöke (Alföldy Ede) mondta ki 1913. június 9-én. Idézném az ítélet legsarkalatosabb mondatát: „*Ha ez a tényállás s az abban felsorolt körülmények meg is felelnének a valóságnak [tehát ha tényleg Péter királyt és nem Sava Klee-t éltették], abból a nemzetiség elleni gyűlöletre való izgatást megállapítani nem lehetne, mert erre vonatkozó adatokat a vizsgálat egész anyaga nem tartalmaz.*”

A vádlottakat felmentették. Most, egy évszázad múltán, talán az a következtetés is levonható, hogy mégiscsak hibázott a bíróság, mert néhány évvel a kocsmai dalok után valóban Péter király következett (és nem Sava Klee), megváltoztak az utcanévek, kicserélődtek a szobrok, átfogalmazódtak a félelmek, más lett a hivatalos nyelv, más lett az élet.

És mégsem hibáztatnám a bíróságot. Nem ez az ítélet az, amit másként kellett volna csinálni. A döntés becsületére válik az akkori nagybecskereki magyar igazságszolgáltatásnak. Az igazságszolgáltatás méltósága gyakran azon múlik, hogy különbséget tud-e tenni a valódi veszély meglátása és a stréber veszélyhirdetés között. Létezik történelemformáló uszítás és gyűlöletkeltés. Láttuk is több példáját. De ez nem ugyanaz, mint amikor egy kocsmában irodai segédtsztek, segédjegyzők, kereskedelmi utazók, „magánzók”, nyugalmazott századosok és papucsosmesterek ital és cigányzene szárnyain igyekeznek felroppenni a nagy témák világába.

2. Magyarcsernye, Kocsis Mária vendéglője, 1946. december 22.

Dalképletek és életképletek

A csernyei helyszínt csak az iratokból ismerem, és nem tudom, létezik-e még Kocsis Mária vendéglője. A vádirat szerint Fehér János 22 éves asztalos, Megyeri Ferenc 28 éves földműves és Kis István 24 éves cipész 1946. december 22-én, éjjel 23 és 24 óra között Kocsis Mária vendéglőjében fasiszta dalokat énekeltek. A dalokat a vádirat csak szerb fordításban idézi. Két verssort emel ki Žarko Radosav kerületi ügyészhelyettes vádirata: „Idi Horti pitaj race kada će nam vratiti našu lepu Mađarsku” és „Idi Horti pitaj majstore da li će nam dati rende da peglamo”.

(Ezt visszafordítva: „Eredj, Horthy, kérdezd meg a rácot, mikor adja vissza szép Magyarországot” és „Eredj, Horthy, kérdezd a mestereket, adnak-e gyalut, hogy vasaljunk”.)

Az ügyész szerint a nóták „nemzeti gyűlöletet terjesztenek, és arra uszítanak, hogy erőszakkal meg legyen döntve a mai társadalmi berendezés”. Emellett a „szerbeket *rác*nak gúnyolják, arra izgatnak, hogy e vidékek Magyarországhoz legyenek csatolva [...], a gyalu átvitt értelemben fegyvert jelent”. A vád tanúi egy Juliska és egy Piroska volt.

A vádlottakat 1947. január 9-én vizsgálati fogságba helyezték.

Az apám 1947. február 5-én kapott egy levelezőlapot a börtönből, melyben Fehér János felkéri, hogy képviselje február 8-án a tárgyaláson. A levelezőlapot valószínűleg nem maga Fehér János írta. A kézírás nem hasonlít egy másik feljegyzésre, melyet Fehér János írt, emellett a levelezőlap cirill betűvel van írva, és kifogástalan szerbséggel. A tartalma azonban egyszerűen a felkérés; ezt Fehér János elmondhatta a börtönőrnek, és ő megírta a levelezőlapot. A további iratokból úgy látom, hogy a többi vádlottat is az apám képviselte.

A tárgyalás jegyzőkönyve nincs az aktában (talán nem is kaptak másolatot a felek). Ott van azonban az ítélet, melyet már a tárgyalás napján (1947. február 8-án) meghozott Petar Sekulić bíró.

Megyeri Ferencet felmentették, mert sem Juliska, sem Piroska nem voltak benne biztosak, hogy ő is énekelt; tanúsították viszont, hogy „szorgalmasan dolgozott az ifjúságban” (*vredno radio u omladini*). Fehér Jánost és Kis Istvánt másfél év szabadságvesztésre ítélték.

Az ítélet rendelkező része már csak az egyik verssort említi („Eredj, Horthy, kérdezd meg a rácot, mikor adja vissza szép Magyarországot”); és arra a következtetésre jut, hogy ez a szöveg „arra irányul, hogy gyűlöletet szítson a szerbek és magyarok között”. A zrenjanini kerületi bíróság véleménye szerint a vádlottak megsértették a Nemzeti, Faji és Vallási Gyűlöletkeltés Tiltásáról szóló törvény 2. szakaszát.

Az ítélet indoklásában említést nyer, hogy a vádlottak tagadták, hogy ezt a szöveget énekelték volna. Annyit vallottak be, hogy egy csárdást énekeltek, mely – az ítélet szerint – egy ácsról és egy lányról szól, és elismerték, hogy ennek az ács/lány nótának valóban van egy Horthy-változata. A vádlottak kitartottak azonban amellett, hogy ők csak az eredeti szöveget énekelték, és nem a „fasiszta” átköltést. Piroska és Juliska szerint mégis énekelték a Horthy-szöveget is. Az apám kérelmezte más tanúk kihallgatását is, de ezt a bizonyítási indítványt a bíróság elutasította. Az ítéletben megjelenik „a lelkek diszpozíciója”, illetve az „éppen most, amikor...” képzet is. A bíróság kiemeli, hogy az énekelt dalok veszélyeztetik a népfelszabadító háború egyik legnagyobb vívmányát, a testvériség-egységet. A veszélyt növeli, hogy minden pont akkor történik, amikor Magyarországon reakciós elemek összeesküvést szőnek, hogy megbuktassák a demokratikus köztársaságot.

A fellebbezés egy héttel az ítélet után, 1947. február 15-én íródott, Fehér János és Kis István nevében. Ennek a másolata megmaradt az iratcsomóban. Apám a vádlottak felmentését kéri, három érvre támaszkodva. Először is állítja, hogy az „inkriminált verssort” tulajdonképpen nem énekelték. Vitatja Juliska és Piroska szavahihetőségét, azzal érvelve, hogy Juliska és Piroska kihallgatásuk során azt a kérdést szegezték a vádlottaknak, „hogy ha nem ők énekelték a Horthy-nótákat, akkor mondják meg, hogy kik énekelték”. A fellebbezés szerint ez azt bizonyítja, hogy Juliska és Piroska nem voltak biztosak abban, hogy mit is láttak és hallottak. Aztán, mint 1912-ben a szerb dalok esetében, itt is előkerül a szándék, azaz a dolus hiánya mint indok. A második előadott érv szerint a törvény a gyűlöletszítás lehetséges módzatai között „agitációt, propagandát és írást” nevez meg, és előre megfontolt cselekvést követel, márpedig

ilyesmiről nyilvánvalóan szó sem volt. A harmadik érv a személyi körülményeket helyezi előtérbe: Fehér János is, Kis István is fiatal emberek, mindketten özvegy édesanyjukkal együtt próbálják a családot fenntartani, mindkettőnek a fivére katonai szolgálatát tölti. A fellebbezés nem tér ki az „éppen most, amikor...” érvelésre. A bíróság nem magyarázza, mire is gondolt konkrétan, amikor azt említi, hogy éppen a magyar csernyei nótázás idején, Magyarországon reakciós elemek összeesküvést szőttek a demokratikus köztársaság ellen. Így ezzel az érveléssel nem sokat lehetett kezdeni. Beszéltem ennek kapcsán egy történész barátommal, ő sem tudott lehetséges támpontot azonosítani. 1946 végén és 1947 elején nemigen voltak Magyarországon olyan események, melyeket így lehetett volna értelmezni. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a politikai vetélkedés során a hatalmat még nem birtokló Rákosi-erők cselszövő reakcióknak nevezték politikai ellenfeleiket. (Hallottam, hogy ezt humorral is igyekeztek tetézní, „Reakczy Jóska” viccfigura, és az ő mondásai személyesítették meg az ellenfelet.) Lehet, hogy 1946/47-ben a Rákosi-álláspontot a Sztálinnal akkor még nem szakító Jugoszláviában tényként vette át a sajtó.

A fellebbezés részben járt sikerrel. A büntetést másfél évről hat hónapra csökkentették. Most még az ügyvédi levelet idézném, mely „Kis Etel és Fehér Katalin földmunkások”-nak íródott 1947. március 24-én. *„Fiaik elleni büntető ügyben értesítem, hogy a Legfelsőbb Bíróság a beadott fellebbezésnek helyt adott és mindkét fiú büntetését 6 hónapra szállította le. Az eddig vizsgálatban eltöltött időt a büntetésbe beszámítják. Eszerint a fiúk július 9-én szabadulnak.”*

Az egyik irat hátlapjára ceruzával, apám kézírásával egy nóta is fel van jegyezve.

*„Túl a Tiszán faragnak az ácsok
ide hallik fejszecsattogásuk
Eredj lányom kérdezd meg az ácsot
Hány csókért ad egy kötény forgácsot.”*

Nyilván ez volt az a nóta, melynek egy „fasiszta verziója” is alakult. Jó lenne tudni, hogy melyik verziót énekelte valójában a 22 éves asztalos és a 24 éves cipész. Ha korábban bukkanak rá erre az aktára, megkérdezhettem volna az apámtól. De lehet, hogy ő sem tudta. Érdekes lenne azt is tudni, mit is hitt valójában az ügyész. Persze, a lelkek bizonyos diszpozíciói elindíthatnak olyan gyanút is, hogy akkor is, ha az eredetit éneklük, nem csak lepel-e az eredeti? Mire utal valójában a dallam és a ritmus, és hogyan lehetne megakadályozni, hogy helytelen irányba utaljon. Meg aztán figyelembe vehető-e enyhítő vagy súlyosbító körülményként, hogy az eredeti

nóta struktúrája és rímei befolyásolják a neo-nótát. Az eredeti harmadik sorában például a dallam a „kérdézd” szónál éri el a duhaj lendület csúcsát, és ezért ezt a szót nem lehetett kihagyni a „fasiszta verzió”-ban sem. De így Horthy Miklós is csak kérdez, érdeklődik, ahelyett, hogy cselekedne. Másrészt, mivel az „ács” szó volt a matrica, ezen a ponton durvult a rímmintára szabott szöveg. Aztán, ha a szöveget nézzük, meglehetősen kontár irredentizmusra utal (vagy inkább a nóta dominanciájára a mondanivaló felett), hogy Horthy a rácokat „szép Magyarország” (és nem – mondjuk – a Délvidék) visszaadásáról kérdezi. (De hát a „forgácsot” rím kaptafájára fel lehet húzni az „országot”, a Délvidéket viszont nem.) Egy epigon helyzetben a hangsúly-elrendeződések, a rím irányítják, módosítják a politikai agresszivitást is. Esetleg rímuralomról is kellene beszélni. Mindenesetre különös helyzet alakul ki, ha egy agresszivitás nem a saját lüktetésére épül. A nótázók pedig hol sodródnak, hol botorkálnak a rímek, szállingózó nacionalizmus, a nóta lendülete és a magánéletük gerjedelmei között.

Mellesleg úgy tudom, hogy az átköltés után az első két sor így hangzott: „Túl a Tiszán csoszognak a rácok/ide hallik bocskor csoszogásuk.” (Azzal, hogy a csoszogásuk „u”-ja az „o” felé sodródott, hogy rímeljen a rácokkal. Ez történt előzőleg persze a fejszezsattogásuk „u”-jával is, mely az ácsok „o”-ja felé kanyarodott.) Nem lehet büszkélkedni ezekkel az előítéletekkel csoszogó sorokkal. Ha a csernyeiek mégis ezt énekeltek, lehet, hogy inkább a ritmus adott ihletet, mint a szöveg. De ez most már nemigen fog kiderülni. Érdekes lenne azt is tudni, hogyan zajlott le a két fiú meg Juliska és Piroska között a beszélgetés, amikor a börtön után (minden valószínűség szerint) összetalálkoztak.

*

Valószínűleg könyvet is lehetne írni a kávéházi dalok jogi históriájáról. Talán sietni is kellene, mert ez mintha tűnőfélben lenne. Lehet, hogy azért gondolom ezt, mert magam nemigen járok már kávéházba, és nem követem a dolgokat, de másoktól sem igen hallok már kávéházi nótákról. Csökkent a jelentőségük a belügyi szervek szempontjából is. Amikor még tökéletlenek voltak a lehallgatótechnológiák, a kávéházi hangoskodás mutathatott irányt arra vonatkozóan, hogyan is gondolkodnak a nem megfelelő irányban gondolkodó emberek. Ma már más módszerek vannak.

Egyébként a legtöbb osztálytársamnak, ismerősömnek volt valami betekintése a kávéházi nótázás világába. Volt nekem is, csak halványulnak az emlékek. Az első szintér, melyet megismertem, a Rózsa/Vojvodina volt. Az ötvenes évek második felében tartottunk. Leginkább osztálytársaimmal jártam oda (16-17 évesek lehettünk). Nagyon szép volt a Bégáig nyúló

kert. (Ma már nincs kert, és nincs a városban Béga.) Akkor még nem tudtam a fentebb leírt esetekről, de mindnyájunkban volt valami veszélytudat. (Talán valóság tudatnak is nevezhetném.) Tudtuk, hogy vannak érzékeny témák és érzékeny dallamok. A jelentések, konnotációk nem voltak mindig egészen világosak, de ez csak érdeklődést csiholt. Becskerek akkor sokkultúrájú város volt (korábban még inkább, ma már sajnos kevésbé). Az én asztaltársaságom leginkább magyar, néha magyar/szerb volt. Akkoriban még ott volt mindnyájunk tudatában, hogy két népcsoport (a zsidó és a német) a gyermekéveink alatt gyakorlatilag eltűnt. Voltak személyes emlékeink, frissek voltak még a szüleink baráti kötődései. Többen már az iskoláskor előtt megtanultunk valamennyire németül is (a magyar és a szerb mellett). Volt egy hiányérzet. Azt hiszem, hogy mára ez is eltűnt már.

Volt úgy, hogy – ha éppen vegyes volt a társaság – a társaság egyes tagjai egymás után húzták a veszélyhatáron mozgó magyar és szerb nótákat. Egyébként a magyar nóták közül (pontosabban azon magyar nóták közül, melyeket énekeltünk) a legkockázatosabbnak a „Kossuth Lajos azt üzent...” tűnt. A körülményekhez idomított előadási mód abban állt, hogy odáig énekeltük: „ha még egyszer azt üzeni / mindnyájunknak el kell menni”. A folytatást a hegedűre bíztuk. Azt hiszem, volt köztünk olyan is, aki nem tudta, milyen további szöveget váltott fel a hegedű. Megismerünk kockázatos szerb nótákat is. Emlékszem, hogy egy utazó kapitánnyal kapcsolatos nótát hallgatva nem igazán értettem a kockázat rugóit. Egy alkalommal egy román asztaltársunk – hosszas habozás után – egy román nótát rendelt. A többiek nem értették, ma sem tudom, miről szólt. A cigányok mindent tudtak, és minden rendelést teljesítettek.

A kilencvenes évek derekán tapasztaltam ennek a nóta-mindentudásnak egy különösen impresszív példáját Pesten. Egy nemzetközi jogászkonferencia záróvacsoráján a házigazdánk arra kérte a cigányokat, hogy próbáljanak külön dallal kedveskedni ahány résztvevőnek csak lehet. A siker majdnem százszázalékos volt. Húztak magyar, cseh, román, lengyel, olasz nótát, egy holland résztvevőnek még hollandot is. (A holland nótánál külön vastapsot érdemelt a prímás, mert nemcsak zenélt, néhány holland szót is beleénekelte.) Aztán egy horvát kollégára került a sor, aki a történelmi évek sodrásában egy ideig Tudman nemzetközi jogi tanácsadója volt. A prímás nem volt könnyű helyzetben. A feladatot nehezítette az is, hogy Horvátország csak néhány éve lett független állam. Ő azonban nem tétozva, és máris húzta a kollégám fülébe a dalt. Az kesernyésen mosolygott. Amit hallottunk, az az „Od Triglava sve do Vardara...” zeneszámnak volt a melódiája, mely a szlovéniai Triglav-hegységtől a macedóniai Vardar folyóig terjedő Jugoszláviát szimbolizálta. Titói időkben patriotikus hely-

zetekben az volt a szokás, hogy a refrént (Jugoslavijooo, Jugoslavijooo) minden zenész és minden jelenlevő együtt harsogja. Amikor a primás a refrén közelébe jutott, megérezte, hogy rossz csapáson halad. Mivel a melódia mélyebben van beágyazva, ezen nem lehetett változtatni, de a szavakon igen. Közelebb hajolt a horvát kollégához, és diadalmasan zengett az Oj Kroációóóóó, Oj Kroációóó. Általános volt a lelkesedés. Őszintén mulatott a horvát és egy szerb kolléga is. Minden feszültség feloldódott. (Eszembe jutott, hogy az elmúlt évek során a cigányprimás nívója alatt maradt sok-sok nemzetközi békeszakértő/béketeremtő.)

Visszatérve a Rózsa és a gimnáziumi évekre, elmondanám még, hogy gyakran húztuk a „Kis-Becskek, Nagybecskek” kezdetű dalt. (Mivel olyanok is olvassák ezt a szöveget, akik nem becskekiek, leírom):

*„Kis-Becskek, Nagybecskek,
Azt üzente
Az én rózsám,
Hogy nem szeret.”*

Tárgyilagosan elemezve, e sorok költői hozadéka fölöttébb sovány, az üzenet is inkább csak maflán szomorkás. Mi azonban lelkesen, azt is mondhatnám, hogy valamiféle cinkos izgalommal énekeltük. Annak idején nem volt kiírva a város határában (a Zrenjanin helységnév alatt), hogy Nagybecskek. (Ma ki van írva, de már sokkal kevesebben vagyunk, akik Nagybecskek vagy Becskek emlegetünk.) A mulatás (ha így nevezhetem) közben voltak ráadások is. Volt egy társunk, akit egy ilyen ráadásról jegyeztem meg. Egy kicsit ittasan felállt, felemelte a mutatóujját: „Várjatok, várjatok, nem így kell, nincs már Rózsa, hanem azt üzente az én **Vojvo-di-nám...**” El is énekelté így, mindnyájan röhögtünk az otromba négy szótagon ott, ahol a ritmus csak két szótagnak enged helyet. (Egy más rítmus keretében persze lehet, hogy a Rózsa tűnne esetlenebbnek, mint a Vojvodina. A dalképletek keveredése a véleményekkel és a helyzetekkel életképleteket eredményez.)

3. Rózsa Sándor és az egyik Symposion-per

Bori Imre mondta az egyik Symposion-tárgyalás szünetében, hogy őrizzem meg az iratokat, „mert ebből történelem lesz”. Akkoriban nem tudtuk még, merre fog kanyarodni a történelem. Mindenesetre eltettem a papírokat. Amúgy is ezt tettem volna. Azt hiszem, minden megvan még, amit eltettem. Ügyszí beadványok, bírósági ítéletek, a meghatalmazásom, kézzel írt jegyzeteim, újságkivágások, a Symposion Munkatársi Értekez-

letének a határozata (vázlatban, kézzel írt módosítási javaslatokkal), törvényszövegek. Az iratok között maradt a Tolnai Ottónak szóló idézés is.

Az első dokumentumok dátuma 1971. november 24-e. Aznap három ügyészi iratot küldtek ki. Az első egy végzés, mely ideiglenesen betiltja az *Új Symposion* 76. számát Rózsa Sándor *Mindennapi Abortusz* című írása miatt. A 76-os szám egyébként az 1971. augusztusi szám, bár csak novemberben jelent (volna) meg. A példányok már ki voltak nyomtatva, csak a terjesztésre nem került még sor. A másik ügyészi irat egy javaslat. Az ügyész azt javasolja a kerületi bíróságnak, hogy **tartósan** tiltsa be a 76. számot. A harmadik irat a szerkesztőségnek lett címezve. Ebben az ügyész kéri a kézirat eredeti szövegét, felhívja a szerkesztőséget, hogy közölje, ki az igazi szerzője a *Mindennapi Abortusznak*; azaz, hogy valóban létezik-e Rózsa Sándor, vagy ez csak írói álnév –, ha pedig így lenne, kéri, hogy mondjuk meg, mi a szerző valódi neve és pontos címe. (Ebből azt hiszem, az is következik, hogy aki az ügyészség figyelmét ráirányította a *Mindennapi Abortuszra*, nyilván tudott magyarul, talán a betyárlegendákról is tudhatott valamit, de úgy látszik, nem igazán ismerte belülről/közelebbről a *Symposiont* és körét. Ez tulajdonképpen megnyugtató.)

Ki is volt Rózsa Sándor? Ennek persze utánanézték az illetékes szervek, és az ítéletben már ott áll, hogy 1948. december 4-én született Zentán, a Slobodan Bajic egyetemista otthonban él Újvidéken, Alex a beceneve, magyar, jugoszláv állampolgár, a Természettudományi Kar hallgatója, nőtlen, írástudó, katonai szolgálatot nem teljesített és (egészségügyi okok miatt) nem is alkalmas katonai szolgálat teljesítésére, büntetlen előéletű, vagyona nincs. Nem volt beírva az ítélet szövegébe – bár valószínűleg ennek is utánajártak –, hogy rovata volt a *Képes Ifjúság*ban Gukker címen. Minden megjelenéskor Rózsa Sándor fényképe is ott volt: meztelenül, egy messzelátóval (gukkerrel) fedve a szemérem szempontjából legérzékenyebb testrészt. Az *Új Symposion*ban a *Mindennapi Abortusz* előtt nem jelent meg írása. Amiről akkor ismertem – és amiről a legtöbben ismerték –, azok a performance-ai voltak. Valamelyest ilyesmi volt a Gukker is. Többször szerepelt az Ifjúsági Tribünön, és erről sokat beszéltek/beszéltünk. Most már egy kissé elbizonytalanodtam a tényeket illetően, de emlékszem, hogy egyszer a *Talpra magyart* szavalta – méghozzá úgy, hogy fejen állt. (Ezen az eseményen ott volt Mészöly Miklós és Konrád György is; azokban a napokban mindketten Újvidéken tartózkodtak, és nálam szálltak meg.) Aztán egy más alkalommal a banánfogyasztáshoz való új hozzáállásról mondott szöveget, és a mutatóvány része volt az is, hogy meghámozta a banánt, aztán a belsejét dobta el, a héját tartotta meg, és meg is ette. (Úgy mondták, nem következmények nélkül.) 1967 és 1969 kö-

zött Amerikában sok performance-ot láttam, megtanultam értékelni ezt a lázadasképletet. Érdeklődéssel követtem Alex fellépéseit/projektumait is. Érdekes, hogy Miroslav Mandić, a másik inkriminált Symposion-írás szerzője (mely a 77. számban jelent volna meg), szintén a performance-ok embere volt (és maradt). Miután letöltötte börtönbüntetését, egy darabig egy belgrádi múzeumban volt kiállítási tárgy, mellette ki volt téve egy kis tábla „a regényíró” felirattal. Mandić a nyitva tartás teljes ideje alatt szótlannul ült a közönség előtt, és könyvet írt. Utána ki is adta azt. Valamikor a kilencvenes években Pesten a katolikus/református karácsony és a szerb karácsony közötti két hét minden napján (farkashidegben) elsétált a Szabó Ervin könyvtártól Hamvas Béla valamikori otthonáig. Évtizedekig gyalogolt napi húsz kilométert; ezt úgy nevezte, hogy „gyaloglás a költészetért”.

Én a *Mindennapi Abortuszban* is egyfajta performance-ot látok. Az ügyész nem ezt látta. Az ideiglenes betiltást elrendelő végzésében, valamint a kerületi bíróságnak benyújtott indítványában (melyben tartós betiltást követel) részletesen idéz szerinte jogsértő mondatokat. Mivel a tartós betiltást később kimondták, tulajdonképpen tilossá vált az egész szövegnek (és különösen ezeknek a mondatoknak) a közlése. Szerencsére a tilalmak relevanciája sem időálló. Most itt leírom valamennyi mondatot, melyek az ügyész (akkori) meglátása szerint ellenséges propagandát, nemzetiségi és faji gyűlöletkeltést, népeink és a köztársasági elnök becsületének megsértését, felforgatást, a polgárok nyugtalanítását és az állam tekintélyének megsértését valósították meg.

Az ügyész a következő szövegrésszel kezdi:

„Pár nap múlva kezdedbe nyomják a diplomád, szerény ünnepség, végre megszabadultak tőled, sósrudacsákák, kevés konyak, sejtelmes, nagy, nehéz tokban ARANYSZALAGGAL ÁTKÖTÖTT ARANYBETŰS DIPLOMA és tudod, mit csinálhatsz vele?

– Ki ne mondd!

– Kitörölheted vele a segged.”

Ezután az ügyészi javaslat kihagy néhány mondatot a szövegből, és a következővel folytatja:

„Elkerülök valami nyaralyás középkori suliba, ahol a helyzet az iskola alapításától máig semmit sem változott, hülye gyerekeknek magyarázzam, milyen szép az, amikor két atom összedörgölődzik, átölelik egymást, majd közösznek. És mindezt komikus fizetésért.”

Majd az ügyész rátér a következő témára, melyet úgy nevez meg, hogy a „helyzet a vállalatokban, vállalatok vezetése és perspektívái”. Itt a következő mondatokat idézi:

„Remélem nem fogod megint élémfesteni a vállalatbeli képet. Tudom, sovinizmus, fúrás, cérnák ülnek a vezetői székekben és ők emelik föl a nagy lóvékat, semmi lehetőség a fejlődésre, de az istenit, nem mehet így az örökké!”

Ezután jön az újabb vád, hogyan ír Rózsa Sándor az afrikai diákok jelenlétéről az egyetemista otthonokban:

„Jönnek ide a Pi-Csád Köztársaságból, az apjuk még emberevő volt, végigszélhámoskodják Európát, külföldi rendszámú Opelok, Volkswagenok, teli vannak dollárral, plusz még az állam is dotálja őket, persze, tesszük kifelé a szépet, nekünk meg nincs mit ennünk, csak tudnám, mért udvarolunk ezeknek a banánköztársaságoknak, az orvosnál soron kívül bepofátlankodnak a rendelőbe, a legstramabb nőjeik vannak, fehér nőjeik...”

Itt tér át az ügyészi beadvány arra a szövegrészre, melyben magyar nacionalizmust lát:

„– Tulajdonképpen mi is négerek vagyunk – mondtam – magyar bőrű négerek. Ha bemész egy üzletbe és magyarul beszélsz, ugyanúgy nem szolgálnak ki, mint a feketét Amerikában. Elegem van ebből.”

Ide lett aztán kapcsolva egy későbbi mondat is:

„– A magyar munkásról két bőrt húznak le – mondtam –, először azért, mert munkás, aztán azért, mert magyar.”

Ezután következik, hogy mit mond Rózsa Sándor a köztársasági elnökről, valamint a szocialista rendszerről nálunk és a világban:

„– Te mit tennél, ha köztársasági elnök lennél? – kérdezte Laci.

– Lemondanék – válaszolta Grú. – Disszidálnék Kínába. A nagy Maó beszédet tartott: »Eltársak, mi kiépítettük a szocializmust és útban vagyunk a kommunizmus felé.« Egy kínai: »De Maó, én éhes vagyok!« Maó: »Kuss! Útközben nem eszünk!« He-he-he-he. Jó, mi? Tegnap mesélte a prófom.

– Mégis, mi a véleményed a szocializmusról?

– Ha nagyon akarod: hát megmondom: elment apám dinnyét lopni, elfelejtett zsákokat vinni. Inc-pinc, te vagy oda kint!”

Ehhez az ügyészi kiemeléshez lett hozzátéve:

„– A kommunizmusban mindenki kap egy kocsit – nyögte Laci. [...]

– Nézzétek, már most is lehet kocsija mindenkinek, aki csak akarja. Mennyi kocsit látsz az utcán.

– Igen, de azoknak fele lopott kocsi. Nem szocialista módon szerzett kocsi!”

Az utolsó téma, melyet az ügyész célkeresztbe vesz, az „összehasonlítás a járulék-jövedelem és a profit között nálunk, illetve a kapitalizmusban”:

„Vagy te azt hiszed, hogy van különbség a járulék és a profit között? – kérdezte Grú.

– Azt hiszem – válaszolta Laci.

– Persze, hogy van – magyarázta Grú, a járulékok »lecsippantása« után kevesebb marad a zsebedben. Lecsíp belőle ez is, ellop belőle az is – ki tudja, azt a pénzt milyen impotens politikai szervezetek zabálják föl – a tartomány, a köztársaság, a szövetség, csíp-csíp csóka, vak-varjúcska, ugorj a Tiszába!”

Ezekre az idézetekre támaszkodott a betiltási javaslat.

Az 1971. november 24-én kelt ügyészi beadványok már aznap eljutottak a szerkesztőségbe. Ezután mozgalmas napok következtek. Egy nappal később (november 25-én) kaptam meghatalmazást arra, hogy képviseljem a folyóiratot a betiltással kapcsolatos eljárásban a kerületi bíróság előtt. A meghatalmazást az *Új Symposion* nevében Tolnai Ottó írta alá, az Ifjúsági Tribün nevében pedig Végel László. Ugyanaznap az egyetemen egy fiatalabb közgazdász kollégával beszéltem, aki azt mondta, hogy valaki szólt a tartományi pártbizottságból, aki felsőoktatási kérdésekben kompetens, közölje velem, hogy rossz néven vennék, ha a Jogi Kar egy docense az ellenfél oldalára állna pont ilyenkor, amikor a nacionalizmus és más elhajlások elleni harc fontos fázisba került. Kissé habozva írom ezt most le, amikor gombamódra szaporodnak a kommunista rendszer áldozatai. Egyre többen mondják el, hogyan és hányszor fenyegették őket, hogy milyen kockázatot vállaltak – szóval hősök voltak. Amennyire vissza tudok emlékezni, persze kellemetlen volt a kollégát hallgatni, de nem éreztem úgy, hogy igazán drámai lenne a kockázat. Kézenfekvő volt, hogy a védelem vállalása nem tesz jót a karrieremnek, amíg tartanak az akkori keretek, de nem láttam igazán megrettentő fenyegetést. Úgy láttam, hogy a szakmában maradnak lehetőségek, az ügyvédség sem tűnt megvetendő alternatívának. Külföldi egyetem is eszembe jutott. Meg aztán a családi hagyomány felrúgása lett volna, ha nem vállalom a védő szerepét. Egy frázissal válaszoltam, olyasmit mondtam a kollégámnak, hogy egy érett jogrendszerben (márpedig a miénk, ugye, ez igyekszik lenni), fontos, hogy minden esetben mindkét fél adekvát módon legyen képviselve.

Mivel gyorsított eljárásról volt szó, rögtön következett a tárgyalás, és az ítélet mindössze két nappal az ügyészi javaslat után, azaz november 26-án született meg. Sajnos, a tárgyalási jegyzőkönyv nincs meg – nem is kaptuk meg. Teljes szó szerinti jegyzőkönyv nem is készült. Két forrásra támaszkodom, amikor most rekonstruálni igyekszem a védekezést: a jegyzeteimre és az ítéletre, mely összefoglalja, milyen érveket hoztunk fel Tolnai Ottóval a betiltás ellen.

A lelkek akkori új diszpozíciója nagyobb ellenfél volt mint az ügyész érvei. A Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnökségének 21. ülése határozta meg ezt a „diszpozíciót”. Akkoriban mantra volt a 21. ülés. Azóta teljesen elfelejtettem, de most látom, hogy a megőrzött újságcikkekben akkoriban

ez volt a záporozó hűségeskük elrugaszkodási pontja. A hűségeskük mellett záporoztak a leváltások és leszámolások is. A horvát „masovni pokret” (tömegmozgalom) a szerb „liberalizmus”, a még el nem felejtett 1968, botrányok és műbotrányok mindenütt. Kisebb-nagyobb bűnök felfedezésére szükség volt minden tagköztársaságban, minden tartományban, minden nemzeti közösségben. A tárgyilagosság megköveteli, hogy elmondjam, a hosszú titói évek alatt nem volt minden időszak ilyen – de ez az időszak nagyon ilyen volt. És ebben a hangulatkörnyezetben persze „nem lehet véletlen, hogy éppen most” jelenik meg egy írás, amelyben az egyik szereplő azt mondja, hogy a diplomával az ember kitörölheti a seggét, hogy nem szolgálhatnak ki, ha magyarul beszélsz az üzletben, hogy a járulékok le lesznek csippantva. Valamivel később (december 10-én) a szerkesztőségi közlemény az „éppen most, amikor...”-ra is igyekszik reagálni, magyarázva, hogy a „nyomda megterheltségének következtében” a 76. és 77. szám csak nagy késéssel tudott megjelenni. Így a kifogásolt szövegek *„két, illetve három hónappal a kéziratanyag lezárása után jelentek meg, amikorra társadalmunk politikai légköre is jelentősen megváltozott, és az inkriminált írások más akusztikát kaptak, mintha a folyóiratszámok időben megjelentek volna. Hangsúlyozzuk tehát, hogy a betiltott írások nem a JK SZ jelenlegi akciójára... reagáltak...”*

A tárgyaláson elsősorban azt kellett megkísérelni, hogy valahogyan ellensúlyozzuk a felhevültséget (a „lelkek diszpozícióját”). Mondtam, hogy a „felforgatásnak” van egy objektív eleme is – a felforgathatóság. Nem szabad lebecsülnünk a társadalmunkat, mint ahogyan ezt – ha szándékolatlanul is – az ügyész teszi, amikor azt állítja, hogy a kérdéses humoreszk képes arra, hogy nyugtalanítsa a polgárokat, faji és nemzeti gyűlöletet szítson; nem fogadhatjuk el, hogy felforgatásra képes súlya van annak, amit Rózsa Sándor humoreszki-jének egyes szereplői mondanak az oktatásról, a gazdaságról és egyebekről. Egy érett társadalomban józan ész és kritika is létezik, mely ön maga is ellensúlyozni képes egy ilyen humoreszket, akár jó, akár rossz szövegről van szó.

Az egyes mondatokkal foglalkozó érveknek is az volt a fő célja, hogy valahogy kilépjünk a baljós és egzaltált hangulat- és szövegkörnyezetből. Azzal próbáltam érvelni, hogy az egész ügyészi beállítás hamis. Egy humoreszket a tanulmányok mércéivel mér. Néhány inkriminált mondatot például úgy vezet be, hogy amiről szó van, az a „helyzet a vállalatokban, vállalatok vezetése és perspektívái”. De hát egyáltalán nem erről van szó. Amit láttat a szöveg, az nem a társadalmi-gazdasági vagy politikai helyzet, hanem a helyzet egy diákszobában. Egy diákszobában folytatott szóváltásról van szó, nem rejtgetve az ilyen szóváltásokra gyakran jellemző szalon-

képtelenséget sem. Igyekeztem megmagyarázni azt is, hogy torzít az ügyészi felvezetés, amikor csak Grú mondatait idézi, és nem teszi hozzá, amit ezután Laci mond. A betiltást indokolva az ügyész kiemeli például, hogy a szerző fajgyűlöletet kelt, mert szerinté jönnek a feketék, akiknek az apja még emberevő volt, teli vannak dollárral, soron kívül „bepofátlankodnak” a rendelőbe, „fehér nőjeik” vannak. De a teljes szövegből egyáltalán nem az tűnik ki, hogy ez a szerző véleménye. A két vitatkozó közül ezeket Grú mondja, Laci pedig ezzel válaszol: „Mióta divat nálad a fajgyűlölet?” – majd hozzáteszi: „Norman Mailer szerint a négerek felsőbbrendűek.” Ezt a gondolatot folytatva, a december 10-i szerkesztőségi közleményben ez áll: *„...a szatirikus írás [...] párbeszédeiben két álláspont, két gondolkodásmód, két világnézet körvonalai rajzolódnak ki, s e kétféle alkatot képviselő szereplők az írás egyik jelenetében fizikailag is leszámolnak egymással”*.

Leginkább groteszk mellékízt eredményez, ha egy irodalmi szöveget a jog eszközeivel igyekszünk megérteni és értékelni. Az ügyész jogi minősítéseit azonban csak jogi érvekkel lehetett cáfolni. Az már korántsem volt biztos, hogy ez az út az adott helyzetben kiutat is jelent. Az ügyész a sajtótörvény 52. szakasz első bekezdése 1., 2. és 7. pontjainak megsértésére hivatkozott. Jegyzeteim között ott van kigépelve a három pont, és kézzel hozzáírva az érveim. Az első pont arról az esetről beszél, amikor a szöveg az állam, a nép, vagy Jugoszlávia fegyveres erői elleni bűncselekményt válsít meg. Számomra evidensnek tűnt, hogy ez mennyire távol van attól, amit a *Mindennapi Abortusz* produkálhatott volna (ha megjelenik), de a lelkek diszpozíciója nem a mi érveinket támogatta. A 2. pont közrendet veszélyeztető álhírekről és állításokról beszél. Itt azzal érveltem, hogy ami a humoreszkben le van írva, először is nem „hír” vagy „álhír”; álhíreket nem humoreszkben szokás közölni. Aztán elemezni próbáltam, hogy jogilag mi értendő „állítás” alatt, és hogy ez a fogalom semmiképpen sem vonatkoztatható a *Mindennapi Abortusz* párbeszédeire és civakodásaira. Nem tudom miért, de ez volt az egyetlen érv, melyet a bíróság elfogadott. A bírósági döntés nem hivatkozik már az 52(1)(2) pontra. A 7. pont népeink, a legmagasabb képviseleti szervek és köztársasági elnökünk becsületének megsértéséről, valamint külföldi méltóságok becsületének a megsértéséről beszél. Itt is beszéltem aránytévesztésről, a szándék nyilvánvaló hiányáról, arról, hogy nem csak egy nézetet tükröz a szöveg, semmi sem utal arra, hogy – amint az ügyész állítja – ellenséges propagandáról lenne szó. Az egyik szereplő köztársasági elnökről is beszél, de semmi sem utal arra, hogy a jugoszláv köztársasági elnökről lenne szó. Hozzátettem, hogy az *Új Szimposion* többévi munkássága mérhető, és teljesen alaptalan a folyóiratot nacionalizmussal vádolni. Javasoltam, hogy hallgassák meg erről a magya-

mul jól beszélő, de a szerb irodalomhoz tartozó közmegebecsülésnek örvendő értelmiségiek véleményét. Salgó Juditot és Sava Babićot ajánlottam.

A tárgyaláson szóba került minden idézett szövegrész, de nem térnék ki minden részletre. Azt akartam csak bemutatni, milyen irányban fogalmazódott a védelem. Egy kis részletet tennék csak hozzá, ahol nem voltam egészen meggyőződve az érvelésem megalapozottságáról. Grú egy helyen azt mondja, hogy „cérnák ülnek a vezetői székekben, és ők emelik fel a nagy lóvékat”. Az ügyész szerint itt a montenegróiakról, azaz crnagoraiakról van szó. Kocsmai dalok esetében gyakori vitatéma, hogy ki lett-e valójában mondva (el lett-e énekelve), amit az ügyész állít. (Például, hogy Sava Kleet, vagy Péter királyt éltették, hogy a *Túl a Tiszán faragnak az ácsok*... nóta melyik változata hangzott el a csernyei kocsmában.) Írott szövegnél nehezebb annak a vitatása, hogy mi is lett tulajdonképpen kimondva. Itt mégis megjelent ez a gondolatkanyar is. Idéztem Matijevics Lajos szlengszótárát, mely szerint az utcalányokat nevezik „cérnáknak”. A bíróság ezt konstataulta is. Nem tudom. Az ügyvédi feladatvégzésbe belefért, amit mondtam. Rózsa Sándort kellene megkérdezni, hogy mire gondolt.

Amint ezt a bírósági végzés rögzíti, Tolnai Ottó elmondta, hogy a folyóirat mindig a nemzetek közötti megértés vonalán haladt, hogy a szerző egy fiatal egyetemista, hogy a szöveg egy hippicsoport vitatkozásáról szól, mely kapcsán két különböző álláspont van leírva. A szerzőnek nem volt olyan szándéka, hogy nemzetek közötti gyűlöletet keltsen.

Mindketten azt javasoltuk, hogy a bíróság oldja fel az ideiglenes betiltást.

A bíró (Hübsch Richárd) korrektül végighallgatta, mit mondtunk, de ennek nem volt jelentősége. A döntést minden valószínűség szerint már előre meghozták – és nem a bíróság falain belül. A végzésben ott áll, hogy a *Mindennapi Abortusz* „rosszhiszeműen és valótlanul mutatja be az országban uralkodó társadalmi-politikai állapotot, valamint a magyar nemzetiség helyzetét, a fejletlen afrikai országokból jött egyetemisták felé való viszonyt, és sérti idegen népek becsületét, különösen a Csád Köztársaság népét és a kínai népét”.

Ezek után – Bacsó hősét parafrázálva – a helyzet tovább fokozódott. Következik a 77-es szám betiltása Miroslav Mandić *Vers a filmről* című írása miatt. Büntetőeljárás indul Rózsa Sándor, Miroslav Mandić és Tolnai Ottó ellen. Olvasom a *Magyar Szó* megőrzött számait. A december 17-i számban, a 7. oldalon az egyik cím: „A Jež főszerkesztője benyújtotta lemondását”. Egy másik cím „Az Új Symposion-ügy legújabb fejleményei – Eljárás a főszerkesztő ellen?”. Egy harmadik cím France Popit szlovén politikust idézi, aki szerint „[a] JKSZ-nek erős és cselekvőképes

központra van szüksége”. Popit „államcsínykísérletről” beszél (ezt elfelejtették Rózsa és Mandić nyakába varrni), a Horvát Maticát bírálja, és kifejti, hogy a „jugoszláviai nacionalisták nyilvánvalóan hajlamosak arra, hogy szövetségre lépjenek a nyugatbarát politikai emigrációval”. Egy nappal később (1971. december 18.) az 5. oldalon az egyik cím: „Kifogások a Jugoszláv Irodalmi Lexikon ellen”; majd egy másik címben Aslan Fazlija kosovói albán vezető mondata: „Taktikát változtatnak a nacionalista diákgyűlések vezetői”. Egy további kosovói vonatkozású cím: „Kosovóban minden más ügy előtt a politikai kilengéseket tárgyalják a kihágási bírók”. A december 18-i számban a legtöbb teret a tartományi pártbizottság ülése kapja. A legtöbb felszólaló a JKSZ Elnökségének 21. ülésére és annak határozataira hivatkozik. Mirjana Jocić kiemeli, hogy „a nacionalizmus egyik tűzfészke az intelligencia”, majd konkrét példaként az *Új Symposiont* és az *Umetnost* folyóiratot említi. Miloš Radojčin szerint „csak az taníthat, aki haladó elveket hirdet”. Aleksandar Fira (akkor alkotmányjogot tanított az újvidéki Jogi Karon) helyteleníti a tudomány elkülönítését a politikától és az ideológiától. Valamivel később, december 30-án jelenik meg a *Magyar Szóban* a *Híd* szerkesztőbizottságának közleménye, mely szerint a „szerkesztői éberség lazulása” és a „kellő elvi következetesség hiánya” folytán megjelentek idegen nézeteket tükröző írások is, és ezektől a szerkesztőség elhatárolja magát. Konkrétan Garai László *Kis-Ázsia* című versciklusát említették. Néhány hónappal később betiltják Želimir Žilnik *Jönnek a nők* és Vicsek Károly *Kereszt és csillag* című rövidfilmjét.

Emlékszem ezekre az időkre. Valaki elmondta, hogy egy büntetőjogász kollégám a kari pártértekezleten követelte, hogy vizsgálják felül a státusomat, amikor a *Symposion* 77. számának betiltása volt napirenden. Néhány hónappal később, a kari tanács egy ülésén, miután valamiben nem értettünk egyet, a katonai előképzés tanára (akinek sokféle kapcsolata volt) drámai hangsúllyal mondta, hogy ne lepődjünk meg, ha az ügyészség az én egyik kéziratom kapcsán vizsgálatot indít ellenem is, mert amit terjeszték, az – amint mondta – „hipička filozofija”. (Talán így lefordíthatlanul sem kell magyaráznom, hogy milyen félrehallásra adhatott ez okot.) Egy szlovén származású szociológianár gyorsan helyesbített, hogy „hipiška filozofija”. (Később mondta egy tanársegéd – aki akkor hallgatott –, hogy szerinte talán a „hipi-filozofija” lett volna a szerb nyelvhez legközelebb álló kifejezés.) Azt hiszem, a *Divat és mítosz* című írásomban fedeztet fel valaki „hippifilozófiát”, és ezzel foglalkozott az ügyészség is. Eljárás mégsem indult ellenem. Egy darabig nem vehettem részt tudományos projektumokban, de írhattam nemzetközi magánjogi tankönyvet.

Ennél sokkal drámaibb dolgok is történtek. A mércék elmozdultak. Lejebb húzódtak a bátorság mércéi is. Aztán sokan maradtak, akik le-

hetőséget kerestek arra, hogy bizonytságot tegyenek amelle, mennyire nagyszerűek a 21. ülés határozatai. Új lehetőségek nemigen adódtak, a meglévőket kellett tovább facsarni. Így a *Symposion* esetében nem volt elég a betiltás, bűnvádi eljárás is indult a két szerző (Rózsa Sándor és Miroslav Mandić) ellen. Bűnvádi eljárás indult Tolnai Ottó ellen is, aki nem gondolkodott másként, mint mi, a többi szerkesztőségi tag, de ő került célkeresztbe, mert akkor éppen ő volt a felelős szerkesztő. Ezekben az eljárásokban már nem lehetett szerepem. Csak kamarai tagsággal bíró gyakorló ügyvéd képviselhette a vádlottakat, és ilyen minősítesem nem volt. (A betiltással kapcsolatos eljárásban nem volt feltétel, hogy gyakorló ügyvéd legyen a védő.) Rózsa Sándor Beljanski védte, Mandićot Koncz István, Tolnait pedig Slavko Misić.

A veszély határainak a módosulásával sok magatartás is módosult. Az Ifjúsági Tribün 1971. november 25-én arra hatalmazott fel, hogy álljak ki a betiltás ellen. Három héttel később, december 16-án, az Ifjúsági Tribün egy közleményt ad ki „az Új Symposion betiltott számaiban megjelent írásokról”. A közlemény (melyet a Tribün nevében a Tribün tanácsa fogalmazott meg) december 17-én jelent meg a *Magyar Szóban*, valamint az *Új Symposion* 80. számában. Ebben most már ez is olvasható: *„A tanács elhatározta, hogy Rózsa Sándort, az Új Symposionban közzétett nacionalista tartalmú írása miatt, eltávolítja a tribünön betöltött munkaköréből, leváltja a magyar nyelvű előadásprogram szerkesztőjének tisztségéből, és megfosztja ösztöndíjától. Miroslav Mandićról hasonlóképpen úgy véli, hogy nincs helye a tribün munkájában és munkatársai között. Ezenkívül kéreményen megbírálja Tolnai Ottót és az egész szerkesztőséget, hogy ébertelenségük miatt Rózsa Sándor és Miroslav Mandić írásai megjelenhettek.”* Enyhítésként csak az lett hozzátéve, hogy elfogadva Tolnai Ottó lemondását, megállapítják, hogy *„sem a nacionalizmus, sem a többi elfogadhatatlan nézet nem volt rá jellemző”*. Néhányan, akik egy ilyen szöveget három héttel ezelőtt még egyértelműen árulásnak bélyegeztek volna, most ésszerű kompromisszumot kezdtek emlegetni. (Voltak olyanok is, akik nem változtattak véleményét.) Az *Új Symposion* 80. számában megjelennek a *Symposion* szerkesztőségének és munkatársi értekezletének a közleményei is. Ezekben is van önkritika, de kiállnak minden megbélyegzés – különösen az Ifjúsági Tribün tanácsa által is elfogadott „nacionalista” megbélyegzés – ellen, és azt hangsúlyozzák, hogy a bírálaton túl más eljárások és szankciók nem indokoltak. A Munkatársi Értekezlet közleményében többek között ez áll: *„A Munkatársak Értekezlete helyesnek tartja Rózsa Sándor és Miroslav Mandić írásainak bírálatát, de helytelennek tartja más eljárás indítását ellenük.”*

Az álláspontok idomulása – és sokak elhallgatása – megnehezítette azoknak a helyzetét, akik éppen bizonyítani akartak. Nem volt ki ellen bizonyítani. Ezzel összefügghet, hogy akkoriban kapott erőre – és vált divatosá – a **differenciáció**. Sokan már elfelejtették, számos közösségben (munkaszervezetekben, pártszervezetekben is) éjjelekbe nyúló ülések voltak, melyeken a különbségek, álláspontok, eszmei hozzáállások közötti eltérések felfedése volt a tét. A „diferencijacija” magyar fordítása (differenciáció) a vajdasági magyarba is átcúszott. Úgy emlékszem, nem lett átvéve azonban a „diferenciran” megjelölés. A „kidobott” mellett maradtunk, a „differenciált” eufemizmus helyett. Felajzott hangulatok idején elfogadhatatlan az ellenséghiány.

Itt egy kitérőt tennék, és egy (majdnem) mai példát hoznék fel. 2001 decemberében láttam Atlantában, hogy mekkora szükség van a terroristaakra. Amerikában (és nem csak Amerikában) 2001. szeptember 11-e óta a legbuzgóbb rendőri és titkosrendőri álmok a terrorizmus felé irányulnak, mert ezzel szemben lett a leghitelesebb a hősiesség. Persze nem azt akarom mondani, hogy nem komoly veszély a terrorizmus, mint ahogyan azt sem mondhatjuk, hogy nem volt komoly veszély a féktelen nacionalizmus. (Láttuk, hogy mit hozott a nacionalizmus Jugoszláviában a kilencvenes években.) Azokhoz az ismétlődő történelmi pillanatokhoz fűznék csak egy lábjegyzetet, melyekben az irány annyira dominál, hogy a látókörön kívülre szorul minden arány. Szóval, hadd folytassam az atlantai példát. Egyre fokozódott a készenlét, előlegezve lett a hősiesség, meg lett hitelezve a fontosság – és nem jött semmi. Aztán 2001 decemberében az atlantai repülőtéren egy szerencsétlen utas a mozgólépcső előtt felejtette a táskáját. Ezen a helyen (a kijárat felé) nem lehet ellenkező irányba indulni. Csak felfelé haladó mozgólépcsők vannak. Így az ügyetlen utasnak nem maradt más választása, mint hogy lefelé próbált szaladni a felfelé haladó mozgólépcsőn, több utast is félrelökve. Ez nagy feltűnést keltett – és itt volt az esély. A biztonsági őrök és feletteseik végre bizonyíthatták, hogy résen vannak, hogy nem kevésbé fontosak, mint a New York-i rendőrök, vagy az Afganisztánban bevetett pilóták. Majd tízen rögtön odaértek, és letepertek a rendbontót, majd bilincsekben a földön tartották, míg megjelentek az antiterrorista egységek és a CNN is. A hatalmas Hartsfield nemzetközi repülőteret öt-hat órára lezárták. Aztán lassan kiderült, hogy a megbilincselte utas tulajdonképpen csak trotli. Nemigen lehetett már azonban visszacsolni a dolgokat a patriotizmus és hősiesség hullámhosszáról. A tv-hírek továbbra is terrorizmussal példálóztak. Később kártérítési per is indult a szerencsétlen ellen, még hozzá sok millió dolláros kereseti igénnyel, mert sok millió dollár kárt okozott a repülőtér öt-hat órás lezárása. Nem tudom,

mi lett a perrel. Azt sem tudom, hogyan próbáltak ok-okozati összefüggést konstruálni az utas ügyletenkedése és a reptér lezárásából fakadó kár között. (Érdekes, hogy ilyenkor a vehemens túlbuzgóság nem kap helyet a lehetséges károkozó tényezők között.) Bármilyen gyenge is volt a tényleges hátszél, sokan továbbra is erre igyekeztek állítani vitorláikat. Kiderült, hogy az ügyleten/feledékeny utas egy sportrendezvényre igyekezett. (Ha jól emlékszem, amerikai futballról volt szó.) Folytatva a megingathatatlan patriotizmus és a terrorizmus elleni harc vonalát, több klubtulajdonos azt vetette fel, hogy a szerencsétlent ki kell zárni a sportrendezvényekről. (Nem tudom, megszületett-e a döntés, és ha igen, hogyan szereztek neki érvényt, mert Atlantában természetesen nem kell személyit felmutatni ahhoz, hogy valaki bemehessen egy sportrendezvényre.)

Visszatérve 1972-re, megszülettek az új ítéletek, melyek most már nem betiltást, hanem börtönt eredményeztek. Rózsa Sándor három év szigorított börtönt kapott, Miroslav Mandić egy év börtönt. Tolnai Ottót mindkét ügy kapcsán elítélték, ő azonban feltételes büntetést kapott, nem kötelezték tényleges börtönszolgálatra. Az ítélet támogató érvként használja, hogy az Ifjúsági Tribün Tanácsa és az Ifjúsági Szövetség Tartományi Értekezlete Elnökségének Titkársága (ezt az elnevezést akkor sem volt könnyű megjegyezni) elhatárolódtak a „nacionalista és antiszocialista” írástól.

Hadd tegyek még hozzá egy bizarr apróságot. Újraolvasva az iratokat most veszem észre, hogy a Tolnai Ottó és Rózsa Sándor ellen hozott ítélet végén 1971. február 21-e a dátum. Valójában egy évvel később, 1972. február 21-én hozták meg az ítéletet. Gépelési hiba. Vagy egy Rózsa Sándor és Miroslav Mandić stílusában alkotott performance-ről lenne szó? Bizonyítása annak, hogy nem csak a logika, de az idő korlátai is mozgathatóak? Mindenesetre egy évvel korábban, a lelkek kevésbé egzaltált diszpozíciójának idején, nemigen születhetett volna ilyen ítélet.

Az ítéletek brutalitása akkora volt, hogy a nagy iramban vágatók is egy kicsit megálltak és visszanéztek. Külföldi reakciók is voltak. A tiltakozók közé állt Dobrica Ćosić is, aki biztosan nem nevezhető magyar nacionalistának. Egy bírósági ismerősöm, aki egy ideig alig akart köszönni, egy nap megállított, és azt mondta, hogy a zászlóepizódot eltúlozták. Ennél tovább nem ment. (Egy akkor szárnyra kelt történet szerint a vizsgálószervek abban az igyekezetükben, hogy feltárják Rózsa Sándor nacionalizmusát, kiderítették, hogy Alex egyszer egy norvég lányt látott vendégül az egyetemista otthonban, és – talán a sikert bizonyítandó – kitette a lány törülközőjét az ablakpárkányra. A törülközőn egy norvég zászló volt. Ezen persze még fogást kellett keresni. Nem lett volna igazán meggyőző Rózsa Sándort norvég nacionalizmussal vádolni. Egy norvég–magyar ellenséges

tengely felvetése sem volt ígéretes. Volt egy olyan változata is a történetnek, hogy finn zászlóról volt szó. Mindenesetre – és ezt már adatok is bizonyítják – az ügyész felróta, hogy Alex Jugoszláviában egy idegen nemzet zászlaját tűzi ki nyilvános helyen (tulajdonképpen az egyetemista otthon teraszán), ami Jugoszlávia-ellenes magatartásra utal.

Az ítélet nemcsak az elítélteket sokkolta és sok más embert, hanem – miután a lendület függönyén egy kis perspektívárés nyílt – a döntéshozókat is zavarba ejtette. Ezt az is bizonyítani látszik, hogy Rózsa Sándort nem hívták be a büntetés letöltésére. Az útlevelét sem vonták be. Habozhattak. Alex többször járt nálam, a strand közelében volt akkor lakásom. Nem a lakásban, inkább a Duna-parti sétányon beszélgettünk. „Menni vagy maradni” volt a téma. (Húsz évvel később valamennyien szembesültünk ezzel a kérdéssel.) A Duna-parton két lehetséges változaton töprengtünk. A helyzetet úgy lehetett magyarázni, hogy belátták, eltúlozták a dolgokat, a visszalépést el akarták kerülni, hogy ne legyen a gyengeség jeleként értelmezve, így az tűnt a legjobb megoldásnak, hogy hagyják elmenni. Ezzel szemben állt az a lehetőség, hogy minden csak egy további fondorlat része, az a cél, hogy Alex megpróbálja elhagyni az országot, hogy aztán majd a határon elkapják, és ezt is a nyakába varrják. Azt sem tudom kizárni, hogy létezhetett egy harmadik magyarázat is. Nem jogi kérdés volt, nem tudtam felelősséggel tanácsot adni. Csak boncolgattuk a lehetőségeket. Aztán Alex úgy döntött, hogy megy. Vonatra ült, és elhagyta az országot. Nem állította meg senki. Németországban befejezte a tanulmányait, és ott állt munkába. Most (2011 augusztusában írom ezt a szöveget) Magyarországon él. Gerincbántalmai miatt nehezen mozog. Telefonon szoktunk beszélgetni. A lendülete töretlen, csak irányt váltott, és most más lehetetlennek tűnő feladatokat ostromol: környezetvédelemmel foglalkozik.

A lelkek diszpozíciója, amely a *Symposion*-pereket ihlette, elérte a szerkesztőséget is. 1971 végéig még igyekeztünk nagyjából mindent fenntartani. Az év utolsó száma december 13-án került nyomdába. Benne van a december 10-ével keltezett szerkesztőségi közlemény, de utólag helyet kellett szorítani a munkatársak értekezlete december 15-én elfogadott határozatainak és az Ifjúsági Tribün december 16-i közleményének. A szerkesztőségi közlemény csak arról beszél, hogy átszervezésre, a Statútum rendelkezéseinek megfelelően, az év végéig sort kell keríteni. A munkatársak értekezlete egy konkrét változást említ, jelzi, hogy – mint korábban – szétválasztja a fő- és felelős szerkesztői pozíciókat. (Korábban egy ideig Tolnai Ottó volt a főszerkesztő, én pedig a felelős szerkesztő. Most ismét ez a képlet a javaslat, azzal, hogy Utasi Csaba lenne a felelős szerkesztő,

és Tolnai Ottó maradna a főszerkesztő.) Egy nappal később az Ifjúsági Tribün tanácsa már elfogadja Tolnai Ottó lemondását, elítéli a „nacionalista és egyéb túlkapásokat”, és hangsúlyozza, hogy „szükségesnek tartja a szerkesztőség felfrissítését és megerősítését”.

Aztán néhány hónappal később, 1972 februárjában következnek a büntetőítéletek Rózsa Sándor és Tolnai Ottó, majd valamivel később Miroslav Mandić ellen. Ez hangsúlyozottabb lépéskényszert eredményez. Következik az elvárt „felfrissítés”, de az új összetétel nem megadást tükröz; az új szerkesztőségi tagok korábban is a *Symposion* munkatársai voltak. Aztán 1974 elején teljessé válik a váltás. Érdekes, hogy ekkor bekerül a szerkesztőségbe és ott lesz egy darabig a Svédországban élő Domonkos István, aki kezdettől fogva az egyik legeredetibb és legjelentősebb egyénisége a *Symposion*nak, de formálisan nem volt a szerkesztőség tagja, amióta Svédországba költözött. Ugyanakkor a perek előtti összetételből már senki sem maradt a szerkesztőbizottságban. Elindultunk a valóságból a nosztalgia felé, és lettünk az „első Symposion-generáció”.

vers a filmről

szonett avagy tizennégy verssor

*hála a forradalomnak
nem! a libának hála
véssed eszedbe és add vissza*

Ladik Katalin fordítása

I

Abban a reményben írok most barátaimnak, hogy ez az írás jó egészségben, boldogságban és szeretetben találja őket. Mi itt vagyunk, látjuk, ti is itt vagytok, és tudjuk, hogy ők is jelen vannak. Minden jelen van, ami említésre méltó. Igen, barátom, én, te és ő, rajtunk kívül nincs más semmi. Minden más grammatika. Boldog vagyok, hogy írhatok: nekem, neked, neki. Ne haragudj rám, nem én vagyok a bűnös emiatt. A PER véget ért. Nem, nem bátortalanodtam el, csak mondom: a per véget ért. Te tudod, ő is tudja, hogy a rózsza nem gyönyörű virág: „A rózsza rózsza a rózsza.” Biztosan lehetne még tovább, de – játszani. Elismerem, lehet, hogy pont ezt akartuk, de vajon fognak-e a Beatles-imádók úgy énekelni, ahogyan a Beatlesek énekeltek őrőlük? Látod, Yoko Ono lefényképezte Lennon seggét is. Nem, ő biztosan nem homokos, de ők nem énekelnek, az én anyám meg csak most szokta meg őket. Mi nem lehetünk meg vasút nélkül, vele pedig késünk. Repülök. Igen, róluk megfeledkeztem – ő, a repülök. Lehet, hogy baszkódom. Meglehet, de ezt ne mondd meg nekem. Te tudod, hogy mindig azt gondoltam, és azon a véleményen voltam, hogy az emberek gondolták és véleményen voltak. Amiért én gondolkoztam így elsőnek, senki sem fizetett nekem, pedig magad is tudod, hogy semmi sem megy pénz nélkül; látod, mennyire igaz volt az a bizonyos közmondása őseinknek, akik napjainkban immár századszor látogattak meg bennünket. Öreganyám azt mondta, hogy a televízióban látta Vordent, és olyan mély hatást gyakorolt rá, hogy sajnálja, hogy a férfiak a fejlődés érdekében lemondtak a farkukról. Öt nap alatt, amióta itt vagyok, megnéztem néhány filmet, és mondhatom, megtaláltam az életnek egy kis örömét, valójában ezért is írom neked ezeket a sorokat. Ne haragudj, ha mindaz, ami most következik, nem elégít ki, mert most az én boldogságom forog kockán, az pedig

csak elszomoríthat téged. De legyél olyan bátor, mint amekkora a kíváncsiságod, amely most arra ösztökél, hogy befejezd ezt a szöveget, és ha nehezen találsz fel magad e boldogság előtt, amit ezek a szavak jelentenek számomra, szedd össze erődet, és te is találj boldogságot magadnak. Mert a film csupán írásom e pillanatában jelent örömet számomra. Mielőtt elolvasnád e boldog butaságaimat, köszöntelek, és átadom közös barátunk, Lazar Stojanović üzenetét: „SPINOZA EMLÉKÉRE: FILM ALATT A HATÁRTALANUL SZABAD LÉNYT ÉRTEM, VAGYIS VÉGTELENÜL SOK ATTRIBÚTUM ÖSSZESÉGÉT, MELYNÉK MINDEGYIKE AZ ÖRÖK VÉGTELEN LÉNYEGET FEJEZI KI.”

P. S. Legközelebbi találkozásunkkor átadom majd öregapám egy komplett olcsó ebéd elkészítéséhez szükséges receptjét.

II

Ha megegyezünk abban, hogy a film a vetítés kezdetétől a végéig tart, vagy hogy a vetítés előtt és után is tart, akkor a következőképpen osztályozhatnánk:

1. a film film

2. a film nem film

1. A film nyelvéről vagy egy struktúráról van szó, amelynek felismerése lehetővé teszi annak a struktúrának felismerését. Arról van szó, amit éppen leírtam. Amit írok, leírtam.

2. A film beszédéről, vagy egy struktúráról van szó, mely lehetővé teszi más struktúrák felismerését. Vagy.

Vagy.

Az első esetben én Chabrolról írnék. A második esetben Godard-ról. Az első esetben a forgatókönyv ilyen mondat lenne:

A nő az utcán járt.

Az járt a nő utcán.

Nő járt az utcán a.

Az utcán a nő járt.

A második esetben: Sztálin Dzsugasvili Joszif Visszarionovics 1879. december 21-én született Gori városban, Tifl GUBERNÁTUSBAN; ő így beszélt Vlagyimir Iljicsről: Mi, kommunisták, emberek vagyunk

.Mi különből vagyunk szabva .Mi vagyunk azok ,Lenin elvtárs hadseregét. Nincs nagyobb dicsőség, mint e hadsereg tagjának lenni. Nincs nagyobb dolog, mint tagjának mondani magunkat, amelynek megalapítója és vezetője Lenin elvtárs...

III

Szaladtam, és riadtan néztem a filmet, amely 1949. dec. 4-étől 1971. aug. 15-éig pergett le szemem előtt. Minden, amit abban a filmben láttam, olyan volt, mint amiket e különféle államok különféle városaiban látott mozikban néztem. Amikor egyszer elgondolkoztam, az ebben a pillanatban történt, amíg írom, mi az igaz, mi a való, mi lenne egy új egész, valószínűleg művészi egész – így is írhattam volna: „Mi semmiképpen nem tételezzük fel, hogy egy természetes tárgy szolgált volna modellként. Ellenkezőleg, a megmunkált tárgy tárgy-modell, a természetes tárgynak csak ehhez kell tartania magát.” Nem értem. Hogyhogy nem érted, pedig Cristian Metzet idézted? Jól van, értem. Gyere hát, és írjuk le együtt a parancsolatot:

1. A FILM AZ ÉLET

2. AZ ÉLET MŰVÉSZET

3. A moziteremben haljál meg, ölj, szülessél, basszál, legyél megbaszva, ordítsd, le a királlyal, jöjjön az elnök.

4. Míg élsz, vegyél részt a hazugság esztétikai dimenziójában.

Példa néhány tény megértéséhez.

A nagy téren politikai életünk egyik nagy személyiségének nevét beszéljük, aki arról nevezetes a nép körében, hogy neki kicsije van. Hogy honnan tudta meg ezt a nép, nem tudom, ezt soha nem mondta meg nekem. Én mindig kételkedtem a nép eme állításában, mert az illető mindig azt hangoztatta a népnek, hogy a nép arról nevezetes, hogy nagy van neki, a nép pedig, a természetéből adódóan, a következő cifra jelszóval kontrázott vissza: A nagy ember kicsivel. De ez mind nem fontos.

A szónok színpada ama régi jó elméleten alapozódik, miszerint a nagy politikusnak hasonmása van. A színpad mögött 20×10-es vászon, melyre a politikus előző beszédét vetítik közelképben. 100 000 ember hallgatja és nézi, ő pedig saját maga mögött, hússzorosan felnagyítva.

1. A beszéd közepette a merénylő megöli a szónokot. A filmet tovább vetítik. Hogyan fog a tömeg reagálni?

2. A beszéd közepette a filmoperatőr félbeszakítja a vetítést. Hogyan fog a tömeg reagálni?

IV

Minden, ami önmagától adódott, ugyanakkor az évek által is adódott. Festészet. Fénykép. Film. Televízió. E kaland kezdetét a barlangok falain találhatjuk, ahol az ember egy isteni ténynek volt tudatában, amely relevánsnak

mutatkozott ama bizonyos barlanglakó avantgardista szellemi, mágikus (rituális) szükségleteihez viszonyulva. Az a gyönyörű tény pedig a has volt, ami mindig arra figyelmeztette, hogy az isten nem ott fenn van, hanem itt lenni, a hasban. Az ihlet perceiben, vagy hát legyünk ateisták, amikor éhes volt, – rajzolt: szép bölényt, valóságos bölényt, mozgásban levő bölényt, ehető bölényt. A has effajta szükségletei négy médiumot fedeztek fel. Festészet. Fénykép. Film. Televízió. Ezek a művészetek, melyek lényegében a hasnak, nem pedig az istennek lettek szentelve, hamar megmutatták imperativusukat. A festészet szín. A fénykép tér. A film idő. A televízió közvetítés. Nincs mit hozzáadni vagy elvenni. A has nem spekulatív saját követelményeiben. Ha a gondolatnak arra van szüksége, hogy „gondolkodom, tehát vagyok”, a has számára ez a luxus teljes jogosultsággal hazugságnak tűnik, és ezt mondja: jóllaktam, tehát jóllaktam. Az már szükségtelen, hogy: vagyok–nem vagyok. Ő ezt tudja: jóllaktam, éhes vagyok. De mindig csak saját magának. A film másik én kérdése volt. Az árnyék kérdése. És itt a különbség a film és az álszínház között. A különbség e két médium között nagyon igaznak tűnik, ha elgondolom: ha filmen nézem Sophia Lorent és Marlon Brandót, én mindig Marlon Brando vagyok; én, a fiktív M. Brando szeretem Sophia Lorent, így van ez; ha színházban nézem Sophiát és Brandót, én (nem a Brando-én) megbaszom Sophiát, de ő magasan van a színpadon, gondolataim színvonalán, nem pedig hasam és erekciós érzékszerveim kielégülésének színvonalán. Valaki kibaszott velem. A filmen saját magam törődöm magammal. A színházban valaki törődik velem. A színház valójában rezsimművészet. Éljen a film! A film kommunista dolog. A filmen a legnagyobb burzsoá – kommunista.

Példa néhány tény megértéséhez.

Mivel a film a has szolgálatában álló művészet, nem nehéz éreznünk, mikor telünk el vele, és mikor nem. Egy bizonyos embercsoport nem véve tudomást e tényről azt remélte, hogy a filmen megalapozhatja elméleteit azon az egyénen keresztül, aki az ő elméleteinek hordozója (szócsöve). Így kapta a világ Sztálint, Hitlert, az amerikai businessmant, Tito-Bartont, Napóleont, colorban és cinemascope-ban, gyönyörű, autentikus, hazug jelenetekben. Ezek gyakran egészen jó karikatúrafilmek, karikatúrával tömik meg bendőnket. A néző megemészti ezeket a karikatúrákat, és kiveti magából oda, ahova valók. A néző pillanatnyilag éhes, és elmegy megnézni egy filmet, nem pedig egy ideológia szpremáját.

Ha azt akarjuk, hogy ezek a személyiségek mégis helyet kapjanak a filmen, tudnunk kell, hogy a táplálék alapanyagának, nem pedig a táplálék eszméjének kell lenniük, mert a néző a vetítés alatt a szó szoros értelmében eszik. A politikai vezetőnek könnyen emészthetőnek kell lennie, különben nincs életfeltétele a filmen. A nézőt be is lehet csapni úgy, hogy a politikai vezér könnyen emészthető

szarnak játssza meg magát (színészkedik). A néző meg fogja enni. A politikus azt mondja majd: íme, megemésztettek. A nép pedig megharagudván: megettem a szart. A megemésztett politikus titkára pedig ezt mondja a politikusnak: A nép egymás között szarként emleget.

V

Keleten nem engedik, hogy lélegezz, Nyugaton nincs mit lélegezned. És most nagy szerencse, hogy Jugoszlávia tömbön kívüli ország, és ezért boldog ország. Vannak tévedések is, de hát, édes istenem. Én például, amíg bírtam, nem akartam, amikor nem bírtam, azt hittem, hogy bírom. De hát nem is a baszogatás a lényeg. Jugoszláv (jugoszláv) szerzői (szerzői) filmgyártás (film). Ami a zárójelen kívül van, nem létezik, ami pedig a zárójelen belül van, nem lehet meg anélkül, ami a zárójelen kívül van. És ezért hajlamos vagyok azt mondani, hogy a film ebben a térben mozog: szocialista, öngazgatási és általános nemzetvédelmi. Mindennel így van ebben az országban, mért ne lenne a filmmel is? Nos, mivelhogy ilyen világosan megfogalmazott esztétikai-etikai állásfoglalásunk van a jugoszláv filmet illetően, a józan ész szerint lehetnének filmjeink a társadalom számára, vagy lehetne társadalmunk (már van) a film számára. Idáig az volt a helyzet, hogy volt filmünk, de nem volt társadalmunk, vagy volt társadalom, de nem volt filmünk. Az előbbi mondat nem világos érthetősége miatt. Tehát, hogy megismételjük: a mi társadalmunk (a film is): szocialista, öngazgatási, általános nemzetvédelmi – továbbá, a történelmi imperatívum azt mondja, hogy történelmileg teljesen helyes dolog a legközössegebb baszogatás, és hogy az ilyen baszogatás történelmi szempontból nézve teljesen helyén való dolog. Vagy ahogy a baszogató mondaná: Bolond bassza a zavarban lévő. Hohó! Lassan a testtel, lehet, hogy éppen ez a film lényege, tehát a társadalomé is. Vagy: Az impotensek a baszók –, meg lettek baszva a baszók.

VI

Milyen a viszony ma a film és a jugoszláv társadalom között? Nagyon rossz. Mégpedig azért, mert nincs jugoszláv televízió. Jugoszláviában az emberek hitlere vásárolnak televíziókészülékeket. Nincs pénz. A pénzről mindenkinek csak fogalma van. Mikor is a kulturális érték és a tájékoztatás a személyes vagyon kérdésévé válik. Az érvényesülés kérdésévé. Lakásdíszítéssé. Egyéni elégedettség, amely abból ered, hogy az én televíziókészülékem jobb, mint a másé. A jugoszláv televízió segíti az állami apparátust abban, hogy a szegénység és a szellemi elmaradottság (egyéni, családi) privát lakásban maradjon. Semmi sem kerül ki a világ szeme elé. Így a televízió nem „kis ablak a világba”, hanem az egyéni siker „kiskapuja”. Tartalmát a társadalom hazug önkritikájával bizto-

sítja. Mac Luhan eszméi olyan médium eszméi, ami nem létezik Jugoszláviában. Az „elektronikus kör” Jugoszláviában a đerdapi vízi erőmű. Az érzékek megnyújtása Jugoszláviában az az ínség, amelyet a televízió zár be kétszobás összkomfortba. Mi még nem érezzük magunkénak a kocsi szót, számunkra az még mindig „luxus”. Moziba úgy járnak az emberek, mint koncertre. A film pedig nem koncert. A film nem csoporthoz, hanem egyes emberekhez szóló művészet. A televízió az a médium, ahol a tömeg közreműködhet, nem a film. Azért evezget Jugoszláviában a film csupán eszmei vizeken, és nem a művészet vizein. S a vákuumban, amelybe került, a szocializmus régi betegsége, a bürokrácia ellen bürokratizmusmal harcol, védekezik. Így jutott ma a film Jugoszláviában túlméretezett, hazug kulturális szerephez. Ennek következtében voltunk az utóbbi hat hónapban annak a primitív szituációnak, a Dušan Makavejev-filmhelyzetnek a szemtanúi. Egyesek támadása e film ellen olyan volt, mint a romlott tej, amely mielőtt felforrna, máris átlátszó vízzé, savóvá válik. Ők megsemmisítenék a filmet, mert nekik unalmas, ők fizetett forradalmárok. A film ugyan nem veszélyeztetheti a jugoszláv forradalmat, de veszélyezteti azokat, akik különböző fórumokban tenyésztik a jugoszláv forradalmi hagyományt. Stáb az egyetemisták ellen, fórum, amely jugoszláv forradalmi hagyományt tenyészt meg hasonló dolgokat. Egyetemeink is vannak, és nem nevelünk barmot a fórumoknak. A fórum s az egyén veszélyeztetésével, aki jugoszláv forradalmi hagyomány tenyésztésével foglalkozik – a film azzal az igazsággal védi ezt a forradalmat, miszerint nézéssel nem segítünk azon az emberen, aki dolgozik. A WR film felfedte, hogy Jugoszláviában nagyszámú embercsoport úgy segít annak a kevésnek, aki dolgozik, hogy – nézi. A görög mitológiában az ilyen embereket állatok játszották, és kerbereknek nevezték őket. Jugoszláviának szüksége van erőtől duzzadó, lendülettel, képzelettel gazdag filmekre, ezeknek hiányában ma westernfilmeket készítenek (Neretva, Sutjeska) szovjet ízü ideológiával. Ezek a gyatra filmek nem tartoznak ebbe a társadalomba. Jugoszlávia nem USA és nem SSSR. Egyesek még mindig nem tudják ezt megérteni. Jugoszlávia Jugoszlávia. Azok a filmek, amelyek e társadalomból nőttek ki, nagyon szomorú filmek („fekete hullám”), amelyeknek csupán az marad hátra, hogy megállapítsák, hogy a kis gengszter kicsi, a nagy pedig nagy gengszter. Ezek a filmek az 1945–52-es évek lendületét és szeretetét sirják vissza. Istenem, elnököm, KSZ, légy becsületes a jugoszláv film iránt; vedd el a te hazug szószólóid butaságait, akik drága pénzért dicsőítenek, amerikai pénzemberek színészeivel. Engedd meg, hogy ötvenezer ember öt évig éljen az országnak eme területén, és egy huszonnégy órás filmet készítsen. Minek nekünk Pula, Niš, FEST, nekünk verejtékkal készült film kell a munkásról, aki rosszul táplálkozik, az értelmiségiről, aki nem tud gépkocsit vezetni... Nekünk azokról az emberekről szóló film kell, akik felépítették mindazt, amink van, nem azokról, akik

mindezt élvezik. Az, hogy szegények vagyunk, még hagyján, de ne engedd, hogy valaki a becstelenségével ellenőrizzen bennünket. Nincs szükségünk Bulajícra, Delićre, Čolićra, akik elégedetten állapítják meg, hogy a nép nézi a filmjeiket, s ők Cannes-ban és Velencében lesik el, hogyan kell filmet csinálni, és miként kell egy rendezőnek viselkednie. Az ilyen ideológiai kábítószereket egyszer megunja a nép, és akkor... A jugoszláv munkás a munkásmozgalom avantgárdja, a jugoszláv kerber pedig az amerikai jólét és az orosz erő rossz utánzata. Tedd meg nekünk, leheld a jugoszláv filmbe a jugoszláv munkás avantgardizmusát. Ha mégsem bírnod, a szervátültetés pedig még nem vált be, magad is jól tudod, akkor ajándékozd minden szervezetnek a film eszközeit, amit munkás, nem hivatalos szerv irányít majd. (Így volt, amikor televíziókészülékeket ajándékoztál.) Ha ezt sem bírod megtenni, sírunk majd a tények felett, hogy kábítószerfilmek készülnek (a kábítószer olcsóbb), és jó filmek, melyeket az ellene uszított munkás nem akar megnézni. Tiltsd meg, hogy az az ember, akinek 80 000–120 000 régi dinár fizetése van, boldognak és büszkének érezze magát amiatt, hogy elképesztően drága filmek készülnek, amelyek majd őt képviselik külföldön. Ha idáig az elegendő krumppli kárpótlás volt a népnek, nem lesz már sokáig. A film könnyörög hozzád és vár.

Tudjuk, hogy a jugoszláv társadalom legkiemelkedőbb funkcionáriusai el voltak ragadtatva a WR filmtől. De akkor ki tiltotta be mégis? Mak és barátai, ne búsuljatok, mert Titót és barátait egykor szintén kivetették és betiltották, de ez nem jelentett semmit.

IX

SLOBODAN TIŠMA

Egy borongós napon szó és hang nélkül lovagoltam egy sivár vidéken, ÍGY KEZDŐDIK Edgar Allan Poe Az Aser ház bukása című meséje. Én a harmadik személy vagyok, mint a filmben, nem mint a mesében. Poe: az, aki lovagol; én, aki olvasom, látom, hallom; ÉN, aki lovagol, aki hozzám hasonló tájba megy bele – ez film először, másodszor, számtalanszor – nem pedig technológia és a filmmédiumok fejlődése. A film ismétlés. A film öröm. A film jellegzetesen „romantikus” művészet. A film unalmas. Mindaz, amit bármi módon közvetítenek, velem van kapcsolatban, nem az ÉN-nel. Az ÉN kerek és zárt, mint a tojás, tojásdad. Isten veled! A film Kolumbusz Kristóffal kezdődik, és velem fejeződik be.

MILAN ŽIVKOVIĆ

DINKO PODRUG

„butch cassidy és kid” alkalmából

ÉSZAKON SZARTAK, DE MIVEL A FÖLD KEREK, DÉLEN POTY-
TYANTAK A SZARBA

MIHOVIL PANSINI

*Te vagy-e ez itt,
ez te vagy-e itt,
itt ez te vagy-e?
Te vagy-e ez itt,
ez te vagy-e itt,
itt ez te vagy-e?
Te vagy-e ez itt,
ez te vagy-e itt,
itt ez te vagy-e?*

*Kilenc Anna átlép, átlép kilenc vesszőn. Mondja is az első: ejnye, be szép vessző;
a második Anna: ejnye, be szép vessző; a harmadik Anna: ejnye, be szép vessző;
a negyedik Anna: ejnye, be szép vessző; az ötödik Anna: ejnye, be szép vessző;
a hatodik Anna: ejnye, be szép vessző; a hetedik Anna: ejnye, be szép vessző; a
nyolcadik Anna: ejnye, be szép vessző; kilencedik Anna: ejnye, be szép vessző!
Kilenc néne átlép, átlép kilenc árkon. Mondja is az első: ejnye, be szép árok; a
második néne: ejnye, be szép árok; a harmadik néne: ejnye, be szép árok; a negye-
dik néne: ejnye, be szép árok; az ötödik néne: ejnye, be szép árok; a hatodik néne:
ejnye, be szép árok; a hetedik néne: ejnye, be szép árok; a nyolcadik néne: ejnye,
be szép árok; kilencedik néne: ejnye, be szép árok!*

(M. Pansini válogatása a „Geff 63” kiadványhoz)

GORAN TRBULJAK

*nagyon örülök különben, hogy megvettem azt a filmről és forradalomról szóló
könyvet. félek hogy megfertőzőm magamat a forradalommal. most jutott eszem-
be hogy mi ketten filmet csinálhatnánk ahogy godard mondja eleinte burzsoá
szarást később forradalmi szarást. még ha nem is hangzik teljesen őszintén amit
mond számomra mégis hasznos és azt hiszem egyetértünk abban hogy a koncep-
tuális művészet szarás. és most egy kis általánosítás. egyáltalán minden szarás.
hála godard-nak. különben ő is szarás.*

(M. Mandíchoz írt levelekből)

BOŽIDAR MANDIĆ

16. *A film az idő és a filmszalag vizsgatétele lenne. A film abból állna, hogy a filmszalag elejétől a végéig egyetlen ébresztőórát felvételeznénk.*
34. *ZSINEG FILM n1 – zsineget feszíteni ki két villanykaró között (50 m) és piros olajfestékkel befesteni. Az UTCAI JÁRÓKELŐK megérintik, összekénik magukat, és azt mondják, hogy bolond vagyok.*
35. *ZSINEG FILM n2 – egy gombolyag zsineget valami kiállításteremben elhelyezni, és írásbelileg értesíteni a közönséget arról, hogy le- és felgombolyíthatják a gombolyagot.*

(az EMLÉKEZTETŐ DOKUMENTÁCIÓ szövegéből)

SLAVKO BOGDANOVIĆ

FILM 1

1.

spicc

SLAVKO BOGDANOVIĆ

*tíz másodpercig
álló*

2.

*a projektort kikapcsolni
sötétség*

3.

*a projektor hangja (magnetofonról)
néhány percig*

4.

*a hang megszűnik
a projektor újra működni kezd (nincs benne szalag)
néhány másodpercig az ekrán szabályos négyzete világít*

FILM 2

1.

kivilágított helyiség

2.

szpiker

SLAVKO BOGDANOVIĆ

3.

*a projektor hangja
tart*

4.

szpiker

V É G E

5.

a film vége

FILM 3

1.

*jó lenne kibaszni a tisztelt közönséggel
elvakultság hatása nem
erős hatás*

2.

*káder
nap a zeniten*

*nagyon sokáig
a filmet tükörre vetítik*

3.

valóban

*milyen is egy táj
tükörre vetítve*

FILM 4.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

*minek ilyen film
miért e vers*

X

EGY OLDAL A FILM SZÁMÁRA A FOLYÓIRATBAN

Ha megkísérelném elolvasni ezt a mondatot amíg olvasom azt a gondolatot erőszakolnám magamra hogy a mondat film mert különben nehézségeim lennének mint például a hiányos felkészültség hogy filmként érthessem míg a mondat tart az pedig az én természetemből eredő képtelenség miszerint van egy automatikus tudatfolyamatot érzékelő tudat mint olvasás közben s egy az automatikus tudattal párhuzamos tudatfolyamatot érzékelő tudat amelynek nincs birtokában e mondat tartalma hanem egy másik természet tartalmának létrehozásának tartalma de hogy ez mennyire valószínű van még időm kivizsgálni magamat és hogy ezt lehetővé tegyem magamnak elég sokat írok.

Mivel ebben a mondatban az áll hogy ülök míg ezt a mondatot olvasom és mert ez így igaz fölteszem a kérdést: van-e a mondatnak tudomása (tudata) rólam vagy pedig véletlenszerűsége a bizonyítéka az én tudatomnak vagy pedig ebbe az én jelenlegi helyzetembe hogy ülök és olvasom e mondatot valaki más is bele van keverve akinek feltételezése teszi azt hogy mintha egy vetítővászon előtt lennék és néznék valamit és nem tudom ki volt az aki velem együtt nézte a filmet a rendező nevét és a felvételezőét miként e mondat szerzőjének neve sem biztosít számomra az illúzió kívülről semmit amelyben egy tárgy előtt találtam

magam amire nem tudtam másképp hatni mint hogy megjegyzem ezt a mondatot vagy kitépem a lapot de aztán semmit sem tettem egy illúzió összeesküvővé tett engem.

Egy kényszerűség előtt állok amely a lapok forgatását biztosítja nekem meg mindezt ami az oldalak forgatásával együtt jár az pedig a lapok halk zizzenése lenne magam is tudatában vagyok ennek

és olyan helyzetbe kerültem mint amikor a moziban nem látom a jelenet mizanszcénját így ez a fabula lehetetlenné tette számomra a tudat-összpontosítást amelynek segítségével eszembe jutna milyen is volt a lap fordításánál létrejött hang.

Egy napon Regnier asszony séta közben meglátott egy kislányt kék

csokoládéval szájában akit egy idősebb ember

val kezében

alig hallható sikoly után

lerogyott a kislány és abban a percben úgy éreztem magam mintha a szövegben hiányzó részeket is elolvastam volna valójában a vizuális logika tette számomra lehetővé hogy fejemben a saját filmem pergését nézzem végig.

XI

UTASÍTÁS A FORRADALMAK FILMFORGATÁSÁHOZ

Mikor?

Most

Miért?

Azért

Hogyan?

Szépén

A FORRADALMAK filmjéhez nem szükséges: felvevőgép, felvételező, rendező, forgatókönyvíró, ruhatervező, scenográfus, színészek, statiszták. A filmnek az élet kell. Filmfelvételeket készíteni naponta kell, halálunkig.

XII

forgatókönyv a JOSIP BROZ TITO című filmhez

Josip Broz Tito fényképét colorban felvételezni egyetlen jelenetben teljes két óra hosszúra. A kamera állóhelyzetben van. A vége feliratnál a bemondó közli hogy ez Josip Broz Tito volt.

XIII

forgatókönyv a MUNKÁSOK című filmhez

Jugoszlávia minden munkását felvételezni. Egy munkás egy jelenet amelyben az illető munkás bemondja személyazonossági adatait.

XIV

MIÉRT ÍRTAM MEG EZT A SZÖVEGET

*Azért mert szerelmes vagyok a filmbe
Azért mert szavazati jogom van
Azért mert nem vagyok a KSZ tagja
Azért mert nem dolgozom
Azért mert nem vagyok egyetemista
Azért mert az újságokban ilyen szövegeket akarok olvasni
Azért mert ez az én intim rögeszmém
Azért mert nincs hatalmam
Azért mert magamat kivéve senkinek semmit nem tiltottam meg
Azért mert szeretem a barátaimat
Azért mert ez az írás anyámnak Mandić Katicának egy perc örömet fog szerezni
Azért mert a honorárium háromhavi megélhetést tesz lehetővé számomra
Azért mert becsülöm e folyóiratban dolgozó emberek működését
Azért mert székelyen érte Novi Sad-ot Dušan Makavejev filmjének betiltása után
Azért mert csak a jugoszláv társadalomban hiszek még ha szarban is van
Azért mert bátyám Mandić Božidar tényleges katonai szolgálatának idejét tölti
Azért mert 1971 októberében én is bevonulok
Azért mert boldog vagyok a könnytől a szememben
Azért mert szeretem Chabrolt
Azért mert még egyszer üdvözlöm mindazokat akiket ez az ártalmatlan akta jó egészségben és becsületes munkában talált
Azért mert úgy gondolom hogy nyíltan beszélhetek és mert székelyen az ha az emberekről nyilvántartást vezetnek a rendőrségen
Azért mert soha többé nem jelentetek meg semmiféle filmről szóló írást
Bocsásd meg barátom amiért ezt elolvastad, amiért leíratattott a hazugság szó és amiért a VERSET A FILMRŐL nem lehet megírni*

1971. augusztus

Az Új Symposion betiltott számából (1971. 77).

Örökhagyók

Játék két részben

Személyek:

ÖREGEMBER (Ö)

MAMA, Öregember feleségének árnya (MA)

TÁBORNOK (T)

TÁBORNOKNÉ (TNÉ)

MILAN, a fiuk (M)

Első rész

Délelőtt

Szín: elől hinta, néhány lépéssel szemben egy sámlyszerű szék. Hátul kerítés, kiskapu rajta. Háttér: kivetítő.

1.

Kivetítő: egy hatalmas fekete autó érkezése.

Kerítésen kívül, hátul.

TÁBORNOK: Hol van az unokám? *(Idegesen tapogat a kiskapu kilincse után, végre rátalál, erőteljesen belöki, csattan a kiskapu háta a kerítésben. Hatalmas léptekkel méri az első udvart)* Hol van az unokám? *(Megáll a színpad közepén)* Van itt valaki? *(A Tábornok meglódul előre, de iramodását a hinta elállja. Megtorpan. Az udvarban hatalmas eperfa áll. A fa mellé oszlopot állítottak, s ketten tartják az áthidalót, amelyről hinta lóg. A hintán Öregember ül, néz maga elé, jobb kezével a kötelet fogja, balja ölében pihen)* Hol van az unokám?

Az Öregember nem reagál. Válaszolhatna bármit, de nem mozdul, mintha nem hallana. A Tábornok idegesen toporogni kezd, a portára hívatlanul lépett. A

díszruhába öltözött hadvezér fél szemmel hátrapislant. Az Öregember ül a bintán.

TÁBORNOK: Hol van az unokám?

Az Öregember fölkapja fejét, mintha most ébredne, a belépőre néz.

Ö: Jó napot!

T: Jó napot! Hol van az unokám?

Ö: Maga kicsoda?

T: Hol van az unokám?

Ö: Itt most nincs gyerek.

T: Nincs?

Ö: Most nincs. Ők délután szoktak jönni.

T: Délután?

Ö: Akkor látogatnak el hozzám a dédunokáim a barátaikkal.

T: Én az unokámat keresem!

Ö: Lehet, hogy ő is eljön. Sok gyerek jár ide.

T: Sok gyerek?

Ö: Sok. Szeretnek nálunk. A kertet is ők művelik.

T: Nekünk is van kertünk, de hozzánk nem járnak gyerekek.

Ö: Kár. A gyerek az élet.

T: Az én feleségemet idegesítik a gyerekek.

Ö: Az enyém maga köré gyűjtötte őket, mint a kotlós. Csak látta volna, hogyan rendezték a kertet, a virágokat, jaj, istenem, de szép volt! A nagyobb lányokkal meg palacsintát sütöttek a kicsiknek! Maga szereti a palacsintát?

T: Régen ettem.

Ö: Gyerekkorában szerette?

T: Akkor nagyon szerettem.

Ö: A feleségem a nagyobb lányokkal sokszor száz palacsintát is kisütött az udvarban meg a kertünkben tartózkodó kölyköknek.

T: Az én feleségem ilyesmire nem volt soha kapható. Most sem szolgálná ki más ember gyerekét!

2.

Tábornokék lakásában hárman ülnek. Tábornok, Tábornokné, Milan.

MILAN: Gyalog Marikát feleségül veszem. A gyermekemet várja. Júliusban megszületik.

TÁBORNOKNÉ: Az a bűdös ribanc nem kell az én házamba! Ügyes kis kurva, meg kell hagyni! Lehet, nem is állapotos!

M: De anya! Dubrovnikban szeretkeztünk először egymással. Tiszta szívből. Nekem ajándékozta szüzességét!

TNÉ: Befogod a szád! Téged megvezetett az a ronda kígyó!

Sír a katona fia, tiszta szívből sír. Szereti azt a magyar Mariját.

TNÉ: Nevenát fogod elvenni, édes fiam, és kész!

M: Mert ő szerb?

TNÉ: Bizony! Mert ő szerb! Ez a mi családukban nem lehet mellékes!

M: Nekem Gyalog Marika kell!

TNÉ: Mert szűz lány volt?

M: Az volt!

TNÉ: Tudod is te, milyen a szűz lány!

M: Nevena nije nevina! (Nevena nem szűz!) Belgrád fele ismeri! Ki tudja, hányan gázoltak át rajta?!

TNÉ: Gyönyörű, fiatal lány.

M: Marika a gyermekemet hordja.

TNÉ: De nem az én unokámat! Ki tudja, ki az apja?! A magyar lányok kurvák! Minden filmünkben magyar lány a kurva. Fővárosban akar élni a kis cafka!

M: Nem akar.

TNÉ: Tábornokné akar lenni!

M: Anya! Nem is lesz belőlem tábornok soha!

TNÉ: Dehogynem, édes fiam, dehogynem.

M: Ha elveszem Nevenát?

TNÉ: Elveszed Nevenát! Az ő apja altábornagy, vezérkarifőnök-helyettes. Apáddal együtt az egész vezérkar segíti fölemelkedésedet. S apád is könnyen tábornok lehet, ha rokonságba kerülünk Nevena kapcsán a Z. családdal.

M: *(apjához fordul, aki eddig némán ült az asztal mellett)* Apám, hagyd az álombéli tábornokságodat! Tisztességes emberek vagyunk, gyere velem Zentára, kérd meg Marika kezét, ahogy illik!

T: Te meghülyültél?

M: Szeretem őt.

T: Kicsoda az a lány?

M: Egy érettségi előtt álló gimnazista.

T: Szülei?

M: Az apja kőműves, a helyi kendergyárban dolgozik.

T: Az anyja?

M: Háziasszony.

T: Testvérei?

M: Három fiú. Családosok mindhárman.
T: Jártál már náluk?
M: Nem.
T: Hívtak?
M: Marika hívott. Én nem mertem elmenni.
T: A kislány?
M: Nagyon szép. És nagyon szeretjük egymást. Színötös lesz. Eddig mindig színötös volt. Különösen a matematikát meg a fizikát szereti.
T: Akkor ő talán egyetemre menne az érettségi után?
M: Megy is.
T: Úgy ráérsz a nősüléssel.
M: Gyermekeket vár. Júliusra. Az én gyermekemet.
T: No, lassabban csak, fiam!
M: Ne hozd most elő Nevenát, mert Belgrád ribanca engem nem érdekel!
T: Pedig érdekelni fog. Fölvettünk a fő- és törzstiszti iskolába. Nevena apja, Z. tábornok volt az ajánlód.
M: Én Zentán maradok.
T: Te Belgrádba jössz. És el is fogod végezni ezt a fontos képzést. Ez a te sorsod, katona vagy.
M (*gúnyosan*): Nekem parancsolnak!
T: Bizony, neked parancsolnak!
M: De hát oda főhadnagyk meg századosok nyernek felvételt.
T: Tegnap soron kívül előléptettek, édes fiam. Gratulálok, főhadnagy elvtárs!
TNÉ (*közbevág*): Hogy megértsük egymást, édes fiam. Ezt csak egyszer mondom, vessed jól a fejedbe! Az én házamba nem hozod azt a kirafinálódott zentai rimát!
M: A gyerekeket várja!
TNÉ: Soha nem lesz unokám az ő gyereke! Soha! Az a cafat nem lépheti át a küszöbünket! Ha mégis a szemem elé kerülne, leköpöm! Elátkozom! Megátkozom a porontyával együtt!
M: Anya! Ő az én gyerekem is!
TNÉ: Nem a te gyereked! Kopile! (Zabigyerek!)
M: Én vagyok az apja!
TNÉ: Én mondom meg, kinek lehetsz te az apja! Téged most befűztek, édes fiam. Te egy balek vagy. Ki tudja, ki annál a Marijánál születendő gyerekeknek az apja?!
M: Anyám! Én vagyok a gyerek apja! Fölfogod végre!?
TNÉ: Nem igaz, hogy ilyen hülye gyerekek adtam életet! Nem lehet igaz, hogy debilis a fiam! A nő dolga, hogy őrizze magát, a ház tűzhelyének

tisztaságát! Ez a lány nem tudta megőrizni a tisztességét! Nekünk ilyen menyre nincs szükségünk!

M: De anyám!

TNÉ: Ha ő kell neked, elfajzott utód vagy! Kár volt téged világra hoznom!

M: Annak a kicsi gyerekeknek nincsen vétke...

TNÉ: Van az anyjának!

M: És nekem?

TNÉ: Te férfi vagy! Mi közöd hozzá?

M: De hát az apja vagyok...

TNÉ: Hányszor magyarázzam? Ki tudja, kivel feküdt össze az a cafka?!
Veled is olykor-olykor.

M: Csak Dubrovnikban, mama!

TNÉ: Csak ott?

M: Csak ott.

TNÉ: Maszlagolt a kurvája! Te meg nyalogattad a csalétket! Úristen! Ilyen hülye gyereket hoztam én a világra?!

A Tábornokné az asztalra csap, ledönt egy neki kedves vásári Lázár cár szobrocskát, amely darabokra törik.

TNÉ: Itt van! Ez is a te hibád, édes fiam!

M: Nem érdekel a haragod, édesanyám!

TNÉ: Te sem érdekel az engemet! Izrod si! (Elfajzott vagy!)

M: Én a fiad vagyok!

TNÉ: Szarházi vagy! Ha kell, téged is megtagadlak!

T: No, elég legyen!

TNÉ: Nem érdekel a fiad! Kimegyek, főzök egy kávé, mert az édig futott a vérnyomásom!

M: De a kávé... a vérnyomást...

Az apja leinti.

T: Megnyugszik. Mi meg megisszuk a kávé.

M: Apa, az a gyerek az enyém.

T: Elhiszem neked, édes fiam.

M: Akkor mi a baj?

T: Te magad ezt nem fogod föl?

M: Mit kell itt fölfognom, édesapám?

T: Nevena a menyasszonyod, édes fiam.

M: Nekem nem kell Nevena!

T: Dehogynem kell!

M: Ti beszéltek meg valamit, én nem!

T: Azt akarod mondani, hogy az én adott szavam göcsörtös lófasz?

M: De Nevenával gyűrünk síncs, apa.

T: Létezik az adott szó, fiam. Az én adott szavam.

M: De gyermekem lesz, unokád lesz, apa!

T: Mit ér?

M: Hogyhogy mit ér?

T: Ha elhagyod Nevenát, az apja dühében és bosszúból meggátolja az előrelépésünket. Én már alezredes vagyok, de tábornok is lehetnék. Akkor villát utalnának ki nekünk. A belgrádi villák csábítóak. És te vagy az örökös.

M: Kit érdekel a belgrádi villa?

T: Engem, édes fiam, meg az anyádat! Meg az unokánkat!

M: A zentait?

T: Megint kezded? A zentai gyerek eloroz mindent. Családunknak megrontója lesz csak.

M: De hát én megkértem Marikát, amikor elmonda, hogy megfogant!

T: Az az ő dolga!

M: Ha akkor félreállok, talán elveteti a magzatot!

T: Mondom, és értsd már meg egyszer és mindenkorra! Ez az ő dolga! És ezzel ne is foglalkozzunk tovább! Kit is érdekel?

M: Engem azért ez nagyon érdekel, apám!

T: Ne érdekeljen! Se kicsit, se nagyon. Z. altábornagy majd egyengeti utadat. Ha elhagyod a lányát, semmi sem lesz belőled. Kibuktat majd a seregből! Érted?! Ha leszerelnék, semmihez sem értesz! Te csak katona vagy, ezen a pályán létezhetsz.

M: De hát te, édesapám?

T: Én? Alezredesként mit tehetek érted?

M: Talán valamit.

T: Ha nem hallgatsz rám, akarnék-e bármit is tenni érted?

M: Megtagadsz, apám?

T: A javadat akarom, fiam! Felejtsd el azt a lányt! Nem neked teremteték!

M: De a gyermekem!

T: A te karriered és az én karrierem a fontos.

M: Ha kitelik az időm, előléptetnek!

T: Egy darabig. Aztán jönnek az összeköttetések. Ha nincsenek jó kapcsolataid, senki vagy!

M: Az én nagyapám néphős!

T: Nagyapád nagyon elszarta valahol a kalapácsnyelet! Soha nem tudtuk meg, mit vétett.

M: Vétett?

T: Kizuhant a marsall kegyeiből.

M: A marsall kegyeiből?

T: Abból. Mi is benne voltunk a központi áramlatban.

M: Nocsak!

T: Emlékszel még arra, hogy május huszonötödikén pionírként Titót köszöntötted?

M: Emlékszem.

T: Aztán egyszer csak nem hívtak meg köszönteni.

M: Arra is emlékszem. Akkor anya nagyon sírt.

T: Nem téged siratott. Tizenhárom éve nem léptem előbbre.

M: A nagyapa?

T: Őt hirtelen gyógykezelésre vitték valami zártkörű tiszti szanatóriumba. Aztán meg soron kívül nyugdíjazták. Megbocsátani soha nem bocsátottak meg neki. De szerencsére gyorsan meghalt.

M: OZNA-s volt a nagyapám? Vagy UDBA-s? Vagy mindkettő?

T: No de édes fiam!

M: Véres lett nagyapa keze? Szerb vér is szárad a lelkén?

T: Ne foglalkozz ezzel, fiam!

M: Öngyilkos lett?

T: Mondom, hogy meghalt!

M: Alig emlékszem rá... A temetését meg végképp nem tudom felidézni...

T: Jobb is, édes fiam!

M: És most én szerencsét hozhatok a családunkra? Megéledhetünk?

T: Megéledhetünk, édes fiam!

M: Nevena?

T: Nevena.

M: Belgrád kurvája?

T: Belgrád kurvája.

M: Föléledsz te is, apám?

T: Biztosan előléptetnének.

M: Ha Marikát venném el?

T: Én is kitagadnálak!

M: Ha Nevenát veszem el, fölemelkedik a családunk?

T: Kezdetnek kiutalják nekünk nagyapád dedinjei villáját.

M: Ez biztos?

T: Holtbiztos, édes fiam.

3.

Az Öregember ül a hintán. A Tábornok megáll a hinta előtt. Az Öregember a kisszékre mutat.

Ö: Ott egy kisszék, a háta mögött. Arra leülhet.

A Tábornok hátraarcot tesz, hozza a kisszéket. Most szintben van a szemük.

Ö: Maga kicsoda?

T: D. tábornok vagyok.

Ö: Tábornok?

T: Dandártábornok.

Ö: Az bizony magas rang.

T: A legalacsonyabb.

Ö: A tábornokok között?

T: A tábornokok között.

Ö: Gyeneral lityinant?

T: Az.

Ö: Egyszer találkoztam egy gyeneral lityinanttal. Azt hiszem, annak is olyan neve volt, mint magának. Akkor az a gyeneral lityinant le akart löni engemet. Mikor a keleti frontról hazaértem...

T: Persze! Maga akkor fasiszta volt.

Ö: Én csak egy baka voltam. Miért lettem volna fasiszta?

T: Mert a magyarok fasiszták voltak.

Ö: Nem voltak.

T: Negyvenkettőben Újvidéken gyilkolták, irtották a zsidókat meg a szerbeket. Az fasizmus.

Ö: A szerbek meg negyvennégyben meg negyvenöt elején ahol érték, ott gyilkolták, irtották a magyarokat. Az micsoda?

T: Maga örült annak, hogy negyvenegyben elfoglalták Bácskát a magyarok?

Ö: Visszacsatolták.

T: De maga örült neki!

Ö: Örültem bizony. Nagyon örültem! Még a Fő térre is kimentem, köszöntöttem őket, a mi főlzabadíóinkat! Boldogan integettem nekik! Nem lett volna szabad?

T: Agresszort köszönteni?!

Ö: A főlzabadíónkat köszöntöttem!

T: Csakhogy ez itt Szerbia.

Ö: Most éppen az. De hát nem volt mindig Szerbia. Leginkább nem volt.

T: Maga még be is vonult a Horthy hadseregébe!

Ö: Behívtak a magyar hazát védeni. Ha nem megyek, falhoz állítanak. Mentem.

T: Akkor maga mégis fasiszta volt!

Ö: Nem voltam én fasiszta soha! Csak magyar. Most is az vagyok. Az is maradok. Ha fasiszta lettem volna, Tito katonája se lehettem volna!

T: Volt Tito katonája?

Az Öregember föl néz az égre.

Ö: Könnyen hazaértem Szegedről Zentára, senki meg sem állított útközben, de itthon mindenki megrémült, amikor meglátott. Anyám esett különösen nagy kétségbe. – Mi lesz veled, itt vannak az oroszok, ránk törtek a partizánok! Fölszabadultunk, mondják, pedig sok magyart a Tiszába lőttek! Szabadság van, de pisszenni sem merünk. *(Az Öregember lábával nehezkesen kilendíti a hintát)* Másnap már az önkéntesek között voltam, de ott a megbízhatatlanok csoportjába kerültem, így a háború helyett előbb Mohol alá mentünk erdőt irtani. Onnan regényes körülmények között szabadultam, mert az erdőirtók nagy részét a Tiszába lőtték a szerb partizánok, Mohol alatt, 1945. január közepén. Szabadulásomhoz a biliárd segített hozzá. Egy háború alatti munkaadóm, egy gyanús pallér, aki annak idején falrakás helyett munkaidőben biliárdozott velem, s rendes órabért fizetett a játékért, most őrizőm lehetett, mert a zavaros időkben jó magyar hazafiból forradalmárrá vált ez az építész valamilyen szerencse folytán, s géppisztollyal a nyakában járkált a Tisza-partján, de a legnehezebb pillanatban fiákerkocsisaként fölhasznált engem, s ezzel pillanatnyilag megmentette az életem. Lehetővé tette, hogy kijuthassak a drávai hadszíntérre, ahol a bevonultatott magyarokat fölállozták a szabadság oltárán. De én ott is sértetlen maradtam, pedig nem kíméltem magam! A brigádparancsnok fiát, egy sárgacsőrű, koromfekete hajú hadnagyocskát, aki századosi föladatot kapott, kiragadtam a pokolból, a hátamon cipeltem ki, kúszva, állandó aknatűz alatt, valósággal a saját életem árán.

T: Nono!

Az Öregember nem engedi leállni a hintát. Lábával aprókat lök a talajon.

Ö: A dolog úgy történt, hogy a tábornok papa fiacskáját előléptette, egyetlen perc alatt hadnagyot kreált belőle, mert a gyerek háborúzni akart, aztán e papa hű alattvalói századparancsnoki hatáskörrel tisztelték meg a tizenhét éves gyereket. Egy zömmel magyarokból álló század parancsnoka lett ez a kölyök. A fiú bátran jött oda egységéhez, hozzánk, csak akkor rettent meg, amikor látta, hogy katonái mindannyian idősebbek nála. Ahogy az egységhez ért, lekezelt az első katonával, majd

ékes szerb nyelven mondott néhány fellengzős mondatot a nagy népfelszabadító földatról, a szabadságról. Aztán, csak úgy, félvállról megemlítette, mindjárt rohamra indul a század a német géppuskafészek ellen, mosolygott, lányos képe fénylett, mint a kelő hold. Orosz sisakot borított sűrű koromhajára, két tojásgránátot akasztott a derékszíjára, egy nyeleset meg a kezébe fogott. Azzal föllépett a mellvédre. Bennünk, keleti frontot átélt katonákban, erre megállt az ütő. *(A Tábornok a kisszéken ülve összegörnyed)* Aztán rohamot vezényelt e ragyogó ifjú parancsnok, nekilódult, szaladt vagy harminc lépést, takaratlanul, aknák hasítottak füttyülve, hatalmas robbanások hajították magasba a talajt. A buzgó hadnagyocska mellett robbant egy akna, amitől a teste fölrepült, majd elfeküdt a mezőben, ott is maradt mozdulatlanul. Százada katonái, mi, frontviselt magyarok, nem ugrottunk meggondolatlanul utána, mert ennek értelme nem volt, a rohamot nem így vezénylik, nem így indítják, nem így folytatják. Ez a fiú nem értett a hadviseléshez, a halálba vezetett volna minket. *(A Tábornok az Öregember kékes-szürke száját bámulja)* A gyerekért, a parancsnokért én lódultam neki. Aknákat szórtak rám a németek, gépfegyvertűzzel is elárasztottak, de szerencsém volt, mindent megúsztam, a gyereket is gránáttölcsérbe vontam. Átvizsgáltam a testét, gyorsan megállapítottam, nem vérzik sehol, lélegzik, tehát él, nem kell sietnem a gránáttölcsérből, megvárhatjuk az alkonyatot, talán fél óra addig, akkor biztonságosabb lesz visszamenni az állásba. A gyereknek pizsoknagy szerencséje volt, csak sokkot kapott. Összeszarta magát a robbanások hangjára, ez viszont normális jelenség azoknál, akik először kerülnek tűzvonalba. Vártam hát a sötétedésig, akkor visszakúsztam az állásunkba, hátamon a büzlő, eszméletlen gyerekparancsnokkal. *(A Tábornok fehér zsebkendőt von elő, hangosan kifújja az orrát)* A mentés után azért adódott némi probléma: az OZNA keresni kezdte a megmentett parancsnok rumadagját, amelyről én nem tudtam semmit, mert rum az nem volt a kölyöknél! Átnéztem a gyerek mindenét, a gránáttölcsérben, míg sebzett madár módján eszméletlenül feküdt két karom között. Aztán, néhány nap múlva, a takarító ügyeletesek megtalálták a rumosüveget, felbontatlanul, a zászlóalj-parancsnokságon. A gyanú árnyéka azért reám vetült, az idegennél is gyanúsabb magyar szabadítóra, hogy sebesült parancsnokomtól eltulajdonítottam valami értékeset... Eddig sem voltam megbízható, ez után meg! *(A Tábornok a torkát köszörüli)* De a legnagyobb gondot a tábornok papa jelentette. Mikor megtudta a családi nagy szégyent, hogy parancsnok fia összeszarta magát az ellenségtől való félelmében, rohamot vezetve lett tele a nadrágja az egysége előtt, aztán

eszméletét veszítette rémületében, és egy gyanús magyar mentette ki, aki az életét kockáztatta érte, kegyetlen haragra gyulladt. Az elvakult apa először dühében fel akarta koncolni a fiát is meg engem, a megmentő magyart is. Azért a fiának könnyen megbocsátott, a megmentő magyarnak nehezebben tudott. Maga elé parancsolt, rettentő szigorú hangon lehordott, mert mi, a beosztottjai, nem követtük a rohamot indító parancsnokunkat, megtagadtuk az engedelmességet ezzel, meg kellene tizedelni az ilyen egységet, ordította, nyakán vastagon kidagadtak az erek. Kétszer is a revolverére ütött, míg szónokolt, mintha én lettem volna az oka a fia hülyeségének, beszarásnak. A brigádparancsnok, ő is *gyeneral lityinant*, mint maga, le sem ültetett engem, a fia megmentőjét. (*A Tábornok bal kezével fölemeli díszes tányérsapkáját, jobbájával hátrasimítja haját*) A brigádgenerál ide-oda járkált az íróasztal mögött, majd ököllel nagyot vágott az asztallapra. – Le kellene lőjelek, mert elmondod, hogy a fiam a fronton egy perc alatt összeszarta magát! – Nem mondom el senkinek! – siettem a válasszal, mert látszott, fölment a pumpa a tábornokban. (*A Tábornok ismét kifújja az orrát. Az Öregember megállítja a hintát, hátradől, aztán nevetni kezd*) Az az igazság, hogy ezt eddig még sohasem meséltem el senkinek. Most sem tudom, miért fordult rá a szám? De ha már elmondtam mások gatyafestését, be kell vallanom az én esetemet is. (*A Tábornok a nyakát nyújtogatja*) Negyvenegy október elején már a keleti hadszíntéren találtam magam. Ahogy közeledtünk a frontvonalhoz, mindnyájunkat kínozni kezdett a székrekedés. Órákig guggoltunk a tábori latrinákon, de nyögtünk csak és kínlódtunk, eredménytelenül. Aztán egy hajnalban megszólalt mögöttünk a német nehéztüzérség, egyből kirepült a dugó a fenekünkől, és kifolyt belőlünk még a lélek is. Hát mi néhányan nem fostuk össze magunkat, mert a latrinán szenvedtünk, és könnyebbültünk meg, de aki aludt, és az iszonyú robbanásokra fölriadt, vagy nem a gödör fölött guggolt, annak bizony tele lett a gatyája! De nem is ez a tragédia! Hanem az, hogy egyetlen eset után megszoktuk azt a borzasztó, halálos dörgést, és soha többet nem rezgett be a fenekünk.

4.

Az Öregember nem figyel a Tábornokra. Hintázní kezd.

T: Leeshet erről a hintáról.

Ö: Gyerekkoromban sokszor leestem róla.

T: A hinta bizonytalan.

Ö: Ez a hinta életem legbiztosabb pontja!

T: Lehetetlen!

Ö: Az eperfát, amely tartja, öregapám ültette, amikor én születtem.

T: Az régen volt.

Ö: Régen. Ferenc Jóska halála előtt két nappal.

T: Nyolcvannégy éve.

Ö: Éppen annyi.

T: Csoda, hogy az eperfa kitartott.

Ö: Szeretjük. Az első hintát még öregapám kötötte föl. Aztán az apám.

T: Aztán maga.

Ö: Aztán én.

T: Akkor ez egy többgenerációs hinta.

Ö: Az bizony. Ezen hintáztak a gyerekek, aztán az unokák, most a déd-unokák.

T: Hol van az unokám?

Ö: Nem tudom. Talán délután idejön.

T: Délután?

Ö: Tanítás után nyitják rám az ajtót a dédunokáim meg más apróságok is. Hintáznak, játszanak, tesznek-vesznek a kertben. Szeretnek a gyerekek ide járni.

T: Az én unokám már nem gyerek!

Ö: Nem?

T: Nem.

Ö: Akkor ő nem jön el.

T: De valamikor csak eljön?

Ö: Mi oka lenne rá?

T: A maga lánya az anyja!

Ö: Az én lányom egyik gyermeke a maga unokája lenne?

T: Én Milan D. alezredes apja vagyok. Ha így jobban tetszik, Milan D. hadnagy apja.

Az Öregember földre ereszti lábát. A hinta lengése megáll. Lassan fordítja arcát az utca felé. (Kivetítő) A nagy, fekete autó ott áll.

Ö: Nekem nincs Milan D. nevű vejem.

T: De Marija nevű lánya van?

Ö: Van Mária nevű lányom. Mi köze hozzá?

T: Ő szülte az unokámat!

Ö: Ő négy unokámat szülte. Két fiú, két lány.

T: Az első gyermek az én unokám!

Ö: A lányom elsőszülöttjét Gyalog Jánosnak hívják. Mint engem.

T: Hát fiú? Micsoda szerencse! Az én fiam az apja!

Ö: Ifjabb Gyalog János apja ismeretlen. Így áll az anyakönyvben is.

T: Be sem vezették a zentai anyakönyvbe!

Ö: Járt a hivatalban? Leellenőrizte?

T: Hol van az unokám?

Fölugrik a kisszékről, keze ökölbe szorul.

Ö: Most leüt engem? Rám támad a saját portámon?

T: Nem, nem.

A Tábornok nagyot fújtatva visszaereszkedik a székre.

T: Azért beszélhetne Milan fiam fiáról.

Ö: Gyalog János nevű unokám apja ismeretlen.

T: Nem ismeretlen! Az én fiam az apa!

Ö: A lányom soha nem mondta, ki az apa.

A Tábornok újra fölugrik.

T: Ne hazudjon a szemembe!

Ö: Tábornok úr! Ez itt az én házam. Öregapám építette 1886-ban.

T: Kijött a kaszárnyába, kereste a fiamat!

Ö: Én?

T: Maga bizony! Akkor tudta a fiam nevét!

Az Öregember ingázik, mint egy ősz falióra. Fejével az utca felé int.

Ö: Ez az autó állt 1973 kora tavaszán a zentai kaszárnya előtt?

T: Na, ugye, hogy kijött akkor!?

Ö: Ez volt az az autó?

T: Nem ez volt. Annak már huszonhét éve. Ez most egy másik autó.

Ö: Ez is fekete.

T: Ilyen jár a főtiszteknek.

Ö: Meg jár nekik katonasofőr is.

T: Jár.

Ö: Maga már nyugdíjas?

T: Nyugdíjas főtisztnek is jár.

Ö: Jó a főtiszteknek. Még a nyugdíjas főtiszteknek is jó.

T: Mi van az unokámmal?

Ö: Maga ott volt akkor, huszonhét évvel ezelőtt a kaszárnyában a parancsnokságon abban a másik irodában?

T: Ott voltam.

Ö: Látott engem?

T: Nem láttam. Csak hallottam.

Ö: Megnyitották résnyire az ajtót.

T: Azon át hallottam magát.

Ö: A megaláztatásomat.

T: Nem volt az megaláztatás.

Ö: Miért nem állt akkor elélem?

A Tábornok a kerítésbe kapaszkodik. Arcából kiszalad a vér.

Ö: Ott volt a fia is?

T: Ott volt.

Ö: Ő sem jött elélem.

T: Én nem engedtem.

Ö: Más lányt szántak a feleségének?

T: Más lányt.

Ö: Elvette?

T: El.

Ö: No! Akkor teljesült a kívánságuk.

T: Nem született unokánk.

Ö: Hát az sorscsapás.

T: Búsultunk is sokat a feleségemmel.

Ö: Bennünket tizenegy unokával ajándékozott meg az Úristen.

T: Maguk szerencsések.

Ö: Szerencsések?

T: A nevük fönny marad.

Ö: Hét Gyalog fiú van az unokáink között.

T: Abból egy D.!

Ö: D. családnévű nincsen közöttük. Honnan is lenne?

T: Az én vérem az a János!

Ö: Ifjabb Gyalog János apjának neve ismeretlen. Mondtam már. De az anyja neve nem ismeretlen. Meg az öregapja neve sem.

T: Miért nem akar megérteni engem?

Ö: Megérteni?

T: Huszonhét éve a zentai kaszárnyában a fiamat kereste. Akkor elismerte volna, hogy ő az apa?

Ö: Elismertem volna, ha tényleg ő az apa.

T: Tényleg ő!

Ö: Én negyvennégy legvégén az oroszok vonalán át meg a partizánok járőrei között jöttem haza a fiamhoz. Nem érdekelt, hogy útközben esetleg elpusztíthatnak. Maguk meg elbújtak előlem. Legalább abban segített volna, hogy a lányomat ne vágják ki a gimnáziumból!

T: Kivágták?

Ö: Nem tud róla? Ennek nem nézett utána?

T: Erről nem tudtam.

Ö: Pedig azt hiszem, ha az a nagy, fekete autó a gimnázium épülete előtt akkor megáll, Marika nyugodtan leérettségizett volna.

T: Nem érettségizett le?

Ö: Ezt sem tudja?

T: Ezt sem tudom. De higgye el, nem akartunk mi maguknak szerencsétlenséget.

Az Öregember fölnevet.

Ö: Szerencsétlenséget?

T: Nem akartunk semmi rosszat.

Ö: Tudja, Tábornok úr, az az igazság, hogy akkor, amikor maga meg a kedves fia kihallgattak engem egy ajtó mögött, én sírva mentem ki a zentai kaszárnya kapuján. De letöröltem a könnyem, és azt mondtam magamnak, erőm, egészségem megvan, egy gyerekecskét majdcsak fölnevelünk.

T: Fölnevelték?

Ö: Fölneveltük. Ez természetes.

T: Hol van az unokám?

A hinta mellé lép a Tábornok.

Ö: Azt mondta az előbb, a menyé nem szült maguknak.

T: A menyem túlادagolásban meghalt.

Ö: Szegényke. Akkor még lehet maradéka, a fia újránősülhet.

T: Ő elesett. Hősi halált halt Kosovóban.

Ö: Katonasors. Büszkén emlékezhetnek rá.

T: A NATO gépei bombázták agyon.

Ö: Csúnya egy háború jutott neki.

T: Agresszor ellen harcolt, a szabadságért.

Ö: Kinek a szabadságáért?

T: A miénkért!

Ö: Igaz. A maguk szabadságáért. Két fiam meg három unokám is a maguk szabadságáért harcolt. Csak azt nem tudtam soha, mi a fenét kerestek Horvátországban?

T: Ez az ország nem a maguké is?

Ö: A miénk is? Ha a vérünk kell, akkor biztosan.

T: Az én unokám is harcolt?

Ö: Az én egyik unokám, ifjabb Gyalog János nem harcolt a kilencvenes háborúban.

T: Beteg tán? Fogyatékos?

Ö: Azt mondta a jóelőbb, nem találta az anyakönyvben a nevét.

T: Nem találtam rá.

Ö: Másik anyakönyvbe vezették be az én Gyalog János nevű unokámat.
T: Melyikbe?
Ö: A szegedibe.
T: Ott született?
Ö: Ott született.
T: Hogy került oda?
Ö: Marikánkat várandóssága miatt kizárták az akkori Jugoszlávia minden középiskolájából.
T: Ez valódi sorscsapás!
Ö: Én is annak éreztem, amikor megaláztatásom után kiléptem a zentai kaszárnyakapun. De a dolgok másképp alakultak. Szegeden jó emberek befogadták. Leérettségizett a legnagyobb dicsérettel, két hétre rá szült egy gyönyörű kisfiút...
T: Az én unokámat!
Ö: Ó, Jánoskának három öregapja is van! Maga nincs közöttük.
T: Három?
Ö: Vagyok, ugye, én, a vér szerinti...
T: Ő az én vérem!
Az Öregember áttetsző kezével legyint a Tábornok felé. Annak ez nagyon fáj.
Ö: ...aztán két fogadott. Egy szegedi agglegény és a lányom apósa. Mindannyian nagyon szeretjük Jánoskát, és nem vagyunk egymásra féltékenyek.
T: De ő az én vérem!
Ö: Rossz vért örökölt volna, ha évtizedekig nem tartana kapcsolatot a legközelebbi rokonaival.
T: Keresett minket?
Ö: Nem.
T: Kérdezett felőlünk?
Ö: Nem tudom.
T: Nem érdekelte, ki az apja?
Ö: Van neki becsületes nevelőapja. Ő aztán igazán apja helyett apja.
T: De hát az édesapját nem kereste?
Ö: Kellett volna? Hiányzott tán neki?
T: Milyen anya az olyan, hogy nem mondja el gyermekének, ki az apja?
Ö: Milyen apa az olyan, aki megszökik a gyermeke elől?
T: Nem így volt!
Ö: Nem?
T: Nem.
Ö: Nocsak?!

T: Milan Zentára akart jönni. Nősülni akart. Mariját akarta. A feleségem nem engedte, hogy elvegye!

Ö: A felesége?

T: Én sem voltam oda érte!

Ö: Nohát!

T: Milan fiam könyörgött, jöjjenek el megkérni Mariját.

Ö: De nem kellett maguknak a magyar lány.

T: Nem azért, mert magyar.

Ö: Hanem?

T: Az a másik, aki a menyem lett, tábornok lánya volt.

Ö: Értem. Kellott a fiának a gyors kapaszkodás. Az nem bűn.

T: Engem is a nászom segített az utolsó csillaghoz.

Ö: A tábornokhoz?

T: Nyugdíjammal együtt kaptam az előléptetést.

Ö: Akkor maga aktív tábornok sose volt?

T: Nem voltam.

Ö: Hozzám most miért jött tábornoki ruhában?

T: Hát úgy gondoltam...

Ö: Különben mindegy. Engem nem zavar. Nem is ijeszt.

T: Milan fiamat erőnek erejével cipeltem el Zentáról.

Ö: Maradni akart?

T: Maradni.

Ö: Nősülni?

T: Nősülni.

Ö: És hagyta magát elcipelni? Egy katonatiszt?

T: Átvezényelték.

Ö: A parancs az parancs. Tudom én azt. Voltam én is katona. Három impériumban is!

T: Akkor ne csodálkozzon!

Ö: Nem csodálkozom. Pedig nyilván maga adta ki azt a szigorú prekommandót! De átvezénylés után jelentkezhetett volna Marikánknál. Nem tette. Inkább feleségül vette azt a másikat.

T: Azon a nyáron.

Ö: Marikánk azon a nyáron szült. Egy gyönyörű kisfiút hozott a világra.

T: Az én unokámat!

Ö: Nem lehet a maga unokája!

T: Miért ne lehetne?

Ö: Mert egy nagyapa is teljes testével-lelkével kötődik az unokájához. Amikor a kaszárnyában jártam, a mellettünk lévő irodában hallgatóztak és lapítottak mindketten. Nem mertek a szemembe nézni. De így volt a legjobb!

T: Ne mondjon ilyet!

Ö: Pedig igaz. Marikánk szerencséje az én legördülő könnyemmel kezdődött.

T: Szerencséje?

Ö: Az bizony. Hirtelen ötlettől vezérelve Szegedre mentünk, ott egy katonacimborám, egyetemi tanár, nagy hírű matematikus, egyengetni kezdte az én kicsikém útját.

T: Ő vette feleségül?

Ö: Hova gondol? Feri barátom most nyolcvanöt éves. De meglátta a lányomban, hogy érti a matematikát.

T: Egyetemre került?

Ö: Szegeden végzett matematika-fizikát. Végül a massachusetts-i Technológiai Intézetben doktorált.

T: Hol?

Ö: Cambridge-ben. Amerikában.

T: Maga hazudik! Cambridge Angliában van!

Ö: Miért hazudnék? Gondolja, hogy van valami takargatnivalóm?

T: Ki tudja? A magyarok mind gyanúsak! Ez nem változik.

Ö: Szarok nagyot a változtathatatlanra! Én büszke vagyok a gyermekeimre. Különösen a lányomra! És minden unokámra!

T: De Cambridge angol egyetemi város!

Ö: Akármit mond is, nincs igaza! Ez a Cambridge, amelyről én beszélek, Amerikában van! Bostonban.

T: Hogy került oda a lánya?

Ö: Olimpiát nyert, aztán doktori ösztöndíjat kapott.

T: Sportoló a lánya?

Ö: Matematikai olimpiát nyert.

T: Nagyszerű!

Ö: Ugye, maga is mondja? Most képzelje el, ha maga hetvenhárom tavaszán eljön hozzánk megkérni Marika kezét, amiért állítólag a fia még könnyөгött is magának, akkor én biztosan odaadom maguknak a lányom. Miért is ne adtam volna? S lett volna belőle egy szerb katonatiszt garnizonról garnizonra vándorló felesége, aki vagy elkerül az egyetemre, vagy nem. Inkább nem, mert ott volt neki a fia, esetleg további gyerekecskék is születtek volna, mert az én lányom igen termékeny teremtés, aztán azokat nevelni kellett volna, s akiket, ahogy már lenni szokott a vegyes házasságokban, magyar szóra a férje családja miatt nem lett volna szabad megtanítani, esetleg csak egy-két szóra, titokban. És az anyósa utálta volna a magyar menyét, ekkor-akkor le is kurvázta volna, és állandóan a fejéhez verte volna, hogy a fiamat megszarolva betetted a meztelen picsádat a mi előkelő, perspektív családunkba!

T: Talán nem így...

Ö: Talán nem így lett volna. De Marikánk most Amerikában egyetemi tanár a bostoni Technológiai Intézetben meg a Harvard Építészeti Kárán. Olyan ismert tudós, hogy hívják világszerte, tartson előadásokat. Sok helyre eljár, de Szegeden évente mindig tart egy rövid kurzust, mert úgy van vele, hogy a tartozást törleszteni kell. Az alma mater az alma mater. És törleszti is becsülettel minden adósságát. Aztán az én kis cinegém díszdoktora a világban néhány egyetemnek, a Magyar Tudományos Akadémiának meg levelező tagja meg mit tudom én még micsoda!

T: És boldog?

Ö: Én úgy érzem, úgy látom, boldog. Nagyon boldog. Jó férjet talált, innen a mi utcánkából. Itthon ment férjhez, a Ferenc-templomban esküdtek.

T: A férje?

Ö: Víz- és gázvezeték-szerelő. Jól feltalálta magát Amerikában. Családi vállalkozásukban több százan dolgoznak. A bostoni egyetemek karbantartását is ők végzik.

T: Egyetemi végzettség és szakmunkás? Nem derogál az ilyesmi?

Ö: Gyerekkoruktól kezdve szerették egymást.

T: Akkor mi volt az én fiam?

Ö: A maga fia közbejött lángolás. Megesik ilyen az életben. El is lobban gyorsan.

T: A gyerek?

Ö: Azt hitték, hogy Marika gyerekkel akarja megfogni a katonatiszt fiukat?

T: Azt hittük.

Ö: Akkor most már tudják, hogy nagyot tévedtek.

T: Szóval Amerikában él a lányuk?

Ö: Ott él a családjával.

T: Azért nem találta meg őt Milan fiam.

Ö: Kereste?

T: Kereste. Nyolcvanötben, közvetlenül megözvegyülése után Zentán töltött pár napot. De a régi ismerősei sem tudtak Marijáról megbízható adatokat.

Ö: Nem tudom, kiket kérdezett a maga Milan fia, mert sokan ismerik errefelől az én családomat, így a lányomat is. Aztán Marika esküvője sem zajlott titokban. Több mint százan voltak a lakodalomban.

T: Milan fiam csak azt tudta meg, hogy Marija nem Zentán él.

Ö: Megtudhatott ő többet is. Talán nem mondta el maguknak.

T: Jár haza a lánya?

Ö: Ritkán.

T: Ritkán találkoznak? Akkor maga szerint ő is rossz vér, jellemtelenül elhanyagolja a szüleit?

Ö: Nem hanyagol senkit. Évente egyszer iderepülnek. Ez nekem ritka. Talán nekik is. Azonban ők a két fiú esetleges szerb katonai üldöztetése miatt Szegedre járnak csak, mi meg átmegyünk hozzájuk.

T: Jön az egész család?

Ö: Leginkább megjönnek mind.

T: János is?

Ö: Ő is.

T: Mostanában Zentán nem is jártak?

Ö: A két fiú kivételével mindig ellátogattak Zentára. Különösen akkor jöttek gyakran, amikor megbetegedett a Mama, a feleségem, és már nem tudott Szegedre utazni. Marikánk akkor szinte havonta megfordult a házban. Mama a kislányunk karjai között szenderült el.

T: János is járt Zentán?

Ö: Gyerekkorában nálunk töltötte a nyarakat. Leginkább a Tiszán szerezett meg Bátkán. Sokat horgásztunk együtt a Holt-Tiszán.

T: Szeret horgászni az unokám?

Ö: Jánoskánk nagyon szeret horgászni. Otthon kihajóznak a nyílt tengerre. Amikor ott jártam, Bostonban, engem is kivittek a végtelen vízre.

T: Maga járt Amerikában?

Ö: A családuk minden tagja járt már Amerikában. Marikáék mindünket kivittek. Tehetik.

T: Mikor járt utoljára magánál?

Ö: Az unokám?

T: János.

Ö: Tizenhét évesen.

T: Kilencvenben?

Ö: Kilencvenben.

T: Azóta csak Szegedre jár?

Ö: Csak Szegedre.

T: Kilencvenegyben miért nem jött?

Ö: Akkor kezdődtek Jugoszláviában a zavargások, forrongások.

T: Megszökött a katonaság elől? Az én unokám katonaszökevény?

Ö: Ifjabb Gyalog János nem kívánt részt venni mások háborújában.

T: Mások háborúja?

Ö: Másoké.

T: Nem a miénk, mindannyiunké?

Ö: De a maguké. Mindannyiuké. Az unokám nem katonaszökevény.

80 Nincs is bevezetve állampolgársága.

T: Nem szerb állampolgár?
 Ö: Miért lenne?
 T: Nem is volt?
 Ö: Nem is volt.
 T: Szerbül csak tud?
 Ö: Nem tud.
 T: Magyarul?
 Ö: Magyar az anyanyelve.
 T: És szerbül meg nem tud!
 Ö: Minek? Hiszen nincs rá szüksége! De tud angolul meg franciául. Az egyetemen japánt is tanult. Meg Japánban is volt ösztöndíjas. Kiotóban. A belső építészetén.
 T: De szerbül nem tud?!
 Ö: Nem tud.
 T: Hogyan beszélhetnék vele?
 Ö: Ha találkozna vele?
 T: Ha találkozna.
 Ö: Magyarul, angolul, franciául.
 T: Meg japánul!
 Ö: Tényleg. Japánul is.

5.

Délre szólal meg a Szent Ferenc-templom harangja. Az Öregember föláll a hintáról.

Ö: Ebédre kell indulnom.
 T: Ebédre?
 Ö: Dél van. Ebédidő. Azonnal hazaérnek a dédunokák az iskolából.
 T: Ide jönnek?
 Ö: Én megyek hozzájuk. A középső fiamék itt laknak a közelünkben. Hozzájuk járok ebédre.
 T: A dédunokákkal?
 Ö: A menyem nyugdíjas már, ő étkeztet minket.
A Tábornok még mindig a léckerítés mellett áll. Nyitná a száját, de az Öregember nem figyel rá, indul.
 T: Akkor én is elmegyek.
 Ö: Maradhat is, ha nincs hova betérnie. Hintázhatna kicsit.
 T: A szék biztonságosabb.
 Ö: A szék is nagyon biztonságos. Unokáskáimmal készítettük régen, Luca-napra. De nekem ez a hinta az igazán megnyugtató.

T: Mert a nagyapja készítette?

Ö: Azért.

T: A nagyapja óta minden elhasználódott.

Ö: Csak az eperfa nem.

T: Az eperfa nem.

Ö: Most a nagyapám szépunokái hintáznak.

Az Öregember a kijárat felé csoszog, a Tábornok mögötte lépdel.

T: Nem zárja be a lakást?

Ö: Nem szoktam. Kántor kutyám vigyáz itt mindenre. Nemsokára megérkeznek a gyerekek is.

T: Miféle gyerekek?

Ö: Mindenfélék.

T: A szomszédságból?

Ö: Messzebből is. A dédunokáim baráti köre igen nagy.

T: Szerbek is?

Ö: Szerbek is.

T: Ők is járnak magához?

Ö: Természetesen.

T: Milyen nyelven beszélnek?

Ö: Hol hogy.

T: Mi az, hogy hol hogy?

Ö: Magyarul is, szerbül is.

T: Régebben is jártak ide gyerekek?

Ö: Már az unokáinkkal is. A feleségem néha száz palacsintát is kisütött nekik. Csak látta volna azokat az örömteli palacsintaszúrokat!

T: Akkor is jártak ide más gyerekek, amikor az unokám itt nyaralt?

Ö: Akkor is jártak ide, amikor Jánoskánk itt nyaralt.

T: És nem tanult meg az unokám szerbül?!

Ö: Jánoskánk nem tanult meg szerbül.

T: A szerb gyerekekkel hogyan beszélt?

Ö: Magyarul vagy angolul. Ezek a mai gyerekek már mind tudnak angolul is.

T: Angolul?

Ö: Minden gyerek annak örült, hogy Jánoskánkkal gyakorolhatja az angolt. Sokszor inkább kézzel-lábbal mutogattak, de angolul akartak az unokámmal társalogni.

Az utcára érnek. Az Öregember kiengedi a főtisztet, beteszi maga mögött a kiskaput, és elindul.

Ö: Hát akkor Isten áldja!

82 T: Viszontlátásra!

Az önmegismerésre törekvő szubjektum

Az önmegismerésre törekvő szubjektum (ön)írása

„magamról is mondani akartam valamit, nem azért, mintha azt hinném, ez bárkit érdekel, hanem azért, mert az írás készítése”
(KOVAČ 2009: 5)

Mirko Kovač *Város a tükörben* című regénye a fülszövegben szereplő meghatározás szerint memoárregény. A fenn idézett mozzanat azt látszik alátámasztani, hogy személyes hangvételű visszaemlékezésről van szó. Az alkotás olyan olvasásmódot ajánl, amely megkerülhetetlenné teszi az önéletírás felőli megközelítést, de a családregény aspektusát sem hanyagolja el. Philippe Lejeune szerint az önéletírást különböző perspektívából lehet definiálni. A legelfogadhatóbb értelmezési pozíció az olvasó helyzete, hiszen a művek az olvasóknak íródnak, és ők maguk hozzák működésbe a szövegeket. Mirko Kovač regényében gyakori jelenség az olvasóhoz történő kiszólás, amelyben az elbeszélő teljes egészében az olvasó befogadására számít: „csak arra kérem az olvasót vagy az esetleges értelmezőt, hogy ne kezdjen el pszichoanalizálni...” (KOVAČ 2009: 183). A regény narrátora önmagát olvassa, értelmezi, miközben írja is, és kapcsolatot tart fenn befogadójával. Az olvasóval való diskurzus azonban mindannyiszor iróniával átítatott, és ezáltal aláaknázza az autobiografikus olvasat lehetőségét, megnyitva az értelmezések és befogadások széles terét.

Az önéletrajz és a tisztán irodalmi műfajok közötti különbség az olvasási hozzáállásban keresendő. Mirko Kovač szkepszissel tekint az önéletrajz műfajának létjogosultságára: „magamról is mondani akartam valamit [...] távolságot tartva és mai szemmel kívántam megírni, afféle önéletrajzíróként, persze, mélységesen kételkedve e műfajban” (KOVAČ 2009: 6). Nehéznek bizonyul határt húzni az önéletírás és a rokon műfajok (például a memoár) között. Az önéletírással foglalkozó elméleti tanulmányok nagy

része pedig éppen erre tesz kísérletet: „az autobiográfiának más és más értelme tárul föl attól függően, hogy egyetlen körülhatárolható, hagyományos értelemben vett irodalmi műfajként, netán az önéletrajzi vagy személyes fajok gyűjtőnév alatt több szövegtípus közös nevezőjeként fogjuk fel, vagy mint az írás egy különleges helyzetét, az írás alanyának az önéletírói programmal, tervezettel jelölt aktivitását, esetleg mint az olvasás vagy a megértés alakzatát tekintjük” (Z. VARGA 2000: 87). Már szinte közhelynek számít a Lejeune elméletének alapját képező önéletrajzi paktum, amely a szerző és az olvasó között kötöttetik. A paktum(ok) értelmében az adott szövegnek rendelkeznie kell bizonyos állandó jegyekkel, amelyek által az önéletírás felismerhetővé válik. Meghatározása szerint az önéletírás: „Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi” (LEJEUNE 2003: 18). A definíció alapján Mirko Kovač regénye csak részben tekinthető önéletírásnak. Mindamellett, hogy önnön emlék- és élménymozzanataiból meg személyiségének fejlődéséből építkezik, nem csupán róla van szó. Nem mentes az ideológiai, politikai és társadalmi életképektől sem. A megtörténtnek vélt és a történő terek alakítják a szubjektum terét: „mindannyiunknak újra meg újra el kell ismételniünk életünk és élményeink tananyagát, hogy minden pontos legyen, mert amit átélünk és láttunk, az nem mind feltétlenül pontos” (KOVAČ 2009: 108). Pontosabban: „Az életünk az, amire emlékszünk, nem pedig az, amit átélünk” (KOVAČ 2009: 8). Annak a lehetősége pedig, hogy reális emlékképek nélkül önéletrajzot írjon valaki, igen csekély. Az emlékek a múlthoz való viszony feltérképezése szempontjából és az önelképzelés reprezentálásához fontosak, és lényegi elemei a folyamatnak, amelyben a regény egyes szám első személyű szubjektuma írja önmagát. Önmagát írja, és nem önéletrajzát. „Azt mondják, nem menekülhetsz attól, ami vagy, de én mindent megteszek, hogy ez az »ami vagy« megszökjön előlem” (KOVAČ 2009: 332). Ez az a mozzanat, amely eltávolítja a *Város a tükörben* című regényt az önéletrajzírástól, (ön)írássá, önreprezentációvá válik, és ennek az (ön)írásnak „csak akkor lesz jövője, ha megfordítjuk a mítoszt: az olvasó születésének ára a Szerző halála” (BARTHES 1996: 55) lesz. Mivel a szerző és az elbeszélő szubjektum név szerinti egyezésére nincs utalás, hallgatólagos szerződésük az önéletírás elbizonytalanítására vonatkozóan azt eredményezi, hogy a továbbiakban regényszubjektumról beszélhetünk, és nem a szerzőről mint szubjektumról. A „meg vagyok győződve afelől, hogy csak az a két otthon, az első és a végső, áll valamilyen viszonylatban egymással, minden más irodalom” (KOVAČ 2009: 277) kijelentés is azt bizonyítja, hogy a születés és a halál közötti idő- és térintervallumot, az

életet fikció voltában, vagyis az emlékek vélt realitását megélő szubjektum konstruálja meg. Továbbá pedig az emberi élet biológiai fejlődésének folyamata is megszűnik, szakadozottá válik, és átkerül az írás síkjába, a fikció síkjába: „már csak egyedül »a belső pályaudvaromról« szállok fel, pánik nélkül, a következő fejezetbe vivő vonatra; immár csak a fejezetek az én állomásaim” (KOVAČ 2009: 225).

A mottó második részéhez érve, miszerint az (ön)alkotás „az írás készítése”, az írás tereiről kell gondolkodnunk. A barthes-i meghatározást, miszerint „[a] szöveg a produktív találkozás tere, melyben maga az értelemkonstrukció és a jelentés vég nélkül »munkálkodik«”¹, tovább kell gondolni, mégpedig a megkonstruált szubjektum megnyilvánulásai mentén. Ugyanis számára az írás menekülés („abban a hitben életem, hogy az írás megnyugtat”), amely menekülés által olvashatóvá teszi identitását, identitásának szeleteit: „ám ebbe nem akarok mélyebben belemenni, mert fárasztanám türelmes olvasóimat, akik gyanútlanul és jó szándékúan elfogadják ezt az éneket, noha én másként szerettem volna mesélni, no de most már késő...” (KOVAČ 2009: 306). A *Város a tükörben* („mert fárasztanám türelmes olvasóimat, akik gyanútlanul és jó szándékúan elfogadják ezt az éneket”) írás- és irodalomszemlélete, illetve szövegközpontúsága kapcsolatot mutat néhány poétikailag egészen különböző alkotással, mint például Danilo Kiš *Holtak enciklopédiájának* („A holtak enciklopédiája azonban nem csupán az anyagi javakról visel gondot [...], ebben szó esik az ember lelkiállapotáról is, hogyan tekint a világra, az istenre, a túlvilág létezésével kapcsolatos kételyeiről, erkölcsi felfogásairól.”), Borges *Homokkönyvének* („Az állandóan változó, önmagából sarjadó könyv eszméje egybecseng a változó identitás gondolatával.”), vagy éppen Berniczky Éva *Méhe nélkül a bába* című regényének („Be kell ismernem, szégyenletesen jól éreztem magam az elem rakott szövegben. [...] Feladtam addigi léteimet, izgatottan vártam a megsemmisülést, amely, néhányszori ittlétem után számomra teljességgel bizonyossá vált, elkerülhetetlenül bekövetkezik, amint a fordítás végére érek.”) megoldásaival, megkockáztatva, némi hasonlóság fedezhető fel Esterházy írásszemléletével is, valahányan az írásnak mint funkcionális énreprezentáló gesztusnak hódolnak, és még sorolhatnám.

¹ Frida Balázs hivatkozik Roland Barthes meghatározására (FRIDA 2003: 131).

Az emlékezés mint identitásképző funkció

„Nem gondoltam azt, hogy az »emlékezet lidérce« hozott létre egy új, addig nem létező valóságot, ám valami bizonyára elmozdult, és többé nem szilárdítható meg.”

(KOVAČ 2009: 202)

Kovač regényének alcímeként álló *családi noktürn* kifejezés részint a családregény meghatározással cseng össze, de annál egy mélyebb jelentéssréteget is magában hordoz. A noktürn a francia nocturnal (éjjeli) szóból ered, és egy zenei kompozíció megnevezése, amelyet az éjszaka ihletett, vagy az éjszakát idézi fel. A regénybeli szubjektum az éjszakát idézi fel, azokat a múltbeli emlékszeleteket, amelyek – ahogyan az éjszaka a részleges érzékelés és az álom birodalma, úgy a visszaemlékezés is a részleges, a teljesség igénye nélküli rekonstrukcióképesség tere – néhány jelentős, meghatározó és melankolikus hangulatot közvetítenek. Az „emlékezet lidérce” által létrehozott valóság arra való, hogy megformálja a szubjektum identitását. Ugyanis, ha azok vagyunk, amire emlékezünk, az emlékképek igazságát az emlékező identitás tartalmazza. Az individuum egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban való részvétele alapján épül ki. Ehhez különböző alakzatokra van szükség, amelyek a tapasztalat és a fogalmak összjátékából alakulnak ki. Az egyén nem egyedül emlékezik, hanem mások emlékeinek segítségével, tehát egy kollektíva tagja: „Egészen más, csupán jelzésszerű elképzelések éltek bennem róla, mert emlékeim kifakultak, ha egyáltalán maradhattak emlékek életem első éveiből. Talán valóban igaza volt anyámnak, amikor azt mondta, hogy mások történeteit a saját emlékeimmé formálok” (KOVAČ 2009: 118).

Az emlékeket szigetekként kell elképzelnünk, amelyek megtörténtek, de nincs kontinuitásuk. Az emlékezés pedig egy folyamat, amely visszafelé haladva módosítja a megélt események sokaságát, összeköti a jelent a múlttal, és számtalan másik emlékmozzanat között összefüggést teremt: „Most úgy mesélek erről, mint régmúlt időről; nem emlékezhetsz valamire úgy, hogy közben ne tűnjön elő egy másik esemény, amit még néhány követni fog” (KOVAČ 2009: 334). A regényen átívelő vasútképzet a szubjektum emlékezésének hullámvasútja, amely összefűzi az egyes megállókat, vagyis az emlékképeket, és egy vélt folyamatot vázol fel. Az emlékezés konstrukciós feladat, nem pusztá reprodukció: „habozva fordultam a régi idők felé, mert úgy érzem, hogy az, amire visszaemlékszünk, ugyanolyan meggyőző tud lenni, mint a valóság. Egyáltalán nem aggaszt, hogy soha többé nem találtam meg azt a *restaurációját* – jó lett volna, ha sikerül, akkor talán élen-

kebben és szemléletesebben mesélnék, ám az idő az egyik oldalon mindig eltöröl valamit, miközben a másikon hozzáír” (KOVAČ 2009: 207). Az emlékek mindig az én tudatához tartoznak, és a képzelőerő alárendeltjei, ebből kifolyólag hamisak, kitaláltak, torzítottak is lehetnek: „nagy erőfeszítéseket teszünk, hogy felelevenítsünk bizonyos emlékeket, a képzeletünk velünk van, élvezi ezt a kalandot, becsalogat a tudattalan minden sötét zugába” (KOVAČ 2009: 310). Minden individuumnak van egy belső élettörténete, melyet az emlékek segítségével épít fel, és amely nem feltétlen egyezik meg az egyén környezete által érzékelt valósággal. Az emlékező énnak ez az életfolyamatát alkotja. „[M]ár annyiszor ellenőriztem az emlékeimet, kerestem a forrásaikat, javígtattam őket és lemondtam róluk, de mindaz, amit ebbe a könyvbe belevittem, így volt, és ezen többé nem lehet változtatni” (KOVAČ 2009: 70).

A négydimenziós assmanni emlékezéselmélet (ASSMANN 1999) mentén is olvasható a *Város a tükörben*. A mimetikus emlékezet Mirko Kovač regényében a szélesebb társadalom szintjén érvényesül, és az utánzás mentén alakul. A szokásrendek azt közvetítették, hogy cselekedni utánzás révén tanulunk meg, és nehezen fogadjuk be az új szemléleteket. A kommunizmus is az egymás utánzására, a kitűnésmentes társadalomszemléltre alapozott, és juttatta el az „utánzásra kész”, a szellemi fejletlenség posványában állomásozó társadalmat oda, ahol azok számukra ismeretlen hőroszok előtt tiszteleghtettek. A szóban forgó mű esetében a múltból csak az marad meg, amit az emlékező én rekonstruálni képes. Ennek kapcsán beszélhetünk az emlékezés egy másik dimenziójáról, a kommunikatív emlékezetről, amely csak interakció révén alakulhat ki az egyénben. A közelmúltra vonatkozik, tehát kortársi emlékezet. A világháborúk, a nemzeti megkülönböztetések, a beszolgáltatások okozta sebek és kiábrándultság tükröződései ezek. Hercegovina és Montenegró egykori siralmas helyzetére ismerhetünk rá, és mindazokra az eseményekre, amelyek alakították a térség etnikai térképét, az identitásstruktúra kialakulását és az individuum idegenségélményét. A kommunikatív emlékezethez szorosan kapcsolódik a családi emlékezet is, amely néhány generációra visszamenőleg érvényesül, és csak a tagok emlékezetében él. „Én azonban azon töprengem, vajon őseink és hozzátartozóink álmait is megörököljük-e. Ugyanazt az álmod álmodom-e, amit apám is?” (KOVAČ 2009: 85). A szubjektum apakép, anyakép és nagyapakép tekintetében sem marad adós: „A férjére nemigen számíthatott, mivel apám szerint a szülés az asszonyokra tartozik, »a mi dolgunk az, hogy örömmünkben lövöldözzünk, koccintsunk, és magasba dobjuk a sapkánkat«, így beszélt apám” (KOVAČ 2009: 98). A kulturális emlékezet dimenziója úgy áll össze, hogy a kommunikatív

emlékezet időhatárán túlmutató emlékekből merít. A narrátornak és a környezetének a helyzetét korábbi kulturális emlékezetek alakították ki. A kulturális emlékezet segítségül szolgál ahhoz, hogy a regény szubjektumának jelen ideje világossá váljék, hogy a megkomponálódott identitás személyiségszegmensei magyarázatot nyerjenek. Az író nemegyszer reflektál a világháborúra, következményeire, a kommunizmusra, a nagy Jugoszlávia széthullásának momentumaira stb. „[A] buzgómócsing párttag azzal kontrázott, hogy elsötétül a tekintete, amikor azt látja, hogy ezeket a tankönyveket a »Jugoszláv Királyságban« nyomtatták, mely nincs többé, ezért minden nyomát el kell pusztítani, a gonosz idők emlékeivel együtt” (KOVAČ 2009: 159). A kulturális emlékezethez kapcsolódva, a földrajzi és a társadalmi helyzetkép mibenléte, a „raguzálás” momentuma, a dalmát tenger motívumának jelenléte miatt a posztmonarchikus olvasat is lehetséges. A negyedik dimenzió a tárgyak emlékezete. Ide tartozik azoknak a tárgyaknak az emlékezete, amelyek az egyént saját múltjára vagy őseire emlékeztetik, illetve, amelyek fontos elemei a szubjektum individuummá fejlődésének: „senkim sincs ott, ahol valaha éltem, minden fotót megsemmisítettem, egyedül apám arany- és platinabetétes ezüst cigarettatárcáját őriztem meg, amit ő is a saját apjától örökölt; az most a dísz tárgy a polcomon, semmilyen emlékeket nem ébreszt, és nem is jelent semmit nekem” (KOVAČ 2009: 274). Az ominózus cigarettatárca emlékezést generáló jellegének sokszoros negálása ellenére – azáltal, hogy egyáltalán foglalkoztatja a visszaemlékezőt – az örökölt tárgy emlékezésre készíti a regényszubjektumot. A szó szerinti tárgyi emlékezet mellett az emlékezés módja egy közvetettebb formában is előfordul. A narrátor gyermekkori emlékei között apja barátjának kezére emlékezve kutat. „Selim gyantás keze, amit gyermekkoromban láttam, szinte emlékezetem titkos kincsévé változott; nélküle álmodni, gondolni se tudtam a szülőföldemre” (KOVAČ 2009: 55). A *Város a tükörben* emlékezősterében kiemelkedő helyet foglal el az otthonra való visszarévedés, pontosabban annak hiánya. Az otthonkép a legtöbb embernél az elveszett paradicsom képzetéhez válik hasonlatossá, az idő múlásával a valamikori otthon felmagasztalódik, és annak valódi képe a peremre szorul: „a legtöbb ember örömmel teszi, és gyakran irreálisan felmagasztalja porfészkét” (KOVAČ 2009: 294). A regény szubjektuma pedig e felmagasztalt otthonképzet helyett egy, az emlékezet által megkonstruált képet léptet az idilli kép helyére, amely nem köthető a valós gyermekkori otthonához: „*csardakot*; számomra e szó a folyó fölé emelkedő, meghitt otthon mélyebb, szinte természetfeletti jelenségével bírt, ez volt nekem a »lebegő otthon«, ahogy a gazdag és nagyhatalmú mozlímok tornyait elképzeltem” (KOVAČ 2009: 19).

Nemegyszer olvashatunk arról is, hogy az emlékek szertefoszlanak, az elbeszélő én vagy az elbeszélő egyszerűen képtelen a dolgok felidézésére, „hiszen végül is sohasem emlékezünk mindenre” – állítja Ricoeur (RICOEUR 1999: 63). „[N]yoma sem maradt emlékeimnek, mintha egész gyermekkorom kihalt volna” (KOVÁČ 2009: 55). Kovač regényében a ricoeuri passzív felejtés azon megjelenési formája dominál, amikor a felejtésről mint menekülésről van szó: „abban a korban voltam, amikor minden rokonságot tagadtam, a hozzátartozóimat pedig minél előbb el akartam felejteni” (KOVÁČ 2009: 87). Az, amire a visszatekintő én emlékezni vél, részint a képzelőerő játéka: „Mindannyian egész világosan emlékszünk bizonyos eseményekre, ám az, ami kitörlődött az emlékezetből, valamiféle csodálkozássá válik, ami nélkül nem volnának dilemmáink és ellentmondásaink, vagy, ha úgy tetszik, képzeletünk, mert mi nagy erőfeszítéseket teszünk, hogy felelevenítsünk bizonyos emlékeket, a képzeletünk velünk van, élvezi ezt a kalandot, becsalogat a tudattalan minden sötét zugába, ám gazdag képzelőerő ellenére egyetlen egy villanás sincs, mely megvilágítaná számomra a kleki utamat” (KOVÁČ 2009: 310). Fikciós emlékei valóságszeleteket tükröznek, azokat, amelyeket a tudat a realitásból valaha megtapasztalt. A fikció a feloldás színtere, annak a valóságban valaha átélt szörnyűségnek, a háború és a társadalom okozta sebeknek az újratörténte konstrukciója – ezáltal a valóság feloldása –, amely minden határt áttör, és lehetőséget teremt az újjászülető szubjektum énmegjelenítéséhez: „így többször arra gondoltam, hogy a képzelet szerepe ezekben az emlékképekben van olyan erős, mint az emlékezet, ám egy biztos: ismereteimet később kiegészítettem, annyira, hogy az élmény rekonstrukciójában képes voltam megnevezni sok dolgot és tárgyat anélkül, hogy szörszálhasogató módon magyarázgattam volna” (KOVÁČ 2009: 196).

Kiadás

KOVÁČ, Mirko 2009. *Város a tükörben* (ford. ORCSIK Roland). Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest

Irodalom

- ASSMANN, Jan 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (ford. HIDAS Zoltán). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- BARTHES, Roland 1996. *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest
- DOBOS István 2005. *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*. Balassi Kiadó, Budapest

- FRIDA Balázs 2003. Textualitás: Az értelmezés posztmodern paradigmája és az antropológia – a vallás kontextusában. In: BICZÓ Gábor–KISS Noémi (szerk.) 2003. *Antropológia és irodalom*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 131–152.
- JÓZSA Mária 2009. Egy megúsztatlan feladat (Mirko Kovač: *Város a tükörben*). = *Élet és Irodalom*, 51–52. szám
- LEJEUNE, Philippe 2003. Az önéletírói paktum. In: *Önéletírás, élettörténet, napló* (szerk. Z. VARGA Zoltán). L' Harmattan, Budapest, 17–46.
- MEDVE A. Zoltán 2011. A pillanat kivárása (Mirko Kovač: *Város a tükörben*). = *Jelenkor*, 1., 101–105.
- RICOEUR, Paul 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. In: THOMKA Beáta (szerk.) 1999. *Narratívák 3*. Kijarat Kiadó, Budapest, 51–67.
- TOLDI Éva 2008. *A múltreprezentáció lehetőségei*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- Z. VARGA Zoltán 2000. *Önéletírás-olvasás*. = *Jelenkor*, 1., 87–93.

Helyszín és elbeszélés

Ivo Andrić elbeszéléseiről

Dubrovnik, elbeszélve

Ivo Andrićnak a belgrádi Laguna Kiadó gondozásában és az író nevét viselő alapítvány szerkesztésében jelent meg *Priče o moru* című kötete. Magyarra így fordítható a kötet címe: *Történetek a tengerről*, vagy *Elbeszélések a tengerről*, minthogy a *priče* szó magyarul egyformán mondható történetnek, de elbeszélésnek is. Valójában elbeszéléseket tartalmaz a kötet, egy-két jegyzetet és egy útleírást.

Az Ivo Andrić Alapítvány arra emlékezve, hogy ötven évvel ezelőtt, 1961-ben tüntették ki Ivo Andrićot irodalmi Nobel-díjjal, újra sajtó alá rendezte az író gazdag elbeszélőművészetének minden darabját, mindazt, amit a belgrádi tankönyvkiadó 2008-ban *Összegyűjtött elbeszélések* címen egy vaskos kötetben időrendbe szedve tett közzé. Az új kiadás más szerkesztési elvet követ, megtartja a szövegek megírásának időrendjét, de az elbeszéléseket tematikusan rendezi el. Hat témakörbe sorolva látták indokoltnak az író elbeszéléseinek kiadását. A tengerről szóló elbeszélések mellett belgrádi és szarajevói, majd török tárgyú, különcöket és kis embereket, végül falusi történeteket közlő írásokra osztották a hat kötetet. Nem lehetett könnyű dolga a hat kötet szerkesztőjének, hiszen a témák áthatják és keresztezik egymást, így a tengerről szóló elbeszélések között is van olyan, amit nyugodtan lehetett volna a török tárgyú elbeszélések közé sorolni, a Belgrádot vagy Szarajevót idézőek között is sok akad, ami különcökről és kis emberekről szól. Ezért az is mondható, hogy nem volt igazán szerencsés Ivo Andrić elbeszéléseinek tematikus elrendezése, legfeljebb az hozható fel indoklasként, hogy így is közel lehet hozni az író művét az olvasóhoz, meg hogy ilyen szempontból ez ideig még nem szerkesztették egybe Andrić igazán gazdag elbeszélői életművét. Hogy eközben átfedések vannak a témakörök szerint, abból viszont arra lehet következtetni, hogy Andrić is, mint sokan mások, egy életen át ugyanaz-

zal a történelemből, helyszínekből, életrajzokból és legendákból származó élményanyaggal küzdött, a különcök nála sokszor törökök, a kis emberek sokszor török szolgálatban álló németek vagy szerbek, s a kis emberekről sem lehet mindig bizonyítani, hogy valóban kis emberek. Emberi sorsok követik egymást Andrić elbeszéléseiben, s eközben nem mindig meghatározó körülmény származásuk vagy hírük, szülőhelyük vagy lakhelyük. Függetlenül ettől a nagyon jogosnak látszó észrevételtől, jó volt most más elrendezésben újraolvasni a nagy író elbeszéléseit. A hat kötet közül nem véletlenül esett a választásom először a tengerről szóló elbeszéléseket tartalmazó kötetre, hiszen a tenger valamennyire távol áll Andrićnak főként Boszniához fűződő élményvilágától, hiszen Boszniát nem a török tengeri hadak hódították meg, a boszniai vezírek és parancsnokok gyalogsági, legfeljebb tüzérségi tisztek voltak, nem tengerészek. Nincs is szó a tengerről szóló elbeszélések sorában tengerészekről, se neves és emlékezetes hajókapitányokról, se nagy viharokról, se legendába átívelő hajótörésekről. A tenger Andrić számára nem olyan mély élmény, mint akár a boszniai hegyek és erdők, falvak és városok világa, vagy akár a török hódítások, vagy a német, persze monarchiabeli nyomulások történései; a tenger számára inkább látvány, persze elkápráztató és lenyűgöző látvány, amit a tengerre vetődött szárazföldi szemével figyel meg, s eközben az idegenségnek, a belőle következő szorongásnak, nem utolsósorban meglepetéseknek ad hangot. A tenger Andrićnál nem annyira a sors, mint inkább a véletlenek helyszíne. Akik elbeszéléseinek hősei közül eljutottak a tengerre, gyorsan vissza is térnek szárazföldi életük keretei közé, mert tudják, sorsuk nem a tengeren, hanem amott teljesedik be.

A kötet a rövid, *Repülni a tenger felett* címet viselő inkább prózaversnek, mintsem elbeszélésnek vagy novellának tűnő írással indul, s nyilván nem véletlenül. Az 1932-ben készült írás azt a könnyű remegést fogalmazza meg első személyben, ami az én egész testét, a tarkótól a lábujjakig, mindig áthatja, amikor a tengerre gondol. Ez a könnyű remegés a balkáni hegyek közül érkezőnek a tapasztalata, aki egyszerre ittasul meg a tenger látványától, és egyszerre józanodik ki, aki úgy látja, kijutni a tengerre a távlatok megnyitását jelenti, nagyobb kilátásokat és jobb lehetőséget. Az írás szerint ez az élmény, ez a könnyű remegés tart hatalmában mindenkit, aki először találkozik a tengerrel. A repülésre emlékeztet ez az élmény, a felemelkedés, a tenger feletti repülés felfedezésére. Egyszerre könnyűek és ügyesek leszünk, a hullám szárnyá alakul át, könnyedek leszünk és boldogok. Repülünk – mondja Andrić elbeszélője, és ezzel megnyitja a tengerre érkezőkről, vagy a tengerről származókról szóló történetek sorát. Nem különös, de mindenképpen kivételes életrajzok és történetek követik

egymást a kötetben, nemegyszer a realitások és a fantasztikum határán. Ilyen elbeszélés a *Nyarlalás délen* című, Alfred Norges ausztriai professzor-ról és feleségéről, akik nyaralásra érkeznek délre, s az első rossz benyomások után hozzászoknak a helyi körülményekhez. A professzor kéziratán dolgozik, a felesége reggelente bevásárol, élük a nyaralók szokásos életét, fürödni járnak, napoznak, közben a professzornak látomásai vannak, a zöldséges arcában dolgozata hősének, II. Fülöpnek a vonásait fedezi fel, aztán úgy látja, ha feljutna a tenger felett magasodó hegy csúcsára, akkor a végtelenbe léphetne át. Aztán egy reggel a felesége nem találja a teraszon a professzort, eltűnt, nyoma veszett, hiába keresik, se a tenger nem vetette partra, se az erdőben nem találják rá... A professzor felszívódott, s a helyiek csak annyit mondanak: „Hát így, soha, soha semmi!” – közben a tengert figyelik, de nincs magyarázat a professzor eltűnésére. Aztán itt van a következő elbeszélés, az *Asszony a kővön* című, egy idősödő operaénekesnő története a tengerrel. Ő maga a tengerről származik, húszévnyi sikeres operaházi karrier áll mögötte, két rosszul sikerült házasság, és az elbeszélés idején, mint minden nyáron, nyaral a tengerparton, sütkérezik a köveken, rendre félálomba merül, gyermekkori és ifjúkori emlékek lepik el, annak a nincstelennek az emléke kísérti, akit nagylánykorában látott a házukat körülvevő magas falról, és akinek halálakor férje legszebb fehér ingét küldi el, hogy abban temessék el. Így sorjáznak az emlékek, és közben figyeli a testén az öregedés jeleit, azt, ahogyan megváltozik a bőre, ahogyan lelassulnak a mozgásai, ahogyan ráncok jelennek meg a szeme alján. Harcba van az öregedéssel, átkozza az öregséget, közben emlékeibe merül, aztán belenyugszik, ha belenyugvásnak lehet venni, hogy az elbeszélés végén azt mondja: „Talán minden rendben van.” Újra átéli a testét, és belátja, mindig minden változik, és mindig minden ugyanaz marad, azaz mindig minden rendben van. Különös elbeszélés, egyetlen hosszúra nyúlt óra a tengerparton napozó asszonnyal, akin lassan kifogott már az idő, de a teste még működik, amiben mérnök apjának megjegyzése visszhangzik a feleségéről, akinek gépezete néha rosszul működött. Véletlenül volt tanúja az operaénekesnő az apa megjegyzésének, de rögződött benne a mondat, s most ötven felé közeledve, idéződött fel benne...

Nem véletlenül beszéltem hosszabban erről az elbeszélésről. Benne jól megfigyelhető Andrić írásművészetének több sajátossága. Elsősorban a szituációk pontos rögzítésének szándéka, az arcvonások pontos rajzolata, az idő múlása mentén haladó folyamatos elbeszélés, amibe nagyobb átmeneti bekezdések és mondatok megfordulatok nélkül ékelődnek be időben távolabbi vagy közelebbi epizódok, ám ezeknek a részleteknek minden vonása az eredeti cél felé vezet, egy élethelyzetnek vagy sorsfordulónak

a teljes életet meghatározó beteljesülése felé. A nyaraló professzor eltűnt a tengerben és a történelemben, az idősödő énekesnő nyaralása nem lesz végzetes, de egész életét meghatározó tapasztalattal jár.

Van Andrić tengerparti elbeszélései között néhány, amelynek helyszíne Dubrovnik. Ezekkel az elbeszélésekkel bizonyítható, hogy Andrić számára a tenger igazából látvány. Az *Álom a városról* című később keletkezett írás, amelyben a boszniai tájból a tengerre érkező séta közben becsönget egy házba, ahol egy idős embert talál, aki felpanaszolja, tizenöt éve nem jár a házba a ház ura, s ő csak nagy nehezen tudja rendben tartani, minden omlásnak indult már, ám ahogy az udvar végére érnek, a hívatlan vendég, a jövővény szeme előtt feltárul a város minden nevezetességével, palotáival és várfalaival, tereivel és szűk utcáival, mindaz a szépség, amit csak a múlt idő tud megteremtteni. Dubrovnik lenyűgöző látványa történetekké alakult Andrić tengerparti elbeszéléseiben. S ezeknek a történeteknek közös hősük van, Dražeslav, a boszniai írnok, aki rendszeresen elkíséri a boszniai küldötteket a dubrovnikiakkal való tárgyalásokra, és aki jól megfigyeli nemcsak a várost, hanem a város lakóit is, számot vet viselkedésükkel, méltóságteljes és ravasz beszédükkel, viseletükkel és hanghordozásukkal. Dražeslav tanúja lesz egy különös, ritkán előforduló dubrovniki hóviharnak, ugyanez az írnok szembetalálkozik majd az egyik dubrovniki tárgyalófélfel csodaszép lányával, aki éppúgy lenyűgözi, mint maga a város, ugyanez a boszniai írnok két feljegyzést is készít Dubrovnikról. Egész regény kerekedhetne ki a boszniai írnok Dubrovnik-tapasztalatából, minthogy Andrić regényei is ilyen egymással összefüggő elbeszélések sorozataiból állnak össze.

Senki ne vesse szememre, hogy Dražeslavban, a boszniai írnokban, aki látta Dubrovnikot, Németh István író őseit vélem felfedezni, hiszen ő is, a mi írónk, látta, mint Dražeslav, a nála Raguzaként szereplő Dubrovnikot.

Szarajevói elbeszélések

Van életrajzi háttere a szarajevói elbeszéléseknek, hiszen Andrić a višegradi elemi iskola befejezése után ott járt gimnáziumba, és ott készültek első irodalmi próbálkozásai. Közeli ismerhette tehát a múlt század eleji várost, utcáit és tereit, az őshonos és a frissen beköltözött lakosait, kettős architektúráját, amiben jól láthatóan él együtt a török építkezési mód és a bevonulással érkezett német, azaz az osztrák. Olvasható is a kötetben egy elbeszélés e kettős építkezési módról, a *Bevezető* (esetleg *Előszónak* is fordítható) címet viselő írás, ami először az író egyik korábbi, a *Magányos ház* címet viselő kötetében jelent meg. Fontos írás ez, mert benne

Andrić a történetekkel való küzdelméről beszél, más szóval vallomást ír arról, hogyan dolgozik, mi készíti írásra, és mi akadályozza az írásban. Sokat elmond írói gyakorlatáról, arról, hogy egyszer egész nyarat töltött Szarajevó felett, meg is mondja az utca nevét, le is írja az utcát, egy magányos házban, ott írta a korábbi kötetben közölt történeteket. Arról beszél a *Bevezető*-ben, hogy álmából ébredve reggel, már túl a reggeli tisztálkodáson és reggelin, még sokáig él együtt az álmával, ami rendre történeté alakul, az éppen elkezdett történet folytatásává, s az ihletnek ezt a korai óráját csak az zavarhatja meg, ha foglalatossá kezd a szoba tárgyaival, a bútorokkal, a képekkel, a tyilimmal, magával a magányos házzal. Ilyenkor az álomból következő kora reggeli ihlet perceiben ő maga ered történetei nyomába, ő maga folytatja és bonyolítja a történeteket, máskor azonban, s ez is gyakorta előfordul, ő maga válik a történetek foglyává, őt magát keresik a történetek, s jó ideig nem tud megszabadulni tőlük. Ennyit mond el a vallomásszerű írásban Ivo Andrić írói módszeréről, s ebben nincs túl sok újdonság, hiszen mások is mondták már, nem is egyszer, hogy miként formálják a történeteiket, s arra is van példa, mások is bevallották, őket magukat kereste és találta meg a történet. Akár közhelynek is vehetők Andrić írói önarcképének mondatai, mégsem tekinthetők közhelynek, mert írói módszere erősen személyhez kötött, ami nemcsak abból következik, hogy ezekben a mondatokban jól láthatók a város, Szarajevó utcái és terei, hangulatai és szokásai, még csak nem is abból, hogy kora ifjúkorát Szarajevóban töltötte, és a város akkor mély benyomást tett rá, a gyerekszemmel megismertre sokáig lehet emlékezni, hanem abból, ahogyan a házat leírja, a magányos házat, amelyben egy egész nyarat töltött már felnőttként és elismert íróként. A házat a legutóbbi évszázad előtti század utolsó évtizedeiben építették, annak a századnak a kilencvenes éveiben, egészen pontosan 1887-ben, amikor a török világ már múltóban van Szarajevóban és egész Boszniában, de az új stílus meg életforma még nem vert egészen gyökeret, de már ott volt, hatott is a városra, az építkezésre, a viseletre, a szokásokra. Így aztán az egyemeletes magányos ház, ezt Andrić szüksézszerűen, de nagyon hatásosan írja le, egyszerre őrizte külalakjában és belső beosztásában, az ablakok és a falak méreteiben, de az építkezés során felhasznált anyagok nyomaiban is a török építkezési gyakorlatot meg az akkoriban a városban még újdonságnak számító stílust, amit ott egyszerűen „sváb” stílusnak mondtak volt. Ha csak egy évtizeddel korábban épült volna fel a ház, egészen másként nézne ki, írja Andrić, ugyanúgy nézne ki, mint a meredek utca török stílusban korábban épült házai.

Nem nehéz a magányos ház leírásában Andrić szarajevói elbeszéléseinek világát felismerni. A ház, amely beletartozik egy utcába, és mégis kü-

lön áll, mert magasabban és valamennyire félreeső helyen, akár metaforája is lehet Andrić írásművészetének, hiszen az ő elbeszélései és regényei is valamennyire külön állnak, különböznek mind a szerb, mind a horvát, mind pedig a boszniai irodalmak irányaitól és hagyományaitól, holott mindhárom irodalomban kijelölhető a helyük, meg is teszik sokan, nemegyszer kemény vitákat folytatva az író irodalmi (és nemzeti) hovatartozásáról, hiszen katolikus horvát családban született, származása és ifjúkora, alapvető irodalmi élményei Boszniához kötik, életének második felét viszont Belgrádban töltötte, és ott szerbül írt, de ennek ellenére legtöbb írásának megértéséhez érdemes használni a főként Boszniában beszélt nyelv törökből származó szavainak szótárát, meg arról sem kell megfeledkezni, hogy van a szarajevói elbeszélések sorában néhány horvátul írt elbeszélés... Az ő irodalmi világában együtt létezik a balkáni nyelvhasználat sok változata, s nyilván nem túlzás azt mondani, prózapoétikájának egyik megkülönböztető vonása, sőt erőssége rejlik éppen sajátos nyelvhasználatában, éppúgy, ahogyan a magányos házat különállóvá teszi a két stílus arányos keveredése; arányos, mert a ház minden részletében megmutatkozik ez a kettősség, ugyanaz a kettősség, amiről az író prózája is felismerhető. Andrić szarajevói elbeszélései valahol a két világ, a törökök és a monarchia világának határán egyensúlyoznak; egyszerre ismerhetők fel rajtuk a hagyományosnak és a közel-keleti élet- meg gondolkodásmódnak jól látható nyomai az európainak és németnek mondott stílusjegyekkel, minek folytán elbeszélései egyformán méltóknak mind a török, mind a szerb és horvát történelemből, szokásjogokból és életmódokból. De az életrajzokból is. Andrić sokszor nem dönti el hősei nemzeti hovatartozását, s elbeszéléseinek éppen az a különös súlya, hogy a hovatartozás nem lesz egyetlen pillanatra sem mellékes, de nem esik róla szó, vagyis magából a történetből, az életrajzból és a sorsból következik. A kötet egyik legjobb elbeszélése, a *Mara, a kedves* éppen azt mutatja meg, hogy a tragikus véget érő fiatal lány, akire a török főúr véletlenül talál rá és magához köti, majd szinte hidegen hagyja el, egyszerre olvasható akár a török uralmi rendszer bírálataként, a törökök helyi viselkedése ábrázolásaként és a helyi lakosság hatalmat tisztelő kiszolgáltatottságaként, de egyben afféle antik tragédiaként is, amelyben mindig beteljesül a megjósolt sors. Közben Andrić kényes egyensúlyt tart a lány élete, a török úr életmódja és a tragédia hagyománya között. Éppen ez az egyensúlyban tartott kettősség, ami akár hármasságnak is mondható, teszi Andrić elbeszélései nyelvi elrendezését, történeteinek különösségét, elbeszélései hőseinek, gazdag szerb kereskedőknek, a törökök szolgálatában álló idegeneknek, maguknak a törököknek, a török szokásokat, főként a török vallást elfogadó boszniaiaknak az életrajzát oly vonzóvá és színessé,

ugyanakkor egybehangzóvá az európai kultúrát meghatározó antik hagyományokkal. Ami csak részben tekinthető tartalmi minőségnek, ugyanis Andrić mondatainak és bekezdéseinek érzelmekkel és gondolatokkal való telítettsége emeli mind a mondatokat, mind a bekezdéseket, mind a párbeszédeket és monológokat magasan irodalmivá.

S itt kell visszatérni egy pillanatra az ars poeticaként is érthető, a *Magányos ház* című elbeszéléshez, amely a szarajevói történetekbe sorolt írókhoz készült bevezetőnek vagy előszónak is tekinthető, annak is ahhoz a részéhez, miszerint az írók fogva tartják a történetek, mert ahogyan a kettősség és a hármasság megfogalmazást nyer az elbeszélésekben, ugyanaz ismerhető fel az író poétikájában, az egyidejű és egyszerre való odatartozás az európai írásgyakorlatok és a megkülönböztető helyi színek tradíciójához. Andrić írásmódjával és poétikájával nem kitörni akar a helyi meghatározottságokból, de azokból a történetekből sem, amelyek egész életében fogva tartották, hanem ezekre a meghatározottságokra és történetekre szabta rá az európai poétikai mércéket és módozatokat.

Andrić elbeszéléseinek ráérős beszédmódja, a hangulatok és a hangulatok változásainak türelmes követése, az emberi sorsok alakulásának majdnem mindig tragédia felé vezetése, az arcélek megkülönböztető vonásainak megfigyelése, a szokások és az íratlan törvények pontos leírása prózaírásának helyét a valóságirodalom keretei között jelöli ki, ami azonban csak első pillantásra igaz, hiszen az elbeszélések egy alaposabb olvasata kiemeli mind írás-, mind beszédmódját az írónak a realizmusból, és áthelyezi egy nehezen meghatározható lírai, a fantasztikumtól sem idegenkedő, az álmok világában is otthonosan mozgó beszédmód keretébe, s nyilvánvalóan éppen ez utóbbi sajátosságai teszik Ivo Andrić írásmódját egyfelől nagyon is személyessé, másfelől pedig poétikájában különössé. Van azonban a szarajevói elbeszélések között néhány – a múlt század negyvenes éveinek végén és az ötvenesek elején készült írások ezek –, amelyekben Andrić adózik a kor követelményeinek. Az első szarajevói munkabeszüntésekről, Szarajevó második világháborús történéseiről szólnak ezek az elbeszélések, mélyen a török világ és a monarchia világának kettősségében született írások színvonala alatt.

Különcök és kisemberek

A különcökről és a kisemberekről szóló elbeszélések akár a tengerről, akár a faluról, akár Szarajevóról, vagy Belgrádról szóló elbeszélések sorában is elhelyezhetők. Nehéz, talán nem is igazán szerencsés Andrić elbeszéléseit a történetek helyszíne szerint felosztani, mert a témák keresztezik egymást. Szarajevó és a tenger találkozik bennük, pedig Szara-

jevő földrajzilag távolra esik a tengertől, különök meg kisemberek meg egyformán élnek mind a tenger partján, mind a városokban. Így aztán a különökről és a kisemberekről szóló elbeszélések helyszíne is többször a tenger, Szarajevó meg, minthogy a városhoz az író életrajzának fontos fejezete fűződik, rendre előfordul, hol mint valamelyik különöknek és kisembernek lakhelye, hol mint az író tartózkodásának időről időre megismétlődő helyszíne. Ugyanakkor arról sem kell megfeledkezni, hogy a különöket és a kisembereket nem születésük vagy életük helyszíne, életrajzuk sorsfordító történetének helye határozza meg, inkább valami más, amit afféle belső történések, személyre szabott és csak arra a személyre érvényes körülmények tesznek, s ezek bárhol előfordulhatnak... Persze nem biztos, hogy bárhol előfordulhatnak. Vagyis csak általában állítható, hogy a különöcségek és a kisemberi életnek feltételei nem függenek, legalábbis közvetlenül nem függenek az élet és az életrajz helyszíneitől. A Dorn nevű báró, a *Báró* című elbeszélésben, valahonnan Ausztriából, neves és megbecsült család leszármazottjaként érkezik Szarajevóba, ahol az annexió után felállt kormányban a vadállományért és a vadászatért felelős, alacsonyabb rendű hivatalnok tisztségét tölti be, mindaddig, amíg, bejáratos lévén a pálinkát kedvelő szarajevóiak házába, maga is rabja nem lesz az itlnak, ami miatt idő előtt nyugdíjazzák, majd Ausztriába való visszatérése után sem hagy fel káros szenvedélyével, és a boszniai szilvapálinka utáni vágyakozásban múlik el az élete. Dorn báró története bárhol megtörténhetett volna, bárhol, ahol a pálinkának hatalma van, és hogy éppen Szarajevóban történt, abban része lehet Bosznia elfoglalásának, az ottani kormány működésének, de az ottani életeknek és szokásoknak is. Különök volt a báró, persze, de különöcsége éppen Szarajevóban alakult ki, és ezért kérdés, mért került az elbeszélés ebbe a kötetbe, és miért nem a Szarajevóról szóló elbeszélések közé... Válasz bizonyosan van a kérdésre, amint arra a kérdésre is, hogy mért nem került, az egyébként kivételes figyelmet érdemlő elbeszélés, az *Életek* című, a tengerről szólók sorába, hiszen fontos szerepe van a tengernek az elbeszélésben. Ketten a tenger irányából kerülnek az olasz tengerparti városba, ahol megismerik a várostól nem nagy távolságra élő műgyűjtőt és annak gyűjteményét, de magát a műgyűjtőt is, aki felmondva ígéretesnek induló pályáját, visszavonul a vidéki házba, és magányosan csak a régiségek és különös tárgyak gyűjtésének szenteli az életét, miközben a ház kertjében sírhelyét is felépíti. A látogatókat a kikötőbe kíséri, hosszan integet a távozó hajó után, miközben az első személyben megszólaló látogató elképzei a magányos műgyűjtő életét és sorsát... Nyugodtan sorolhatta volna a kötet szerkesztője a tengerpartiak közé ezt az elbeszélést, hiszen

a tengernek, a tengerparti városnak, a tengeren úszó hajónak szerepe lehet a különöc életét élő műgyűjtő arcképének megrajzolásában.

Az elbeszélések tematikus elrendezésének szerkesztői szempontját valamennyire kérdésessé tevő átfedések az elbeszélések között mégsem hiteltelenítik a köteteket alakító szempontot, hiszen a tematikus elrendezés nincs ellenére Andrić elbeszélői gyakorlatának. Andrić tematikus elbeszéléseket írt, minden elbeszélésében jól körülhatárolt történetet mondott el, és nagy hangsúlyt fektetett mind a helyszínek, mind a szereplők leírására. Különös gonddal rajzolta meg történetei hőseinek arcképét, odafigyelt a hősök arcvonásaira, a különleges ismertetőjegyekre, részletesen mutatta be a hősök arcjátékát és mozgását, sohasem feledkezett meg a hősök ajkának vagy szemének állásáról. Ebben a gondos részletezésben ismerhetők fel írásművészetének megkülönböztető sajátosságai is. Többször beszélt Andrić arról, hogy sohasem ír folyamatosan, lépésről lépésre előre haladó történetet, rendszerint csak részleteket fogalmaz meg, történetrészeket, az idő és a tér egy-egy kitüntetett jelenetét írja meg, s ezekből a sokszor nem is szorosan egybetartozó részletekből alakítja ki azután akár a regény, akár az elbeszélés egészét. Ezért mondható az ő írásmódja részletezőnek. A részletezés egyben az elodázásnak az eszköze is, amennyiben az elodázást az elbeszélőművészet alapvető körülményének tekintjük. Mások is az elodázásban látták akár a regény, akár az elbeszélés legfőbb jellegét. Danilo Kiš is az elodázást, más szóval a közvetlen közlés elhalasztását tartotta a saját írásmódja különösségének. Andrić is ezt teszi. Részletesen írja le a történet helyszínét, részletesen a történet idejét, még nagyobb részletességgel az alakokat, s ezáltal teremti meg az elbeszélői szituációt, azt a beszédhelyzetet, amelyben már nem a narrátor, hanem a hős szólal meg. A részletezés nyomán adja át az elbeszélő szót a narrátor a hősnek, miközben ő maga a háttérbe vonul vissza; nem lép ki az elbeszéléséből, hiszen ő idézi a hős szavait, de hagyja a hőst beszélni, miközben a hős szavai mögött a narrátor ítélete működik. Az elbeszélő és az olvasó közötti cinkosság jele ez, annak belátása, hogy a hős szavai mögött jól felépített értékrend húzódik meg. Ilyen az *Ünnepség* című elbeszélés. Ismét Sarajevóban vagyunk, és az elbeszélés hőse ismét csak alacsony rangú kormányhivatalnok, aki családjával – két lány és egy fiú – példás életet él, ám az év egyetlen napján, saját születésnapján, úgymond kirüg a hámból, egy-két pálinkára betér a kocsmába, két üveg jófajta mostari bort visz haza, visszavonul a szobájába és iszogatni kezdi a bort, miközben a hallgatag és visszahúzódó természetű kishivatalnokból megered a szó, társait és feljebbvalóit, leginkább a feljebbvalóit hozza szóba, mondván, ő maga, ha rábíznák, mindent másképpen tenne, kemény kézzel uralkodna mindenki és

mindenek felett, a hatalom birtokában élni is tudna a hatalmával, és akkor a dolgok mind sorra rendbe jönnének. A születésnap egy személyes ünnepség kemény részvételrel és mély álommal ér véget, amit másnap, már rendes kerékvágásban, a példás kormányhivatalnok élete követ. Andrić azzal, hogy beszélteti a hőst, elbeszélteti visszafojtott indulatának kitörését egyetlen nap, egyetlen éjszaka idejére, valójában ítéletet mond felette; hibátlannak, minden gyanú felett állónak, de egyúttal elesettnek arcvonásait illeszti hősére, majd miután így felkeltette az olvasónak a hős iránti jóindulatát, megszólaltatja magát a hőst, s azzal, amit a hős szavaiból közvetlenül idéz, vissza is vonja a jóindulatot, valójában lerombolja a korábban felépített képet. Ezzel persze belép az elbeszélésbe, s ez sem véletlen, hiszen Andrićtól nem idegen az irodalom képviselési szerepének követése; ő hajlamos arra, hogy az irodalomnak világot jobbító szerepet tulajdonítson, nyilván ezért rajzolta meg az *Ünnepséget* úgy, ahogyan megrajzolta, ezért mutatta ki a báró bukásának okait, ezért írt hosszú elbeszélést az italozás ellenében. A jobbítás szándéka vezérli az ilyen szerzői elhatározást, ám amikor a szándék felülírja a történetet, akkor elhomályosodnak az elbeszélés értékei, nemegyszer zuhannak az anekdota mélyvizébe, mint éppen a báróról szóló, majd az *Ünnepség* című elbeszélésben, nem utolsósorban a gyerekkori barátoknak az italozás felé vezető, elrendeltnek mutatott útja leírásában.

Nem is ezek az elbeszélések tartoznak Andrić emlékezetes munkái sorába. Sokkal inkább tartoznak oda azok az elbeszélések, amelyekben a szándék nem írja felül a történetet, amilyen például *Az orvosnál* című elbeszélés a gyorsíróról, aki hibátlan munkájáról nevezetes; pontosan jegyzi fel az elhangzott szavakat és mondatokat, gyors járású a keze, sértetlen a hallása, ám egyszer csak meginog, a beszéd szavai közötti szünetekben látomásai vannak, fantáziaképek telítik a kongresszusi termet, s látomásai végül annyira elhatalmasodnak, hogy kénytelen orvoshoz fordulni. Vagy a *Dorđe Đorđević* című elbeszélés, amelynek címadó hőse nagyapjának nevével együtt a nagyapa óvatosságát is megörökölte. Egész életében elővigyázatos és óvatos volt, soha semmit nem hamarkodott el, minek folytán mindenről lekéssett, lekéssett az ifjúkori kilengésekről, a korai és kései szerelmekről, lekéssett a hivatali előléptetések esélyeiről, mert mindig óvatosságra intette magát. A *Szavak* című elbeszélés minden bizonnyal Andrić legjobb elbeszélései sorába tartozik. Az elbeszélés narrátora egy álmos vasútállomás várótermében régi iskolatársával találkozik, aki megállás nélkül beszél, csak beszél, csak beszél, közben a narrátor felidézi azt a párizsi élményét, amikor egy szállodában a szomszéd szobában mintha egy korábbi századból ittfelejtett házaspár él, és amikor a férfi meghal, az asszony

elmondja a szomszédnak, évtizedek óta nem váltott a férjével szót, csak a szokásos napi közlések hangzottak el kettőjük között, s most, a férj halála után, egy idegennek mondja el szótlanságban töltött egész életét. Andrić hősei ritkán szólalnak meg, helyettük a történetet előadó elbeszélő beszél, de amikor megszólalnak, szavaik mélyről jövők és autentikusak. Az emberi életnek ezeket a mélységeit ismerte Andrić és mondta el a realizmus és a fantasztikum határán egyensúlyozó elbeszéléseiben.

Törökök és mások az elbeszélésben

A török tárgyú elbeszéléseket mint a tematikusan elrendezett kötetekben közölt elbeszélések zömét is korábbról már ismertem, nemegyet közülük magyar fordításban. Mégis meglepetést okoztak ezek a kötetek, hiszen olvasásuk során kiderült, hogy Andrić alapvetően egyetlen témakör, a boszniai török világ történetének és eseményeinek témakörét tudhatta magáénak, erről szólnak a regényei, a nevezetes *Híd a Drinán*, a *Travnicki krónika*, a *Kisasszony*, az *Omer pasa Latas* meg a magyar irodalmi köztudatban inkább elbeszélésként számon tartott *Elátkozott udvar* mind sorra ezt a világot idézik, törökök és boszniaiak, eltörökösödött boszniaiak és mások, vallások és eszméletek, hagyományok és emlékezetek összeütközését, s mindezeknek egyéni sorsokban való lecsapódásait, és ezek a sorsok rendre tragikusak, hiszen a világ meg a körülmények, amelyek között beteljesülnek, mást nem is nagyon kínál fel, mint vereséget, drámát és tragédiát.

A török tárgyú elbeszéléseket közlő kötetben tizenegy írás olvasható, közülük kettő az író hagyatékából került elő, az egyiknek *Alipasa* a címe, a másiké *Történet*, de *Elbeszélés*nek is fordítható. A két posztumusz elbeszélésnek közös vonása, hogy mindkettőben maga az elbeszélő is megjelenik, mégpedig nem a minden prózai munkában jelen levő fiktív elbeszélő, hanem a valóságos, vagyis maga Ivo Andrić, az író. Az *Alipasa* címet viselő elbeszélés első mondata jelzi a szerző jelenlétét, hiszen arról beszél, hogy az író ablaka alatt – képzeletben – időnként, kíséretével együtt, ellovagol Alipaša Rizvanbegović Stočević, az egykori mostari vezír, és a szerző a lódobogásból tudja, milyen minőségben lovagol el, vajon mint az élet és a halál legfőbb hercegovinai ura, vagy mint kegy- és hatalomvesztett, megkötözött rab. Az elbeszélés bevezető mondatai azonkívül, hogy bevezetik az elbeszélésbe magát a szerzőt, hiszen ő hallja az ablaka alatt elhaladó lovak dobogását, előrejelzi az egész elbeszélés tartalmát, minthogy a lódobogás megmondja hatalma teljében, vagy rabként lovagol-e a szerző ablaka alatt Alipasa. És valóban, az elbeszélés első része a pasa felemelkedésének, majd uralkodásának története, második része pedig a vezír siralmas bukásának története. Alipasa sorsa általánosítható, hiszen a török uralom

alatt Boszniában az élet és a halál történései kiszámíthatatlanok, a sors, mint afféle pöröly, könnyen lecsap akár a legmagasabb tisztséget betöltő személyek fejére is, ezért aztán mindenki a szultán, vagy a szultán környezete kényétől-kedvétől függ, és ez a feltétlen függés a mindennapi életet is befolyásolja. Mindenki Sztambolra figyel, onnan érkeznek a rossz hírek, nagyon ritkán jobb hírek is, és a csarsi nagyon odafigyel a híreket hozókra, hivatalos vagy nem hivatalos hírvivőkre.

A másik posztumusz elbeszélés, a *Történet* című, még közvetlenebbül mutatja a szerző jelenlétét az elbeszélésben. Most nem kintről, nem az ablak alatt elvonuló csapat lódobogása jelzi előre a történetet, hanem a történet hőse, Škaro efendi, azaz Ibrahim Škaro úr maga látogatja meg a szerzőt, nem is egyszer, többször is, elüldögél nála egy ideig, de mindig készen a távozásra, közben ezt-azt elbeszél, rendszerint nem is magáról, s amit elbeszél, abból – s most itt közvetlenül szólítja meg a szerzőt – őt magát, Ibrahim urat, ha már szóba hozza, hagyja ki az elbeszélésből az író. Ebben az elbeszélésben tehát szemtől szemben ül a szerző és látogatója, akiről majd az elbeszélés szól. Az elbeszélés hőse belépett a szerző világába, helyet keres magának ott, holott alig akar jelen lenni.

Későn készülhetett Ivo Andrićnak ez a két elbeszélése, és bennük mintha az író saját művének forrásait nevezte volna meg, hiszen Ibrahim Škaro úr, vagy éppen Alipasa, a mostari vezír, közvetlenül vagy közvetve megjelennek az elbeszélő színe előtt, megszólalnak, szó szerint vagy közvetítők útján, s a szerzőnek más dolga sem akad, minthogy szavukat vagy híruket lejegyezze. Az írástudóknak nagy híre volt az évszázadokon át török uralom alatt élő Boszniában, ők azok, akik mások helyett levelet vagy végrendeletet írnak, ők azok, akik ezt-azt az életből feljegyeznek, mint ama Dražeslav, az írnok, akit elbűvölt Dubrovnik meg a tenger, és Ivo Andrić elbeszélőként éppen az írástudók szerepét tekintette a magáénak, az írástudóét, aki tudománya birtokában tanúskodhat a történeésekről, tanúskodhat a múltról és a jelenről is. Visszafogott és szerény szerepet vállalt tehát Ivo Andrić, az író, amikor több elbeszélésben is felidézte a maga szerepével azonos szereppel felruházott írástudók alakját, amit csak megerősített azzal, hogy híruk vagy közvetlen jelenlétük nyomán írta meg a boszniai török világ elbeszéléseit. Ahogyan Ibrahim Škaro efendi időnként megjelent a szerző szobájában, úgy jelentek meg az író előtt az elbeszélések hősei, úgy jelent meg a hőstetteiről híres meg hírhedett Alija Đerzelez, aki állandóan úton volt, és lovaglásai során mindegyre szépasszonyok bűvkörébe került, sikertelen udvarlásai során rendre nevetségessé tette magát, majd végül Szarajevóban a jól ismert utcánál talált megnyugvásra, de nyugalma nem tartott sokáig, mert számára csak rövid pihenő adatott

meg, aztán tovább kellett lovagolnia. Ilyen alak a szerző színe előtt megjelenő Magyar Musztafa is, aki egy eltörökösödött főúri magyar család sarja, állandó harcban az osztrák és német seregekkel, nevezetesen hőstettei, és rendszeresen tér vissza (idézem Csuka Zoltán fordítását), „víz mellett álló, megroskadt házába”, és veszi elő „viaszosvászonba burkolt török sípját”, ám amikor harmadszorra tér meg a házba, már nem talál rá a rég elfeledett dallamokra, sípja üresen szól. Magyar Musztafa élettapasztalata, hogy „a világ tele van mocsokkal”.

Közvetítő – aki most éppen Petar atya – útján jelenik meg az elbeszélő előtt az a Cselebi Hafiz is, Szíria egykori teljhatalmú ura, akiből végül csak az emberi törzs maradt meg. Petar, aki éppen börtönben sínylődik, de minthogy ezmester, kivételes helyzetben van; egyszer elhívják, hogy kísérelő mellett javítson meg egy toronyórát, és akkor a toronyból látja meg az emberi maradványt és ismeri meg annak gyászos történetét. Ilyen a vezír elefántjáról szóló történet, ott is a magasra emelkedett hős bukásának történetét írta meg az író, s ilyen a Szinan halálát előadó történet is. Az egyszer fent, aztán lent a mintája ezeknek az elbeszéléseknek, mindegyikben valaki a hatalmat képviseli, közben persze hatalmaskodik is, legtöbbször élet és halál ura, majd bekövetkezik szinte törvényszerűen a bukása, ám a hősök megveretettsége nem igazságtétel, hiszen a világ, miként Magyar Musztafa tapasztalta meg, tele van mocsokkal, és Andrić török tárgyú elbeszélései ezt a mocskot mutatják fel és írják meg, miközben mindezek az elbeszéléseken erősen átüt a szerző mesélőkedve; Andrić egyetlen alkalommal sem enged a nyugodt mesélés hangneméből, sohasem ragadtatja el magát, főként pedig nem mond ítéletet, a világot olyannak mutatja meg, s ezen belül a török világot, amilyennek a történetei mondják, mocsokkal telinek. Ebből a mocsokból nincs kivezető út, az életrajzokra nincs megoldás, minden út, akár Alija Đerzelez, akár Magyar Musztafa, akár a tanult és bölcs Szinán útja, a romlásba vezet, egyenes irányúan a halál felé.

Az egyetlen, valamennyire más képet mutató elbeszélés a *Híd a Žepán* című. Többször szóba hozott elbeszélés Jusuf vezírről, aki váratlanul kegyvesztett lett, majd tisztára mossa magát, visszatér állomáshelyére, és a népnek sok gondot okozó, a hol megáradó, hol pedig elcsendesülő Žepa folyóra hidat álmodik, és álmát valóra is váltja; olasz hídépítő mestert hív magához, aki aztán ugyanabból a kőbányából, amelyből a nevezetes višegradi hídhoz a követ bányászták ki, kibányásztatta a követ, majd a kődarabok alapos megmunkálása után felépül a híd, de a hídépítő mester életét veszti, s most ott áll a híd mindenki javára, ám jelöletlenül, mert a vezír, amikor elkészült a híd és felírták rá kigondolójának a nevét, kitörölt minden szót, névtelenül és jelöletlenül hagyva a hidat. És itt most ismét,

mint a két posztumusz elbeszélésben, előlép az elbeszélő személye. Azzal ér véget az elbeszélés, hogy a szerző, hosszú gyaloglás után, forró nyári nap nyugtán, hogy megpihenjen, a híd lábának veti a hátát, és megérzi a napnak kőből kisugárzó melegét, majd pedig elhatározza, utánajár, megírja a híd történetét. Személyesen az író jelent meg az elbeszélés végén, valójában belépett az elbeszélésbe a szerző, és ez, miként a posztumusz elbeszélések, azt bizonyítja, hogy Ivo Andrić elbeszéléseiben, teljes összhangban a mindentudó elbeszélőről szóló elméletekkel, valójában a realista elbeszélésmódokkal, kitüntetett helye van magának a szerzőnek, aki engedve mesélőkedvének, lépésről lépésre adja elő választott történeteit, amely történetek elsőrangúan lokális történetek, hiszen minden elbeszélés szorosan helyhez kötött, és következetesen a múltat idézik meg, rendszerint teljes összhangban a történelemmel, mert Ivo Andrić, mint író, sohasem mond ellent a történelmi tapasztalatnak, ám amit elmond, főként persze a boszniai török világot idéző elbeszéléseiben, mindenféle történelemkönyvből és történelmi tanulmányból hiányzik, hiszen a történelembé ágyazott emberi sorsokat adja elő, és előadásából nem hiányoznak sem a meseszerű, sem a fiktív elemek.

Begyűjt, átír, átigazít

Kukorelly Endre: *Reggel az egyik istennő*. Három 100 darab.
Kalligram, Pozsony, 2011

Nem tudom, miért utazok bárhova el. A begyűjtés miatt. Edinburg, Berlin, Szófia, és az akkor megvan valamiképp (Kukorelly Endre).

Minden megvan (Ottlik Géza)

Az első mottóban említett begyűjtés nemcsak a bejárt helyekre s az azokhoz fűződő élményekre – szigorúbban a *nyelvre* fordítva: nemcsak a városnevek begyűjtésére – vonatkoztatható. A *Reggel az egyik istennő* – bár Kukorelly szokás szerint nem jegyzi kötete élén, a cím és alcím alatt, csupán a fülszöveg utal rá – szintén „begyűjtés”: rövidprózáinak gyűjteménye. Csak az áll ott alcímként, hogy *Három 100 darab* és hogy *rövidprózák*. A *Három 100 darab*, ami itt alcím, egy régebbi, 1999-es kötetének volt a címe, annak a műfaját is rövidprózáként tüntette fel. Azt gondolnánk, ugyanott vagyunk hát, mint 1999-ben: akkor is, most is háromszor száz egybegyűjtött szöveg (mindemellett két ciklusuk is ugyanazt a címet kapta: *A Memória-part*, *A beszéd és a szabály*). De nem így van, mert a főcímként *Három 100 darab*bal jelzett 1999-es kötet harmadik százas sorozata kegyes csalás: manír, átejtés, a Kukorelly-szövegekre jellemző nyelvjátékokhoz hasonlatos játék – most (illetve akkor) épp a kötetszerkezettel. Ennek a régebbi kötetnek ugyanis az utolsó százas sorozata (fejezetcíme is ez: *Harmadik rész. Száz*) nem sorozat, hanem hosszabb-rövidebb sorokból felépített, *egyetlen*, cím nélküli szöveg, amely a végén eljátszik a számokkal, nagy ugrásokkal eljut 99-ig, s így végződik: „El se kezdte, az utolsó szám, a legutolsó, mégis milyen iszonyatosan közel van.” Ez az iszonyatosan közeli utolsó nyilván a száz, ami itt játékosan formális gesztus csupán. Valóban átejtés, játék.

A legújabb kötetben viszont a harmadik százas sorozat is végig van írva (ez egyben a kötet legerősebb ciklusa is). Ám ez sem ilyen egyszerű, hiszen a kötetszerkesztés szintjén is érvényesülő játék, miszerint egy-egy római

szám jelenthet önálló, teljes szöveget is, másutt viszont csupán bekezdéseket számlál, már *A Memória-part* (1990) című kispróza-kötettől jelen van Kukorellynél. Ott is, a *Három 100 darabban* is és a legújabb kötetben is ugyanaz a szerkesztési elv érvényesül: az összevont római számok kisebb szövegek füzérére utalnak. A *Reggel az egyik istennő* című kötet első ciklusában ilyen a XXXIV—LXVI számú *Álom út*, amely valóban harminckét hosszabb-rövidebb bekezdésnyi szövegből áll. Mindez betekintést nyújt az írói műhely működésmódjába is: szövegek íródnak, szerkesztődnek egybe és szét, némelyik egy idő után különálló szöveggé bővül, áthelyeződik, egészen más kontextusba kerül. Ennek a szövegvándorlásnak az eredményeként Kukorelly kisprózái nem mindig önálló, behatárolt (és behatárolható), egyértelműen differenciálható textusokként élnek, s ilyenén voltukban nem is tapadhatnak meg az olvasói emlékezetben kompakt szövegekként. Ugyanis állandóan alakulnak, szabad molekulákként vándorolnak, szerkesztődnek egybe és szét. Van jó néhány emlékezetes szöveg, erős szövegek, amelyekre emlékezünk, de mire újabb kötetben, újabb, továbbírt vagy redukált változatban olvassuk őket, már nem egészen ugyanazok: elkülönбöződnek, átszerkesztődnek, áthelyeződnek máshová, egy másik szöveg vagy egy másik ciklus részévé válnak.

Amikor Farkas Zsolt 1996-ban megjelentette Kukorellyről szóló monográfiáját, ebben, akár a szerző lírájára, akár kisprózáira vonatkozóan, ki is jelölte az általa különösen erősnek, antológiadaraboknak tartott szövegeket. Én is kijelöltem a magam számára ebben a legújabb gyűjteményes kötetben, s nem kevés közös, azonos című kedvenc szövegünk van, ám a folytonos újraírások, átdolgozások következtében ugyanaz a cím már nem biztos, hogy ugyanazt a szöveget rejti. Sőt, Kukorelly kötet szerkesztői gyakorlatát ismerve, szinte biztos, hogy nem ugyanazt. Egymás mellé lehet rakni *A Memória-part*, a *Három 100 darab* és a *Reggel az egyik istennő*, sőt a nem gyűjteményes köteteket is, s szövegről szövegre haladva végig lehet kísérni az újraírásokat, szövegredukciókat, -változatokat. (Ugyanez nagyjából érvényes a Kukorelly-versekre is.) Ezt egy-egy szöveggel meg lehet tenni, már kíváncsiságból is, hogy a nyomába eredjünk az írói eljárásnak, hogy végigkísérjük, hogyan működik az újraírás, hogyan alakul és kerül át máshová más-más pillanatokban, időszakokban egy-egy szöveg. Ám ki-nek lenne kedve ilyen állandó mérícskélésekkel, kínos hasonlítgatásokkal terhelni az olvasás örömet? Vagy, fordított eljárásként, úgy venni kézbe Kukorelly kötetét, ezt az újat is, mintha sohasem olvasott mondatok, kisprózáknak szövegét olvasnánk? Ez utóbbi olvasásmód nem oltja ki, nem írja felül az előbbi, hiszen ekkor meg ismerős mondatokkal, bekezdésekkel, szövegekkel találkozunk. Ismerőséssel, de mégis újakkal vagy új össze-

függésbe helyezettekkel. Ez az állandó, folyamatos szövegkorrekció, a babitsi (csak épp másra vonatkoztatott) soha-meg-nem-elégedés feszültsége az olvasás aktusát is állandó köztességben tartja. Ha írunk, ha olvasunk, különben is (mások által előzőleg megírt, illetve előzőleg olvasott) szövegek között vagyunk. A Kukorelly-olvasás szövegközisége ezen az intertextuális viszonylaton túl a szövegek autotextuális jellegét, relációit is hangsúlyossá teszi. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Farkas Zsolt monográfiájában olyan szövegeket is megjelöl, amelyeknek szerinte nem tett jót az utólagos korrekció.)

Ezekben a kispróza-kötetekben vagy a szövegek után vagy a tartalommutatóban jelölve van keletkezésük éve, azaz az újabb dátumokból következtetni lehet arra, hogy (talán) újabban keletkezett szövegeket jelölnek. A zárójelbe tett *talán* nem az én bizonytalanságomnak, hanem annak a viszonylagosságnak a jele, amely nemcsak a szövegek keletkezésére vonatkozik, hanem általánosabb értelemben is jellemzi az opus lírai és prózaalkotásait. Új és nem új, régi és nem, igen és nem.

Akkor tehát tévelygünk valami folyton alakuló, soha meg nem állapodó szöveguniverzumban, vagy jót olvasunk? Jót olvasunk: jó mondatokat, bekezdéseket, szövegeket. Az előbbieken nem véletlenül írtam az olvasás örömről. Az olvasás öröme, a szöveg öröme... Mitől és miért jó olvasni Kukorelly szövegeit, akár verseiről, akár rövidprózáiról, akár a regényeiről van szó? Mint minden kérdést, ezt is könnyebb feltenni, mint megválaszolni. Attól, hogy rokonszenves ez a szövegekben megkonstruált, magát nem feltétlenül mindentudónak, sőt egyáltalán nem mindentudónak élnék állító én. Attól, ahogyan a legkevésbé irodalminak tűnő diskurzustól irodalmat csinál. Hogy a szándékolt ügyetlenkedésekben, szögletes gesztusokban önmagunk ügyetlenkedéseire és szögletességére ismerünk. És hogy mindez csak felszín, látszat.

Az eddigiek során jóformán a Kukorelly-kötetek szerkezeti felépítéséről, alakulásrajzáról szóltam. A folytonos alakítás, újbóli és újbóli nekiveselkedés, az állandó önkorrekció és pontosítás szerkezeti szinten és az egyes szövegek szintjén is jelen van. A viszonylagosság, a befejezhetetlenség, a lezárhatatlanság létszemléletté válik. Semmi sem ismerhető meg véglegesen, semmiről sem állapítható meg bármi visszavonhatatlanul és végérvényesen. Mozdulatok, arcok, jelenségek végeérhetetlen sora, ez lenne a világ, miközben minden alakul, a dolgok közötti viszony is s a mi viszonyunk is a jelenségekhez. Ez a viszonylagosság Kukorelly kisprózáinak, de minden műnemben és műfajban írott szövegének is alapélménye. „Mintha tényleg ide igyekeztem volna, nem emlékszem, ülök egy széken itt, messze, de mitől messze?” (*Semmilyen ügy*, 206). Feltűnően sok a kér-

dés, a kérdés ezekben a szövegekben. Lényeges és lényegtelen dolgokra irányuló kérdések, az egyetlen (pontos) válasz, a visszavonhatatlan, megkérdőjelezhetetlen igazság megkérdőjelezése. Lehet-e bármiről tudni valamit? Lehet, lehet, hogy tudjuk is, de vajon jól tudjuk-e?

A kötet egyik legsűrűbb, újnak tűnő, 2009-es keltezésű szövegében (*M. kir.*) Kukorelly fiktív én-je azon tűnődik, szinte parodisztikus naivitást mímelve, mit tudunk Mátyás királyról. Olyan történelmi nevet helyez a szemlélődés és a reflexió középpontjába, amelyre vonatkozóan akár a történetírásból, akár más narratívákból (népmese, szállóige, a népi emlékezet egyéb szövegei) mindannyiunknak bőven vannak ismeretei. Ám amint a mozdíthatatlant kimozdítja, minden referencia, tudás, bizonyosság inogni kezd. Külön hatáseffektust kelt, hogy mindez nem kevés humorral megy végbe. „Mátyás tudott magyarul. A köznemességhez címzett latin nyelvű leveleiben a *magyar nyelv dicsőségéről* ír, Szilágyi Mihálynak pedig, a nagybátyjának, így Szekfű Gyula, hamisítatlan magyar természete volt. Ami vajon mit tesz?, erről nem ír Szekfű” (240). Vagy: „Élt M. kir., ez biztos. Gömör persze baromság, Mátyás és az igazságosság, meg a Duna jege 1458. január 24-én. Vajon mit szólna egy laptophoz? // A Dunához a hidakkal? Egy villamosjegyhez? A Playboy 1962. júniusi számához? Nem adná oda az összes Corvinát csodálkozásában a Playboy 1962. júniusi számáért?” (Uo.)

Semmi sem végleges, nem lezárható, minden kimozdítható (a maga idejéből is), viszonylagos és megkérdőjelezhető. Mindennek ellenére mégsem szkepticizmus ez. Kukorelly kisprouzái a megválaszolhatatlan kérdések, eldönthetetlenülések *ellenében* az őt körülvevő világ semmisnek tűnő jelenségeinek megszámlálhatatlanul sok apró részletét sorakoztatják fel. Akár előző kisprouza-köteteiben, de versesköteteiben vagy a *TündérVölgyben*, itt is egybeállnak bizonyos (nem folyamatos, nem egyenes vonalú narratíva szerint szerveződő) témabokrok. Előbbi műveiből többnyire ismerősek is: a gyerekkor, a foci, a lányok, a katonaság, az utazások, országok, városok, a történelem, az írásra, irodalomra, művészetre, formára vonatkozó reflexiók, látványok, mozdulatok, gesztusok koreográfiája s a mindezekhez fűződő közérzet és reflexiók. Mondatait olvasva az olvasóból gyakran felszabadul a hangos nevetés. Ami nem azt jelenti, hogy minden olyan vicces lenne. Az *Út* első mondatában be is jelenti, hogy „ez durva lesz” – s valóban az: naturálisan nyers, már-már hagyományos módon elmondott történet egy tökéletes magyarsággal beszélő, testileg és egészségsileg leépült, időse cigány ember hányattatásáról a vonaton.

Kukorelly kisprouzáiban minden téma az írás alkalma lehet: ami Szőlőskislak és Szőlősgyörök között eszébe jut vagy az, hogy egy férfi jég-

virágot kapargat az üvegtáblán, hogy a szövegekben megszólaló én otthon van és ebédel, kimegy a konyhába sörért vagy enni, megeszik három banánt, nézi a beázást, meglátja magát egy kirakat tükrében, hogy a melósok szemtetet hordanak, hogy galambok ülnek a berlini falon; az emlékezet, a séta, a bámészkodás, az utazás is megszövi a maga témahálóját, vagy egy-egy apró gesztusból, mozdulatból lesz szöveg. Fonák helyzetekből – ezekből bőven van: abból, hogy az utcán elesik egy férfi, hogy a kiömlött vörösbort vagy kávé foltot hagy. Különös hangsúlyt kap a reflektált szemlélődés, a nézés, a látvány, s bár írásmódja a hagyományos prózapoétika aláaknázása, megdöbbenőnek és meglepőnek tűnnek egyes leírásrészletek, hasonlatok, képek. Sötétedésképek, egy pocsolyában összegyűlt esővíz, egy sárga levél lebegésének, a hegyvidék sötét tömbjeinek látványa... De ugyanakkor ott vannak a hagyományos leírás ellenében tett gesztusok, hirtelen váltások is: „az Alpok nagyon változatosak bírnak lenni vagy nagyon változatos bír lenni, attól függően, hogy egyes számba teszem vagy többes számba, ha az ember csak néhány száz méterrel odébb megy, máris egészen megváltozik a táj, az alakulatok alaposan átrendeződnek, [...] onnan, ahol most a lepedőnk van, az Alpokból csak egy hanyattfekvő nő melle, meg a kis-sé hegyeskés hasa látszik, / az alpokszerű hasa, / kitakarja az Alpokat, / néha keresztülszalad a lepedőn egy hangya [...]” (*Penetráns sürgölődés a boldogságban*, 200, 201). Az idézett szöveg Kukorelly kisprózáinak egyik antológiadarabja. Nem új, hiszen 1989-es keltezésű, s a recepció is gyakran hivatkozik rá. Ennek a gyűjteményes kötetnek egyik leglényegesebb hatás-effektusa abban nyilvánul meg, hogy a régebbi és újabb szövegekből, ezek összjátékából, együttthangzásából élesebben, hangsúlyosabban rajzolódnak ki a rövidprózák olyan vonásai, amelyek eddig rejtettebbek, alig észrevehetőek voltak. Ki mert volna Kukorelly kapcsán az eddigiek során arról írni, hogy vannak hagyományos leírásai, hogy szövegeiben olykor nagyon is plasztikus képekben mutatkozik meg a látvány? *A Reggel az egyik istennő* szövegegyüttese arra hívja fel a figyelmet, hogy a Kukorelly-líra és -próza kapcsán méltán hangoztatott nyelvi destruáltság ellenében ugyanakkor van itt valamiféle klasszicizáltság is. Talán nem véletlen, hogy a sorban utolsó, legújabb, tavalyi verseskötetében, a *Mennyit hibázok, te úristen* címűben s vele szinte egy időben, ebben az új gyűjteményes kispróza-kötetben is, feltűnik egyfajta klasszicizálódó hang, írásmód. Vagy annak csak árnyéka. Hiszen itt is a nyelvi destrukció, az alulstilizálás a hangsúlyos. Olykor mégis felvillan egy-egy, a hagyományos szépségelv emlékrét, árnyát őrző szövegrészlet, s ezzel Kukorelly nemcsak azt mutatja meg, hogy, ha kell, hagyományos stílusban, hagyományos prozódia szerint is meg tud szólalni, hanem azt is, hogy a tradicionális diskurzus már nem írható folyamatosan,

csupán felvillantható egy-egy pillanatra. Oly módon, hogy egybeáll a kép, de nyomban átvillan rajta valami más is. Ahogyan a *Titok*, a. 3. című szövegben pl.: „Ezen a helyen a fény úgy zuhog alá, mint szélfújásban az erős zápor. Reggel, a lekváros fánk nál meg lett fogva a lábszáram. Amikor a lekvárt ettem, úgy sütött be a nap, alulról valahogy, fogta a lábam szárát a napfény. Dél körül megváltozik a beesés szöge, akkor egy ideig úgy éget, átjön a fejemmen a sugárzás. A park padján felejtettem a papírjaimat, amikor észrevettem és visszamentem érte, egy nagyseggű nő ült a kézírataimon” (89).

Ha már a hagyománynál tartunk, kisprózáról lévén szó, nem hagyhatjuk ki a *történet* fogalmát. Egyrészt köztudott, hogy Kukorelly sem kisprózában, sem regényeiben nem a hagyományos történetképzés elveit követi – hogy a szó hagyományos értelmében nála nincsenek történetek. Ugyanakkor szinte provokatívan hat, hogy a kötet három számozott darabja is azt a címet viseli, hogy *Történetek*. A történet itt annyit jelent, hogy történet-szilánkok, élethelyzetek, látvány s az ezekhez fűződő reflexió és önreflexió – vagyis inkább a hagyományos értelemben vett történet provokációját. Hogy azután a kötet utolsó szövegében a szerző újra nekiveselkedjen a „hagyománynak”, s elmondja egy kerékpár történelmi allúziókat is keltő történetét. Illetve nyomban kettőét. Azét, amelyet előbb kitelepített, majd emigráló unokabátyjától örökölt, s azét, amelyet 1995-ben látott Berlinben. Ez az asszociatív, de reflexiókkal, önreflexiókkal és emlékezetfoszlányokkal felszabdalt történetvezetés több szövegnek is szervezőelve. A már említett Mátyás király történet például a történelmi figurából kiindulva a Széchenyi és a Mátyás király utca sarkán álló teleki vikendházon, majd Rákosin (aki szintén „M. egyébként”) át a Ferencváros Rákosi vezetéknévű balösszekötő játékosáig („Matyinak becézték, de Gyula”) jut el, közben a Playboyt ütközteti Mátyás Corvinájával, kitér a hévvel (Szentendrére, Kovács Margithoz) utazó Rákosinéra („biztos kedves arca volt, csak hát Rákosiné”), Kodályra („Kodály pedig írjon új himnuszt, Isten nélkül. // Balsors nélkül, de a Kodály nem írt, mondván, hogy jó a régi.”, 242), újra vissza a szentistvántelevi gyerekkori nyarakhoz stb. Amiből pedig a szöveg kiindul, nem más, mint a Kukorelly-próza szinte állandó kérdései: az emlékezet, a kitalálás, a fikció: „Mátyás király, igen, igen. Ötszázvalahány évvel ezelőtt élt, ha ugyan. Ha élt egyáltalán stb. Élt hát, vagy pedig nagyon erősen lett kitalálva, erőből, ügyesen, mondhatni tökéletesen” (237, 241).

Az ilyen párhuzamok, témavegyülések, humoros, ironikus, olykor parodisztikus váltások, beékelések és logikai kanyarok teszik izgalmassá és élvezetessé Kukorelly prózaszövegeit. Nem kell túl messzire mennünk, hogy felismerjük: regénykonstrukciói is ilyen eljárásokon alapulnak, s hogy lírájában is hasonló attitűdök mutatkoznak. Kukorellynél létezik egy

műnemek, műfajok feletti tematikai, alkotásmódbeli egybehangzás, amit még inkább nyomatékosítanak a verseiben, prózájában egyaránt előforduló toposzok, motívumok. E gyűjteményes kötetben is jelen vannak például azok a toposzok és fogalmak (szív, Isten, nemzet, haza), amelyekre vastagon rátelepedett a pátosz, s amelyeket kisajátított magának a hagyományos, emelkedett, de a közhelyen alapuló beszédmód is. Kukorelly bátran játszik rá ezekre a toposzokra, iróniával, alulstilizálással tisztítja meg őket s teszi őket újra megszólíthatóvá.

A *Reggel az egyik istennő* szövegei következetesen kitartják az eddigiek során is ismerős, Kukorelly-féle hangot. A leszállított, destruált, irodalom alatti nyelv, a logikai ugrások, a hirtelen váltások és visszakanyarodások nem mindennapi és nem szokványos szellemi, esztétikai élményben részesítik az olvasót. Hermeneutika, intellektualitás, korkép, ironia, humor, ahol kell, részvét is – minden együtt van. Valóban *minden megvan* ebben a Kukorelly-regényekkel vetekedő, gyűjteményes próza-breviáriumban. Vannak nagyon sűrű szövegek, sok ilyen van, lassan, araszolva kell őket olvasni, sorról sorra, szóról szóra, mint a verseket. Itt nem a történet vezet, hanem a mondat.

A *TündérVölgy* és az *Ezer és 3* szétszálazódott szövegfolyam. A rövidprózákban e szétszálazódás egysége a mondat, amire maga a szerző is gyakran reflektál. Mondatokat ütköztet, kanyarít, fordít ki szokványos jelentésükből és ruház fel újakkal. Mintha azzal szembesítene bennünket, amit magunk is látunk, nap mint nap, csak eddig nem vettük észre. Ez a mondatnyi egységekből építkező szövegüniverzum egy sor antológiadarabot sorakoztat fel a kötetben. Vagy kéttucatnyit kijelöltem magamnak, átdolgozott, továbbírt régieket és újakat is (*Haza, Telep, Nem találok el, A Memória-part, A dór állam, Német, Álom út, Cé cé cé pé, Cukor, Hab, Férfi-fuvalom, Víz, Ősz, Ha megyek, mi van az alatt, Javulások, Penetráns sürgősség a boldogságban, Semmilyen ügy, Hogy nem állítja meg, az látszott azon, M. kir., Tévedhetek, Út, U stb.*). Aki elolvassa a kötetet, rátalál a maga kedvenc szövegeire, s gyanítom, hogy nem kevés ilyen talál.

Pesze nem tudni, kézbe veszik-e, vennék-e ezt a könyvet a hagyományos történeten alapuló prózán nevelkedett és ehhez szokott olvasók. Miközben olvastam e gyűjteményes kötet régi és új szövegeit, arra gondoltam, hogy állandóan, naponta Kukorellyt kellene olvasni. Mondatról mondatra.

Ismerős idegenek

A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának zentai művésztelepéről

A művészet és a tudomány, valamint a műemlékvédelem gyakorlati összekapcsolásának gondolata a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán a Művészettörténeti Kutatócsoport megszervezésekor merült fel. A kutatócsoport egyik első feladata a pécsi székesegyház műemlékvédelmi problémáira való figyelemfelhívás volt a művészet és a tudomány eszközeivel: képzőművészeti kiállítás és tudományos workshop létrehozatalával. Ez utóbbi a székesegyház tudományos kutatási kérdéseivel, művészetével, műemlékvédelmi kérdésekkel foglalkozott, amelyen a régészek, levéltárosok, művészettörténészek és építészek előadásai mellett a kutatócsoport hallgatói is szerepeltek.

A képzőművészeti kiállítás apropóját a székesegyház 2010 februárjában bekövetkezett beázása adta. Ekkor, hóolvadás következtében, a déli mellékhajó sérült meg: a falon lecsorgó hólé a Szent Pál-ciklus első jelenetén végigfolyva a secco egy részét is lemosta (Moritz von Beckerath műve). A víz Szent István protomártír megfestett vérével keveredve részben együtt csorogva – vakolatszemcséket, pigmenteket vitt magával. Ebből a falkép részeit tartalmazó vízből gyűjtve hoztam létre az *Aqua di Seccót* és a *Freskólét* mint képzőművészeti alkotások alapanyagát és ihletőjét. Az *Aqua di Seccót* az ereklyék tisztelőire számítva, akik e vízben a művészet és Szent István ereklyéjét látják, és azok számára, akik e vízből az eredeti alkotást kívánják rekonstruálni, a *Freskólét* pedig a vízből fogyasztani kívánókra (ihlethiányban szenvedő művészekre is) gondolva. A részt vevő mestertanárok (Hegyi Csaba, Nagy Márta, Nemes Csaba, Losonczy István) és a hallgatók (Hegyi Csaba szakmai vezetésével) így a vér és a víz, a teremtő és pusztító víz, a művész-mű-

*Aknai Tamás, Raffay Endre,
Ravasz Jonathan: Aqua di Secco*

vészet és más ereklyék, valamint más, egyházi és templomi vonatkozású témákban hoztak létre alkotásokat. Ezen műveknek a pécsi Nádor Galériában 2011 januárjában rendezett kiállításához a pozsonyi Képzőművészeti Egyetem Intermédia Tanszékének tanárai (Németh Ilona, Anton Čierny) és hallgatói is csatlakoztak.

Zentán is a tudománynak és a képzőművészetnek a műemlékek védelmének a szolgálatába állításáról gondolkodhattam. A tudományos kiindulópontot a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett 2010. őszi konferenciáján tartott előadásom jelentette, amely Zenta művészeti értékű és művészettörténeti vonatkozású műemlékeinek, illetve műemlék jellegű építészeti örökségének pusztulásával-pusztításával foglalkozott. Ennek „sikertelensége” – egy előadás hatása korlátozott lehetőségeinek felismerése – következtében láttam szükségesnek a képzőművészetnek a segítségül hívását és a PTE MK hallgatóival működő nyári művésztelep megszervezését, amely Hajnal Jenő és a VMMI jóvoltából 2011 júliusában – hagyományteremtő szándékkal – meg is valósulhatott. A pécsi hallgatókhoz, akik művészeti vezetését két, Pécsen frissen végzett festőművész (Bajor Zita és Kelemen Péter) vállalta, a budapesti Visart Művészeti

Művészet és műemlékvédelem

A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának művésztelepe Zentán,
a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet szervezésében
2011. július 21-31.

A művésztelep vezetője:

Dr. habil. Raffay Endre PhD művészettörténész
(PTE MK, Művészettörténet és Elmélet Tanszék, tanszékvezető)

Művészeti vezetők:

Bajor Zita festőművész (PTE MK), Kelemen Péter festőművész (PTE MK)

2011. július 21. csütörtök
A művésztelep kezdete (érkezés, ismerkedés)

2011. július 22. péntek
A műtermek elfoglalása. Városnézés. A Városháza
megtekintése és a kiállítási helyszín kiválasztása

2011. július 23. szombat
Tervek kidolgozása és az alkotás kezdete.
Bortanulás, piaci felmérés, építészeti rajzok, mű-
termi csendeslesek

2011. július 24. vasárnap
Városnézés Raffay Endre vezetésével –
motívumgyűjtés, fényképezés. Plakát- és
meghívótervezés
Előadás (VMMI, aula) 19.00 Pejin Attila:
Történet a művészetben – művészet a temetőben

2011. július 25. hétfő
Alkotómunka

2011. július 26. kedd
Alkotómunka
Előadás (VMMI, aula) 16.00 Kovács Olga: A zentai
művésztelér és Pécs kapcsolata
Kiállítás megnyitóján való részvétel (Múzeum) 18.00
Benes József kiállításának megnyitója

2011. július 27. szerda
A Városháza környékének megmunkálása
Előadás (VMMI, aula) 17.30 Korhecz Papp
Zsuzsanna: A bicsi várkép, 18.30 Biacsi Karolina:
A magyarországi Biacsi Pál-kápolna restaurálása

2011. július 28. csütörtök
Kétnapos Bajor Zita vezetésével a Városháza előtt

Kiállításrendezés a Városháza előcsarnokában
lépcsőházban

2011. július 29. péntek
Művészeti akció (Zsinagóga) 15.30
Guttmann Barbara performance-a
Művészeti akció (Városháza) 16.00 Donka Péter
Raffay Endre: Műemlékvédelem – műemléki táblák
építészeti vázlat felhelyezése
Kiállítás megnyitóját (Városháza, előcsarnok) 18.4
művésztelep résztvevőinek kiállítása. A kiállítás
megnyitóját Erőss Anikó, Zenta polgármestere
esemény háziasszonya és Hajnó Jenő, a VMMI
igazgatója, a művésztelep házigazdája. Vezetés
társ: Raffay Endre,
a művésztelep vezetője

2011. július 30. szombat
Előadások (VMMI, aula) 10.00 Hegyi Csaba: Né-
építészeti motívumok, 10.45 Valkay Zoltán:
A nagyvárak elem Zenta építészeteiben, 11.30
Papp Richárd: Mi van a homlokzatok mögött?
Kirándulás

2011. július 31. vasárnap
A kiállítás lezárása, a művésztelep bezárása

*Ravasz Jonathan:
A művésztelep
plakátja*

Akadémia egy hallgatója és a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium diákjai és tanárai is csatlakoztak. Konferenciái „sikertelenségem” nem rettentett el attól, hogy a művésztelepen alkotók és az érdeklődők számára is tudományos előadásokat terveztem, hogy a művészeti tevékenységhez ismereti háttérrel, inspirációs kedvet és szempontokat biztosítsak. Előadóink voltak: Ninkov Kovačev Olga művészettörténész, Korhecz Papp Zsuzsanna és Biacsi Karolina restaurátor-művészek, Pejin Attila történészmuzeológus, Papp Richárd kulturális antropológus, Hegyi Csaba festőművész és Valkay Zoltán építész.

A művésztelep programjait plakátok hirdették, amelyeket a művésztelepet záró kiállítás meghívóival együtt – zentai motívumok felhasználásával – a hallgatók tervezték (Donka Péter, Ravasz Jonathan).

Thukydidesz szerint, ha Athén vagy Spárta elpusztulna, egykori dicsőségükről romjaik regélhetnének – amely regélés az építészet és az építészeti reprezentáció vonatkozásában lehetne hiteles, nem a politikában. Ha Zentából is csak romok maradnának, azok is „csak” az egykori

építetők és építészeik igényeiről, lehetőségeiről, igazodási-mintaképvétési szándékairól, reprezentációs és művészeti törekvéseikről tanúskodnának. De milyenek lennének ezek a romok? A közvetlenül az első világháború előtt épült városházák monumentálisak és időtállóak – a téglá és vasbeton szerkezetek aránylag jól bírják az idő pusztítását. Nem úgy a polgári építészet megannyi, nagyrészt a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején épült emléké, amelyek eredeti méreteiket tekintve sem nagyok, emelettel is csak nagy ritkán találkozni, és építésükkor előszeretettel alkalmazták a vályogot is. A vályogfalak romlásra alkalmatlanok – legfeljebb a Márai által gipszcifraságnak nevezett díszítményeik dacolnának az idővel, de nem *in situ*, hanem láthatatlanul: az egykori épületek sárdombjába süllyedve. Ha a romba dőlést elnéptelenedés nem követné, nemcsak sárdombok nem maradnának, de a téglá- és vasbeton romok sem. Az (újra) élő város, közösség a területén ugyanis nem tűr meg romokat. Romot eleve nehéz egy élő-működő városba integrálni, egy élő-működő városban a romosság különben is szégyenfoltnak, az újat építeni akarók számára bontást igazoló hivatkozási alapnak számít. Az antik és a középkori Róma esete, hogy tudniillik az utódok sokkal kisebb területen is elfértek, mint a régiek, s a régi városfalakon belül, az utódvárosok közt, rommezők létezhetek évszázadokig, nem szokványos. A török hódoltság utáni Székesfehérvár példája is jól mutatja, hogy a romokkal az újjáépülő város végez, legyenek azok akár Szent István templomának romjai is – felhasználva a kéznél lévő építőanyagait, majd hasznosítva a területét is. Zentán a főtéri Szent István-templom befejezetlenül maradt, romszerű téglá és vasbeton csonkjai sem maradhattak meg, azok az idővel a két világháború közt még dacoltak, de a második után az élő város igényei és a kor végzett velük. Az arcsi templom pusztítás-esete más, pontosabban más ütemű: körülötte és közelében új település nem jött létre, a távolabb lakók pedig kétszer is meggondolhatták, hogy érdemes-e a templomfalakat bontandó oda ökrös szekereken elzarándokolni.

Az intézményesült műemlékvédelmi tevékenységnek köszönhetően, az épített örökség fennmaradásáért hivatalból (is) aggódók a művészi értékkel rendelkező, esetleg művészettörténeti jelentőségű épületeket, de régiség-értékkel bíró vagy történeti-kultúrtörténeti jelentőségű épített örökséget is a műemlékvédelmi hivatal által képviselt állam védelme alá helyezik, és törvényileg óvják. A helyi önkormányzatok és a különböző város- és építészeti örökséget védő, vagy hagyományőrző társaságok aktivitása következtében a helyi értékkel bíró emlékek is védelmet élvez-

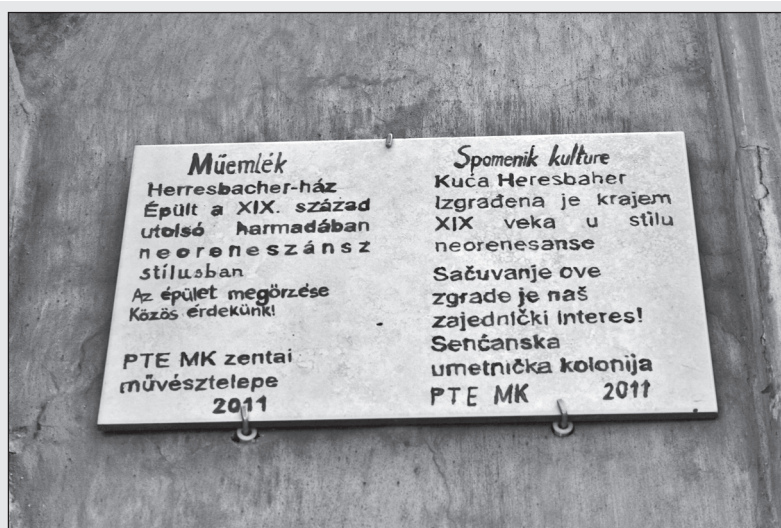
nek. Védelmet, az értéket fel nem ismerő vagy tagadó nemtudással, így a tulajdonosi önkénnyel szemben, valamint mindezekről nem okvetlenül függetlenül jelentkező rombolási és telekspekulációs szándékokkal szemben is. A védettségéről – hirdetve és magyarázva egyúttal az értéket is – az épületek falán elhelyezett tábla tájékoztathat.

Zentán a házak falán szinte sehol sem látni ilyen táblákat. Az itt sétáló helybéli vagy az ide látogató gyanútlan vendég azt gondolhatja, hogy ebben a városban nincsenek is műemlékek, és a régi, eredeti díszeket folyamatosan (el)vesztő – lepotyogtató – épületek nem műemlék-jellegüknek köszönhetően állnak még, csupán az építetők-befektetők impotenciájának vagy hiányának következtében. Zentán csupán néhány épületet jelöl tábla: Lajta Béla Tűzoltóotthonát, amelyről nemcsak a szecesszió építészetét tárgyaló, szűk szakmai közönség számára írt irodalomban, de a magyarországi művészet történetével foglalkozó összefoglaló művekben sem szoktak említés nélkül hagyni, valamint a Sremac- és az Osgyáni-Vujić-házakat, nemcsak az építészeti értékeiknek köszönhetően – az előbbi neorokokó díszítményei meglehetősen társtalanok Zentán, az utóbbit klasszicista és romantikus elemei teszik érdekessé –, hanem a szerb irodalommal és műgyűjtéssel összefüggő történetiségük, tanú-szerepük.

A három épület közül csak az első van műemléktábla, csak ezt védik a műemlékvédelmi törvények (a közelmúltban a fényképezéséhez is hivatalos engedélyt kellett kérnem) – a megmaradását nem veszélyeztetheti más, csak a romboló idő és természet. A másik két emlék és a többi, amelynek örökség-értékére tábla sem figyelmeztet, viszont bármikor eltűnhet. A jövő Zentáján nem fog a múlttól más, csak a Tűzoltóotthon tanúskodni? Csupán idő kérdése, és eltűnik a város?

A történesek ilyen irányba mutatnak: a város épített örökségét a bontócsákány éppúgy veszélyezteti, mint az épületek eredeti jellegét felszámoló vagy azt teljesen megsemmisítő átalakítások is. Nem Zenta lenne az első az olyan városok sorában, ahol a történeti-művészeti értéket legfeljebb egy(-egy) rezervátumszerűen megjelenő épület képviseli, vagy ahol már csak egy emlékeztetőnek marad hely – mint Zentán, a zsinagóga helyén.

Lajta Béla művészettörténeti szerepe ide vagy oda, eltűnhet az általa tervezett Slavnić-ház és az ő terveit követve felépült Gimnázium is. Az előbbin az eredeti megjelenés a közelmúlt beavatkozásának következtében csorbult, az utóbbit a második emelet ráépítésével már régebben megcsúfolták. Mert pusztítani nemcsak bontással lehet, de épülettömegek tönkretételével – rá- és hozzáépítésekkel – homlokzatok

Donka Péter, Raffay Endre: Műemléktábla

lecsupaszításával – a gipszcifraságoknak nevezett díszítőmotívumok és architektonikus elemek leveretésével – a homlokzatok nyílásrendszerének átalakításával – az ablakoknak kirakatokkal való helyettesítésével – a részletmegoldások megváltoztatásával, cseréjével – anyag- és formaidegen elemek modernizációs célú beépítésével. Ezek a pusztító átalakítások – a tulajdonviszonyokkal összefüggésben – gyakran az épületeknek csak egy-egy részét érintik, olyan speciális megoldásokat eredményezve, amelyeken a különböző korú és típusú – célú, szándékú és színvonalú – átalakítások jelennek meg egymás mellett, elborzasztva lakost és látogatót, laikust és szakembert egyaránt. Ezek az átalakítások legtöbbször az épületfunkciók megváltoztatásával összefüggésben következnek be – a homlokzatok mögötti életek és életmódok eltűnésével a polgári lakóházak szobáiból üzlethelyiségek lesznek, a házak kivájt ablak-szemeinek helyén kirakatokkal. A hálószobák helyén szexbolt található, az ebédlők helyén konzervbolt, a szalonok helyén pártiroda, a könyvtárszobák helyén DVD-kölcsönző. Az átalakítások a kerteket sem kímélik: ezek helyén autóparkolók jönnek létre.

A PTE MK zentai művésztelepének egyik kiemelt feladata műemléktáblák tervezése és épületeken való elhelyezése volt: a táblákkal a művésztelep résztvevői néhány, különösen veszélyeztetett állapotú és helyzetű épületre hívták fel a figyelmet, és általuk azokat mintegy saját védelmük alá vonták (Donka Péter, Raffay Endre). Remélve, hogy ezzel megmentik az utókor számára a Szefárd-zsinagógát, a Herresbacher-

Bíró Boglárka, Lukács Ildikó: Gyászjelentés

házat, az Ignjatović-házat, a Szép és a Tóparti utca egy-egy épületét. A műemléktáblák sorozatához egy plakát-festmény is készült, amely a táblákhoz a felirata révén kötődik, kompozíciójának köszönhetően pedig, amely a *Freskólé* hasonló műfajú művének megfelelője, a pécsi műemlékvédelmi tevékenység folytatásaként értelmezi a zentait (Donka Péter: *Őrizd meg és véd a műemlékeket!*). A műemlék-avatási és táblafelszerelési akciót a következő évek művésztelepei alkalmával folytatni szeretnénk.

A művésztelep alkotásaiban a táblák által való védelemmel szembeni pesszimista álláspont is megfogalmazódott, amelyet a megóvni kívánt épületek tulajdonosainak a táblafelhelyezéshez való hozzáállása is táplált. Az engedélyek beszerzése alkalmával ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a tulajdonosokat csupán az egyéni érdekeik vezérlik („felesleges nekünk a tábla, az épületet tavaszra úgys lebontjuk és eladjuk telekként”), és nincsenek tudatában annak, hogy ingatlanuk a közösség épített örökségének is része, közös kincs, amelynek fennmaradása így közösségi érdek. Nincsenek tudatában, hiszen tulajdonuk megóvásában, fenntartásában és helyreállításában a köz segítsége és támogatása nélkül kell(ene) helytállniuk. Gyászjelentések készültek tehát a védeni kívánt és más veszélyeztetett épületekről, fényképpel és az életkor feltüntetésével, amelyeket a vidék szokása szerint fákra felfüggesztve tettünk közzemlére (Bíró Boglárka, Lukács Ildikó).

Műemléket mentő, az épület értékeire a figyelmet felhívó, az elfeledett-kihalt terekbe új életet lehelő szándékok vezérték a művésztelep műterméinek a megválasztását is. A műtermeket egy magát megnevezni nem akaró támogatónk jóvoltából egy, a XIX. század nyolcvanas éveiben épült palota első emeletén rendezhettük be. A terek tevékenységünknek köszönhetően újjáéledtek: az alkotásnak lettek helyszíneivé, festményeket és rajzokat függesztettünk a falaira. Ugyanakkor motívumai új alkotásoknak lettek ihletőivé (Bajor Zita: *Zenta napsütésben*), és anyagai is újjászülettek a művészet által: padlászőnyegének darabjai képek vászonpótló hordozói lettek (Gyuricza Márta: *Szent Mihály*; Kelemen Péter: *Lukrécia*), kéményének korma festék alapanyagává (Abdul-Karim Linda: *Éjszaka, Szorongás*).

A palotában készült alkotásokat egyébként is jellemzi a talált anyagok alkalmazása és a másodlagos (vagy sokadlagos) felhasználása. Az alapanyagok nagyrészt zentaiak: a városháza tornyából származó félretett falapok ugyanúgy alapanyagul szolgáltak, mint ahogy épületfelújításkor kidobott ablakkeretek és -üvegek, a Deák-ház padlásáról és más padlásokról származó képperetek, ugyanott talált fénykép vagy a levéltárból való anyakönyvi fénymásolatok, de Pécsről hozott, már megfestett vásznak is új életre keltek (Bíró Boglárka, Gyuricza Márta, Lukács Ildikó, Kelemen Péter).

Az ezekből az anyagokból készült alkotások hasonlóná váltak a műemlék vonatkozású ábrázolási tárgyakhoz: maguk is mulandóak – leginkább a járdaaszfaltra készített, homlokzati elemeket és a városházai kapurácsot másoló krétarajzok árnyék-mulandóságúak – és fokozott figyelmet, védelmet igényelnek – az egyszerű járókelőtől is (Bajor Zita: *Krétarács*).

A talált képperetek felhasználásával készült alkotások is igen sérülékenyek: ezek gipszcifraságai éppúgy hajlamosak a lepotyogásra, mint a homlokzatok hasonló anyagú-motívumú részletei, a keretekbe szerkesztett cérna-papír folt-konstrukciók is könnyen szakadnak, a száraz levelek szétporladnak. A szépség mulandóságára leginkább az egyik keretbe függesztett pillangó hívja fel a figyelmet, amelynek talán az ugyanannak a kompozíciónak ugyancsak újrafelhasznált elemei, a lehullott gipszlevélkéik okozták halálát (Bíró Boglárka: *Pillangó*).

Ahogy a régi palota terei megtölthetők újfajta tartalommal, és ahogyan a városháza előcsarnoka és lépcsőháza a városháza hivatali funkciójától idegen művészeti eseménnyel életre kelthető, úgy a régi polgárházak egykori fénye is visszavarázsolható és terei új(ra) értelmet

nyerhetnek. A régi képkeretek sem mind foltozottak, de új alkotások befogadására is alkalmasak – ennek a lehetőségére hívja fel a figyelmet a Szent Ferenc-kép is (Kelemen Péter: *Szent Ferenc a madaraknak prédikál*).

A régi képkeretek nemcsak a (gipsz)mulandóság szempontjából mutatkoztak hálás kiindulási alapnak, de formájuknak és képre nyíló (eredeti) funkciójuknak köszönhetően az ablakok motívumának fel- és megidézésére váltak alkalmassá. Ahogyan a zentai ablakokból gyakran már az üvegezés is hiányzik, az elkészült keret-képek is üveg nélküliek, ahogy azok bespalettázottak vagy bedeszakázottak, ezekre is lécek kerültek (Bíró Boglárka: *Ablak*) vagy befoltozottak: varrással, tűvel, cérnával, papírszeletké felhasználásával (Gyuricza Márta: *Darabok I–II.*). A pókhálószerű foltozás az ablakmotívumok társaként megjelenő kapu-képen is megjelenik (Gyuricza Márta: *1932-ben húsvétkor*). A kapu-képen a műterem-palota bejárata jelenik meg, jellegzetes kilincsel. A fatábla formája eleve – a városháza tornyában való felfedezésekor – bejáratozatot idézett: szélrajza az óegyiptomiak pülónjaira emlékeztetett. A cérna-papír foltozás a pülónmotívum nyúlványainak közébe került. A cérnakompozíció maga is a napsugarakra hasonlít, és elhelyezésével a zentai napsugaras oromzatokra utalhat, a táblaformával és a kapujelleggel összefüggésben pedig az óegyiptomi Nap-templomi homlokzatokra. A táblán felirat is szerepel, amely egy valódi, a tábla megtalálási helyétől nem messze felfedezettnek betűhív másolata: „1932-ben Húsvétkor indult el a jég, egész márciusban havazott, 4 egész hónapig.”

Arakhné mesterségét nemcsak ezek a cérnás foltozások idézik: a lebontásra szánt Ignjatović-ház egy ablakán látott évszázados csipkefüggöny látványa is felhasználásra – „megörökítésre” – került (Alattyáni Barbara: *Még a csipkefüggöny is látszik*). A csipke (csipkegallérként), tűvel és cérnával együtt ugyancsak „ottfelejtett” – pontosabban a részben átfestett képből meghagyva, örökölt – motívumként jelenik meg a városházi tornyot ábrázoló nagyméretű vásznon is (Kelemen Péter: *A tű fókán*). A kép a címében a mennyeket idézheti, és a városháza tornya is mennyekként jelenhet meg. A városházáé hatalmas papírtekercseken templomok égbe nyúló tornyaival (a Szent Antaléval és a pravoszláv temploméval) alkot egy sorozatot (Gyuricza Márta: *Templom – torony I–III*). A sorozatot az égi seregek vezérének, a pravoszláv templom patronusának, Szent Mihálynak a templombejárat feletti ábrázolás nyomán készített expresszív megjelenítése egészíti ki (Gyuricza Márta: *Szent Mihály*).

Az elkészült alkotásokon a Szent Mihály-templom további részletei is szerepet kaptak: kerítésrácsának árnyékai, egymásra, a főtéri Vujić-ház erkély- és lépcsőházi korlátjának rajzára, valamint a városháza kapujának motívumaira vetítve triptichont alkotnak – színpompásat, villódzót, szemben az említett árnyék-rajz krétafehérségével (Bajor Zita: *Zenta napsütésben*). A rácsmotívumok mellett továbbiak kerültek felfedezésre – homlokzati elemek: konzolok, oszlopfők, füzérdíszek és teljes homlokzatok is: architektonikus elemek neoreneszánsz kompozíciói (Alattyáni Barbara: *Rózsaszín jelen, avagy E. A. Poe és Barbie szomszédok*; Ravasz Jonathan: *Házak – homlokzatok*). A motívumgyűjtés a temetőket sem kerülte el (Abdul-Karim Linda, Bajor Zita, Kelemen Péter: *23.19-kor esett le először a pléhkrisztus*; Kelemen Péter: *A pravoszláv temető öreg sírjai*).

A halottak világát idézik a talált osztályfénykép felhasználásával készült alkotások is (Gyuricza Márta: *Memoár*; Kelemen Péter: *Lehetett volna egy világhírű focicsapat, ehelyett uzsonnaidőben Ági néni kedvenc siratófalánál fényképezkedtek*). Az élők és a mindennapi élet megfigyelése sem kerülte el a művészi figyelmet: a levéltárból származó régi anyakönyvi kivonatok fénymásolataira piaci életképek és portrék kerültek, amelyekből videó is készült (Bíró Boglárka, Lukács Ildikó) – tágítva az amúgy is változatos, ötletgazdag műfaji összképet.

A művésztelepen készült munkákat a zentai városháza előcsarnokában és lépcsőházában kiállításon mutathattuk be, amelyet Širková Anikó polgármester asszony fővédnökségével valósítottunk meg. A kiállításra érkezőket a járda vasrács motívumos krétarajza fogadta, hirdetve: ha nem óvjuk (mű)emlékeinket, azok a szemünk előtt hullnak porba, hogy lábbal tapossuk őket. Ugyanerre figyelmeztettek a bejárat kapura helyezett épület-gyászjelentések is, valamint a plakát-festmény, amely a zentai műemlékvédelmi akciót megelőző pécsit idézi, feliratával pedig a városszerte elhelyezett műemléktáblák szövegére utal. Az előtér félhomályában a bedeszkázott ablakok ihlette művek domináltak. A kiállítási tér építészeti középpontjába, a lépcsőház tartóoszlopain elhelyezve az alkotások összefüggő csoportját képző, régi képeretekbe illesztett művek kerültek. A térrész íves hátfalán elsősorban a nagy(obb) méretű, zentai építészeti motívumokat alkalmazó olajképek kaptak elhelyezést, velük szemben a rajzok, vázlatok. A kiállítási teret záró – azt az oltárterek mintájára bővítő – magasabb szintű lépcsőfordulót a toronysorozat uralta, Szent Mihály ábrázolásával kiegészítve.

A zentai műemlék (jellegű) épületek jelentős részéről Virginia Woolffal elmondható: magukra maradtak, „mint kagylóhéj egy homokbuckában, hogy megteljenek száraz, sós szemcsékkel, miután az élet elköltözött belőle. [...] Bogáncs nőtt a kamra csempéi között. Fecskék raktak fészket a társalgóban; gízgazzal volt teli a padló; lapátszámra hullt a vakolat, kilátszottak a gerendák; patkányok hordtak ezt-azt a falburkolat mögé, hogy ott elrágcsálják; nappali pávaszemek bújtak ki gubóikból, hogy ott pusztuljanak el az ablaküvegeken. [...] Egy könnyű kis pihe, s a ház süllyedve, zuhanva fordul a sötétség mélyére. [...] Ha a pihe lehull, lebillenti a mérleg serpenyőjét, az egész ház elmerül a mélyben, hogy ott pihenjen örökre a feledés homokjában. De volt valami hatóerő, valami nem nagyon tudatos; valami kancsal és döcögő; valami, ami nem lelkesedett azért, hogy méltóságteljes rítussal és ünnepi szolozsmázással végezze munkáját.”

A PTE MK zentai művésztelepének résztvevői bíznak az említett hatóerőben, sőt igyekeznek azt tudatossá tenni, s remélik, hogy a kancsal és döcögő kezdeteket méltóságteljes rítussal és ünnepi szolozsmázással folytathatják, Mrs. McNab és Mrs. Bast példáját követve, a két hölgyét, aki „megállította a pusztulást, a felbomlást”, bízva, hogy a jövőben a segítségül hívott művészetek közt az irodalmat is szerepeltethetik.

Popikon és Parszifál rendhagyó randevúja a purgatóriummal

Mára már több mint egy évtizedes hagyománnyal büszkélkedhet a Vajdasági Magyar Drámaíró Verseny, amelyet az Újvidéki Színház alkotói köre hívott életre, megteremtve az alapot, a hagyományt, amelyet ma új tartalommal tölt ki a társulat. Mint ahogyan az irodalom meg általában a művészet is folyton-folyvást igyekszik kilépni az elődök által előírt szabályok alól, és élesen áthág mindennemű előírást, hagyományt, ugyanolyan intenzitással harcol önnön megmaradásáért, és próbálja patronálni az alkotó folyamatot, arra törekszik, hogy óvja és teremtsen az alkotás hagyományát. A 2011. szeptember 21-ei ünnepség alkalmat adott a mai vajdasági magyar drámaírás útvesztőibe való betekintésre. Három vajdasági magyar alkotó tárhatta elének gondolkodásmódját, az éléhez való viszonyát, amennyiben hiszünk abban, hogy az alkotás „magában hordozza” az alkotót, a *personát*. Az ilyen és ehhez hasonló ünnepek reményt ébresztenek még a pesszimista teátrális jövőképet látók szemében is, hiszen már a drámaírás mint szándék is bizalommal tölti el a pozitív jövőképben kételkedőket. Ha még érdemben értékelhető darabok is születnek, az már a pozitív hozzáállású várakozókat is elkápráztathatja. Nem a drámaíró versenyek létjogosultságának kétségbevonása itt a cél, hanem egy ezzel ellentétes véleményt szolgál a fenti eszmefuttatás. Azonban fontos hangsúlyozni a versenyjelleg bizarrságát. A hagyományos elképzelések szerint az író magát magas palánkkal körülbástyázva, a külvilág zaja és „szentségtelenségei” elől menekülve, *írói magányban*, hosszan vagy hosszasan tűnődve jut el munkájának produktumáig. Egy drámaíró verseny nem adja, nem adhatja meg ezeket a feltételeket az íróinak. Aligha jut idő hosszasan tűnődni a drámán, ha a szűkre szabott határidő megbolygatja az alkotói munka nyugalmát. Leírni a világ viszontagságait, amelyek rányomják bélyegüket a jelenre, és beférkőznek a jövő eseményeibe! Nem kevésbé értékes cél elérése vezérli a drámaírót, ha csak kevés idő is áll a rendelkezésére.

Nem feledkezhetünk meg a színpadra alkalmazás kérdéseiről sem, amelyek nélkül a drámaíró munkája csak kísérlet lenne a művészeti tartalom átadására. A színrevitel központi tényezőként befolyásolja a kompozíció kifejeződését. A színházi produkciónak mint végeredménynek egy harmonikus, egységes kompozíciónak kell lennie, amely a jelentés tolmácsolására kedvező alapot szolgáltat. Ha nem egyértelmű és egységes a teatralizálás iránya, nem születhet meg a színpadi mű. A drámaíró verseny körülményei megingathatják ugyan az alkotó folyamat eredményességét, de szerencsés esetben, ha a szerző és a színrevittel megbízott rendező személyében is egymásra talál a kreativitás és a talentum, nem kellene attól tartani, hogy elárasztanak bennünket az elhibázott színházi produktumok kavalkádjával. Az újvidéki közönségnek alkalma volt megtapasztalni egy mindenképpen figyelemre méltó, de talán mégsem teljesen kifogástalan előadás-sorozatot. Olyan rendezői kihívások mint a térbe helyezés, amely által a néző számára megfelelő közegbe applikálják a nyers szöveget, vagy a rendezői diskurzus alapos kidolgozása olyan aprólékos munkát igényelnek, melyhez nem biztos, hogy kifogástalan háttérrel szolgált az a fajta közeg.

A XI. Vajdasági Magyar Drámaíró Verseny történései az *Üszkös puszta* cím köré csoportosulnak, a Magyar Szó szeptember 20-ai számából ki-sorsolt cím adja a vázát az egész eseménynek. Három drámaíró: Gyarmati Kata (akit az Újvidéki Színház dramaturgjaként is ismerhetünk), Lénárd Róbert és Beszédes István mérhette össze rátermettségét és kreativitását. A Gyarmati Kata által teremtett szövege érdemelte ki az idei drámaíró verseny fődíját. Őt követi Lénárd Róbert, a harmadik pedig Beszédes István. A rendezők teljesítményét is értékelte a zsűri: Mezei Kinga rendezése bizonyult a legjobbnak, aki az azonos szintű elismerésben részesített Gyarmati-szöveget állította színpadra, Vidovszky György munkáját második, Nagypál Gáborét harmadik helyezéssel kvalifikálták. Már szinte gyakorlatnak számít az Újvidéki Színház berkeiben Elor Emina első helye, ezért nem is okozott nagy meglepetést a legjobb női főszereplő nevének kihirdetése, ellentétben azzal, hogy a legjobb főszereplői díj a férfiaknál most nem Balázs Áronnak jutott, hanem Huszta Dánielnek a Lénárd-darab Parszifáljának megformálásáért. Meg kell azonban említeni, hogy Balázs Áron egyébként is nehezen kaphatta volna meg az említett díjat a szereposztás miatt, és hogy a többi darabban *kevés* férfiszereplő jutott középpontba... Krizsán Szilvia és Pálfi Ervin megérdemelten kapott legjobb mellékszereplői díjat. A Békés Megyei Jókai Színház különdíját Kőrösi István és Molnos András Csaba kapta. A Brestyánszki Boros Rozália, Egressy Zoltán és Eva Ras összetételű zsűri értékelte a szövegeket és a színpadi munkát is.

Habár a színházi gyakorlatban egyre szabadabban kezelik az írásműveket, a szöveg adottságai relatív módon mégis befolyásolják a színpadra alkalmazás sikerességét. A rendezés is csorbíthatja az írásmű érdemeit, de megfelelő írásmű szükséges ahhoz, hogy befogadható színházi élményt tárhassanak elénk. Az újvidéki drámaíró verseny kuriózuma a Beszédes-szöveg, amelyet senki sem értett. A Beszédes-darab az egyetlen a drámaíró verseny szövegei közül, amely nagyon távol került az *Üszkös puszta* címtől, és így radikális értelmezéssel alkothatta meg a mondanivalóját. Gyarmati Kata is egyéni módon értelmezte a címet, mégis Beszédes István darabja, *A Szakállamtitkár és a Popikon* című *paradarab* rugaszkodott el leginkább a megadott jelentésiránytól. Nem elengedhetetlen, hogy az üszkös pusztán megjelenjen előttünk, és mint alapként vonuljon végig a díszletek között, a metaforikus értelmezések izgalmakat rejthetnek. Lénárd Róbert és Nagypál Gábor produkciója meg is maradt az üszkös pusztán szűkebb értelemben való megjelenítésénél, a szöveg is mindvégig a pusztán játszódik, és a rendezés – gondoljunk főleg a díszletre – is ezt tartja szem előtt, szinte már egyhangúan a pusztánál maradnak, a sivárság az, ami uralja a teret, de ezt az alapot megspékelik egy kis megszállottsággal, elfojtott és vad érzelmekkel. Gyarmati Kata darabja eltávolodik a pusztától, és a szereplőkre osztott út egy egész más helyre vezet, egyenesen a purgatóriumba. Az üszkös lelkek drámája a harmadik darab, amely komikus köntösben próbál rávilágítani többek között az ember kiszolgáltatottságára is. Lénárd Róbert és Gyarmati Kata is meghagyja címnek az *Üszkös pusztát*, azzal, hogy Lénárd alcíme: *megszállottság-esszé hat jelenetben*, Gyarmatié pedig: *Naiv halotti lázadás 13 szereplőre*.

A Szakállamtitkár és a Popikon kommersznek egyáltalán nem nevezhető, talán túl távol áll a hagyományos formáktól. Amennyiben a szerző megnevezését vesszük figyelembe, a parateátrális formákra kellene figyelmet fordítanunk. A parateátrális formáknak nem céljuk műalkotás létrehozása, sokkal szabadabban állnak hozzá egy témához, és radikális eredményt mutatnak fel, tág keretek között mozognak. Színházi közegben, színházi eljárásokkal dolgoznak, de a produktum szokatlan, bizonyos mértékben akár szeparatista jegyekkel is rendelkezik. *A Szakállamtitkár és a Popikon* nem akar beolvadni a közegbe, célja valami egyedit nyújtani, eltávolodni a megszokott színházi formáktól. Nehezen kísérhető figyelemmel a „cselekmény” alakulása, valamiféle „összevisszaságot” tapasztalunk, és fokozott összpontosítást igényel, ha valamit mégis szeretnénk megérteni. Nem érzékelhető az idő, bizonytalan a tér. Mintha egy másik dimenzióba helyeznék a színpadteret. A publikumot nem, mert ahhoz érteni kellene a darabot. Ez az írás ilyen vonatkozásban nem csak egyéni vélemény artikulál.

A színház és a közönség kapcsolata jelenik meg, és a színpadon kibontakozó szöveg a befogadó esélyeit latolgatja. A befogadás sikerességét vetik fel, mint a produkció eredményességét. „*A közönség nem tudja, mikor kell tapsolni*” mondat talán a legemlékezetesebb az előadásban, és ez határozottan találó, és ránk nézve is igaz. Egy színészi spekulációs folyamat jelenik meg az alkotás folyamatáról. Beszédes István a következő instrukciót adja a darab szövegeknyvében: „*A paradarab látható tulajdonsággal felruházott szereplői láthatatlanok, hangjai láthatóak is lehetnek.*” A tűzből és megjelenítési módszerének kérdéseiből bontakozik ki a darab, majd a végén egy határozott ellentéttel, a jéggel végződik. Tűz és jég. Végül kiderül, hogy a színpadon a tűz megjelenítésével foglalkoztak, de a jeget kellett volna ábrázolni. A melléfogás válik alapgondolattá. A színpadi sötét létezése, a néző jelleme, az alakítás milyensége és módja, az örökkévalóság és az idő kérdése köré rendeződik a „cselekmény”, és leírásuk egyedi, filozófiai eszmefuttatásban teljesedik ki. A paradarab szembeszegül a néző igényeivel, és nem hajlandó magát a közízlésnek áldozni. „*Nincs utálatosabb dolog annál, mint mikor üres magánbeszéd szól. Mert nincs értelme annak, ha embernek belső monológjai vannak.*” A szerző megjósolhatta, hogy a mű nem lesz a közönség kedvence, az ilyen célok elérése csak kommerszebb formák igénybevételével lehetséges, de mintha szándékos lenne a merészkedése, olyan a darab, mintha határozottan, szándékosan ellenkezne a közönség elvárásaival.

Ezek alapján nincs okunk csodálkozni Eva Ras cseppet sem tapintatos megnyilatkozásán, aki az Újvidéki Televízióknak adott interjújában kifejtette, hogy a legjobb rendezői díjat a zsűri nem tudta a legjobb rendezőnek adni, hiszen „szörnyű” darabot kapott, és ha neki adták volna, akkor az író „silány” munkáját is elismerték volna.

A paradarabot Vidovszky György rendezte. Az elvont szövegből igyekezett kihozni a maximumot. A látványra épített, és a helyzethez képest jó megoldásokat láthattunk. A szöveg milyensége a színpadi absztraktságban is tükröződött. A fóliák túltelítettsége uralja a látványt, ami kreatív megoldásnak bizonyult, feltehetően a rendező nem kívánta meztelen emberekkel még inkább sokkolni a publikumot. A színészi produkciókat is a lehetőségek fényében kell szemlélni, azonban az alakítások leginkább egyszerű szövegfelmondásokból álltak, olykor egy kis szaladgálással próbálták oldani az előadás monotonitását. Kovács Nemes Andor a Szakállamtitkár szerepében, Popikonként Banka Livia jutott szerephez. A Hangok szerepében: Faragó Edit, Ferenc Ágota és Figura Terézia, a Meztelenek Crnkovity Gabriella, Sirmer Zoltán, Bányai Ágota és Magyar Attila voltak, Tűzoltókként Mátyás Imre Zsolt, Szabó Eduárd és Szabó Lajos

játszottak, Titkárnóként Molnár Gábor Nóra, Testőrként Tóth Tihamér alakíthatott. Asszisztensek voltak: Ábrahám Irén, Molnár Gábor Nóra és Tóth Tihamér.

Lénárd Róbert darabja már sokkal inkább befogadható, és könnyebben is emészthető. A népi beidegződéseket és az elvakultságokat ábrázolja komikummal ötvözve. A kisszerűség ábrázolása mostanában az Újvidéki Színház egyik sajátossága. Ha figyelembe vesszük az elmúlt évad előadásait, ez nagy szerepet kap a *Kammerspielben*, és a *De ki viszi haza a biciklit?* című előadásban is felbukkannak ilyen elemek. Míg Beszédes István és Gyarmati Kata szövege amennyire csak lehet, megpróbál elrugaszkodni az *Üszkös pusztától*, Lénárd Róbert ragaszkodik hozzá, a puszta szolgál a cselekmények helyszínéül. Két kultúrát ágyaz a közegbe, azzal, hogy Parszifál (Huszta Dániel) egymaga képviseli a városit. A szereplők jellemeinek abnormalitása már a nevükben is kifejezésre jut, majd folyamatosan a dialógusokban és a cselekményben is. Első látásra szokatlan ugyan, de tipikus a közeg, majd ahogy kibontakoznak a jellemek, fény derül egy közös tulajdonságra: a megszállottságra. Mindenki a maga nemében fanatikus, valamilyen téves eszmevilág képviselője. A főszereplő csak addig érzi magát különlegesnek, amíg nem találkozik az előadás többi szereplőjével. A darab nem kínál alapot alaposabb fejtegetésre, mindent, amit mondani akar, egyértelműen tár elénk. Lénárd Róbert darabját Nagypál Gábor alkalmazta színpadra. Bizonyára kevés idő volt bonyolult rendezői megoldásokra, és ez érzékelhető is a díszleten. Egy deszkakonstrukció foglalja el a színteret, a hátteret pedig kivetítették, a puszta jelenik meg háttérképként. A kivetítés jó ötlet volt. Mindenesetre az est legkompaktabb, legdinamikusabb és nem utolsósorban legélvezhetőbb előadása volt, és ez főként a színészek érdeme, de a közönségbarát szöveg mellett bizonyára a rendezői munka is hozzájárult az előadás sikerességéhez. A színészek a többi előadáshoz képest kedvezőbb szerepet kaphattak, meg alakításuk is meggyőző volt. Parszifált Huszta Dániel személyesítette meg, talán kicsit bizonytalan, de jó játékkal. Elor Emina a Lány szerepében az elvárásoknak és stílusának megfelelően alakított, uralta a színpadot. Meglátásom szerint Krizsán Szilvia (az Anya szerepében) nyújtotta a legjobb játékot. Gesztusai jól megformáltak, eredetiek voltak. Az Apa szerepében Molnos András Csaba, Kósza szerepében Pálfi Ervin játszott, mindketten kimérten formáltak meg a jellemeket. Németh Attila (Dezsőbá szerepében) jól alakította a félrevezethető pusztai embert. Gombos Dániel (Dezsőként), Raffai Ágnes (Arankaként), Tényi Edit (Phaedóként), Szűcs Hajnalka (Miszisz Vájdoként) egyaránt meggyőző volt. Igazán talpraesetten játszott Pámer

Csilla (Szaphó 1 szerepében) és Czumbill Orsolya (Szaphó 2 szerepében) is. Asszisztensek voltak: Lovas Csilla, Blasko Lea és Ricz Ármin.

Érdekes irányt vett az est harmadik előadása: a purgatóriumban „találtuk magunkat”, és az ott folyó eseményeknek lehettünk tanúi Gyarmati Kata elképzelései alapján. A *Naiv halotti lázadás 13 szereplőre* Mezei Kinga rendezésében került színpadra. Az *Üszkös puszta* kreatív továbbgondolása a darab. Az élet kiszámíthatatlansága kerül előtérbe, különböző sorsokra és az élet szépségére történik rávilágítás. A világot hasonlítja az üszkös pusztához. A purgatóriumban minden hasonlóképp történik, mint az életben. A szereplők igazságot követelnek, lázadnak, de a cselekmény vezérfonala mégis inkább a nosztalgia: „*Engem ki lehetett volna üldözni a világból a spenóttal [...] most meg megkívántam...*” A darab egyértelmű mondanivalója az élet igenlése és az emberi kapcsolatok szeretettel való kitöltése. Mezei Kinga egyszerűen, mégis ötletesen vitte színre a darabot. A papíruniformisok tárolásával szerencsére nem kell majd bajlódni, az előadás végére szétszakadtak, de amíg szükség volt rájuk, *túrték a gyűrődést*. Vörös Imelda (Teremőr), Jaskov Melinda (Őr) és Szilágyi Ágota (Eligazító) szerepükből adódóan érdekesebb jelenségnek bizonyultak a színpadon, de a többi színész is jól helytállt: Balázs Áron (Dédi), Gál Elvira (Unoka), Frank Ágnes (Néma), Hajdú Tamás (Egyes), Baráth Attila (Kettes, Hármas), Pongó Gábor (Négyes), Pozsolt Erzsébet (Ötös), Vadász Gábor (Hatos), Kőrösi István (Hetes). Asszisztensek voltak: Ferenc Judit és Berta Csongor.

„Ég, ég, ég, / Lángok tépnek szét / Kóválygunk mint pusztában a hangyák /
A halált könnyen osztják / és olcsón adják / Üszkös a lelkünk / Üszkös a testünk /
Üszkös pusztában / Behunyt szemmel tekergünk”

Deák Ferenc

(1938–2011)

Deák Ferenc halálhírére két legutóbbi regényét, a 2003-ban a Forum-nál megjelent *Rétegek* címűt, alcímében „vajdasági családrege” és a 2006-ban szintén a Forumnál publikált *Szóródás* című regényét lapoztam fel és olvastam el újra; mindkét regénynek recenzense voltam, egy-két, a szöveg javítását célzó javaslatomat a szerző elfogadta. Közben az íróra emlékeztem, főként a fiatal íróra, hiszen szinte egy időben jelent meg a hatvanas évek legelején mindkettőnk első könyve, az én novelláskötetem és az ő prózai írásokat tartalmazó *Rekviem* című kötete. Deák akkor jóval előttem járt, megjelent már egy verseskötete, több írása és rajza az akkori lapokban és folyóiratban, szerbül is írt. Voltak közös, túlfűtött, eleve vesztesre ítélt, nagy ívű irodalmi terveink, amelyek persze csak tervek maradtak, gyorsan feledésbe merültek, csak most, a halál hírére elevenedtek fel, de most sem érdemes azokat szóba hozni. Később aztán útjaink elváltak, ő kitartott a szépirodalom mellett, sikeres dráma- és forgatókönyvíró lett, drámái és Vicsek Károllyal közösen készített filmjei itthon is, külföldön is több elismerésben, sok díjban részesültek. Majd később ismét prózát írt, többek között az említett két regényt adta közre, az emlékezések, valamennyire talán a számadás és a leszámolás könyveit, hiszen a 2003-ban megjelent regény személyes családi emlékekkel megírt bánati „családrege”, a 2006-ban közzétett regény pedig akár önéletrajznak is mondható, hiszen benne a személyes élmények vannak túlsúlyban s ezen túlmenően az egzotikum, a ráépülő abszurd, mint drámái jelenetezésének a regényekben is alkalmazott különös sajátossága.

Deák Ferenc regénye, a *Rétegek*, ahogyan címének jelentéséből is le-szűrhető, egymásra és egymásba épülő *rétegek* rendjéből állt össze. A történelem, a közösségi és a családi emlékezet, vallások és eszmék, törvények és törvénytelenések, bűnök és ártatlanságok rétegeiből. Hátterében a második világháborúval, amikor a korábbi évek, évtizedek, sőt évszázadok során

kialakult szokás- és értékrend, gondolkodás- és viselkedésmód közösségi és családi hagyományokba épült szabályzói külső nyomásra felbomlottak. Minden ilyen erőszakos változás elfeledett, vagy elfeledettnek vélt sérelmeket, fájdalmakat meg indulatokat szabadít fel, viszonyokat és viszonylatokat bont meg, mítoszt ébreszt, erőszakot teremt és sorsokat irányít.

A bánáti Magyartarlóson élő gazdag és soktagú Kenediek, a Kenedi család áll ennek a változásra és elmúlásra ítélt, sok-sok fordulatot, átalakulást, áldozatot és bünt követelő háborús időszaknak a középpontjában. Úgy középpontban, hogy egyúttal peremvidékén is. Az 1941-től 1945-ig terjedő időszakban ezt a vidéket a közvetlen háborús veszedelem elkerüli, itt nincsenek frontvonalak, nem játszódnak le nagy tankcsaták, itt a háborúnak nem kevésbé veszedelmes és nem is kevésbé véres „kis” történései zajlanak, korábban békében élő szomszédok összetűzései, korábban elviselhető különbségek kiéleződései, máskor könnyen megoldható konfliktusok véres leszámolásokká fajulása.

És ezzel párhuzamosan a tehetős, sokfelé ágazó Kenedi család családi rendjének felbomlása, szétszóródása, belső feszültségeinek megoldhatatlanná fokozódása.

Deák Ferenc regénye tehát nem hagyományos értelemben családre-gény. Nem mondja el a család felemelkedésének történetét, csupán a szét-hullását, a felmorzsolódását. És ezért nem a családban rejtélyesen működő belső feszültségeket teszi felelőssé, hanem mindig a külső körülményeket, a háborús illúziókat, terheket és szenvedéseket. Sok-sok apró történetből, gyakran csupán történetzilánkokból épül fel ez a rendhagyó családre-gény. Olyan helyzetekből, amelyekben indulatok, szenvedélyek uralkodnak, amelyekben sorsok teljesednek be, életek érnek véget, értékek morzsolódnak fel. Éppen ezért áll fenn a veszély, hogy ezek a helyzetek a regény egésze-nek struktúrájára törnek. Deák Ferenc számára fontosabb volt min-dent elmondani, ami a Kenediek világához tartozik, sok-sok részletet, és kevésbé volt fontos számára a regény poétikai megmunkáltsága. Sokkal inkább figyelt az életre, mint az irodalomra. Egész prózaírói munkássá-gának jellemzője ez. Ezért tűnik sok helyütt úgy, hogy a történetek ösz-szemosódnak, keretükből kilépve egymásba ékelődnek, és ilyenkor nehéz megkülönböztetni a történetek helyét és idejét, elszenvédőit és irányítóit.

Ha vannak is ilyen, az „elbeszélés” bizonytalanságait jelző vonásai Deák Ferenc regényének, mindezt semlegesíti a felsorakoztatott élethely-zetek drámaisága, a sokszor csak jelzett párbeszédek erőssége és nyomaté-kossága. Azt jelenti ez, hogy Deák regényébe nagyon hatásosan íródott be a szerző drámaírói tapasztalata, amit csak tetéz a képformálás leírásokban megmutatkozó filmírói tapasztalat. Joggal állítható tehát, hogy egyenet-

lenségei, néha elhamarkodottnak tűnő írásmódja ellenére Deák Ferenc regénye valóban „vajdasági”, még pontosabban „vajdasági magyar regény”, méghozzá bánáti, történetünk eddig még feldolgozatlan, az irodalom által alig érintett időszakáról.

Deák Ferenc másik regénye, a *Szóródás*, miként alcíme is jelzi, a korábbi regény, a *Rétegek* folytatása. Ezt Deák akkor „vajdasági családregénynek” mondotta, és valóban annak is kell tekinteni, mert – mondtam a regényről – a történelem, a közösségi és a családi emlékezet, vallások és eszmék, törvények és törvényteleniségek, bűnök és ártatlanságok rétegeiből épült fel, háttérben a második világháborúval, amikor a korábbi évek, évtizedek, sőt évszázadok során kialakult szokás- és értékrend, gondolkodás- és viselkedésmód közösségi és családi hagyományokra épült szabályozói külső nyomásra felbomlottak.

A *Rétegek Szóródás* című folytatása már a véglegesen felbomlott szokás- és értékrend nyomán követi a bánáti magyartarlósi Kenedi család egyetlen tagjának, Kenedi Lázárnak kalandokkal teli, véletlenekkel tarkított, több irányba is szóródó, sőt szétszóródó életútját. Kenedi Lázárban nem folytatódik a Kenedi család története, a család már csak az emlékezetben él, ott is elég mélyre rejtetten. Már nincs a történeteknek családi háttere, már nem a családdal, hanem egyetlen leszármazottjával történnek változások és veszteségek, bűnök és bűnhődések.

Különös életút, a középiskolai és egyetemi évek után, barátságok, szerelmek, mintha a sikertelen házasság nyomasztó élményének birtokában Kenedi Lázár szakemberként és művészként Afrikába kerül egy, a hatvanas, hetvenes években az el nem kötelezettek összetartozásának jegyében kialakított szakértői csoport egyetlen magyar tagjaként, hogy ott az elmaradott, a gyarmatosítók által kifosztott afrikai országban bútorgyárat építsen fel. A közvetlen afrikai tapasztalatok, kalandos utazások, betegségek, kapcsolatok, a helyi szokások megismerése alkotják a *Szóródás* egyik, de önmagában is többszintű rétegét, míg a hazai emlékek, szintén többszörösítve, az életrajz és az emlékezet rétegét. Ezeknek a rétegeknek az egymásra építésével és egymásba ékelésével Deák az afrikai életmód, gondolkodás, az ottani szokások, mítoszok és beszédmodok világába vezet nem kevés nehézség elé állított olvasóját, míg az emlékek rétege, családi és közösségi emlékek, az ötvenes, hatvanas, hetvenes évek személyes sorsokat érintő és befolyásoló politikai történéseit az olvasó számára több, a Kenedi családdal közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban lévő életrajzzal, biográfiai töredékekkel ismerteti meg. Mindezek a történetek korrajzok is egyúttal. Deák Ferenc életrajzi mozzanatok felidézésével kiváló szépírói érzékkel rajzol korképet. A közölt életrajzi szilánkok allegorikusan olvashatók és ér-

telmezhetők. Éppen ezért olvasóját „társszerzőnek” lépteti elő, ami részint nehézséget jelent a regényben tájékozódni kívánó olvasó számára, részint pedig állásfoglalásra készíti, nemegyszer értékítéletre, vagyis arra, hogy maga is (az olvasó) a regény részese legyen. Deák eléggé megnehezíti az olvasó szerepét. A *Szóródás* ugyanis, viszonylag rövid terjedelmével, óriási földrajzi távolságokat fog be, és évtizedeket jelöl többször elbizonytalanító elbeszélői közlésekkel. A regény eltérő nagyságú betűjelekkel választja el egymástól a földrajz és az idő rétegeit, eközben a filmben oly hatásos éles váltások strukturáló eszköztárával él; ne feledjük, Deák kiváló filmíró volt. A *Szóródás* éppen azért, mert a *Rétegek*ben már szétszóródott Kenedi család egyetlen tagja életének sokféle ágazó szóródását követi nyomon, erős önéletrajzi jegyekkel, magának az elbeszélésnek szándékos szóródásával él, amit regényének nyelvi és stilisztikai elrendezését a filmírói tapasztalatoknak alárendelve hatásosan oldott meg.

A történelmet elbeszélői világa tárgyául választó író távozott közülünk, az az író, aki a történelmet egyéni sorsok alakításában vonta sorozatosan kérdőre.

Bányai János